

Львівський державний університет внутрішніх справ

ЯРИНА АНДРУШКО

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАХИСТИ
В СТРУКТУРІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ПРАЦІВНИКА
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Монографія

Львів
2016

УДК 159.98-057.36
ББК 88.4
А-32

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол від 30 березня 2016 року № 8)

Рецензенти:

З. Я. Ковальчук, доктор психологічних наук, доцент,
заступник декана факультету психології з навчально-методичної роботи
Львівського державного університету внутрішніх справ;

В. І. Слободяник, кандидат психологічних наук, полковник служби цивільного
захисту, заступник директора Інституту психології і соціального захисту
Львівського державного університету безпеки і життєдіяльності

Андрушко Я. С.

А-32 Психологічні захисти в структурі професійної ідентичності майбутнього
працівника органів внутрішніх справ: монографія / Я. С. Андрушко. –
Львів: ЛьвДУВС, 2016. – 276 с.

ISBN 978-617-511-200-7

Монографія присвячена дослідженню психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця. Розглянуто основні підходи до розуміння понять «психологічний захист» та «професійна ідентичність». Висвітлено генезу психозахистів майбутніх працівників правоохоронних органів у процесі їх професіоналізації. Охарактеризовано номенклатуру психологічних захистів у вітчизняній та зарубіжній науковій думці. В результаті проведеного формувального експерименту визначено сім типів особистостей майбутніх правоохоронців відповідно до таких показників: рівень та статус професійної ідентичності, домінуючий комунікативний захист, застосування курсантською молоддю первинних-вторинних та адаптивних-неадаптивних захистів та їх особистісно-характерологічні якості.

Розроблено та впроваджено комплексну програму оптимізації використання психозахистів представниками органів внутрішніх справ.

Для практичних психологів, правоохоронців, викладачів, аспірантів, студентів та курсантів відомчих університетів.

Видано в авторській редакції.

УДК 159.98-057.36
ББК 88.4

ISBN 978-617-511-200-7

© Андрушко Я. С., 2016
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ»	
1.1. Розуміння професійної ідентичності у психологічних дослідженнях.....	9
1.2. Психологічні особливості та структурні компоненти професійної ідентичності майбутнього працівника поліції.....	25
1.3. Професійні засади навчально-виховного процесу майбутнього правоохоронця за кордоном та в Україні.....	37
Висновки до першого розділу.....	45
Розділ 2. ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ ОСОБИСТОСТІ	
2.1. Сучасні підходи до трактування механізмів психологічного захисту та їх номенклатури.....	47
2.2. Роль психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ.....	63
2.3. Генетико-модельючий підхід до розуміння психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ.....	70
Висновки до другого розділу.....	83
Розділ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТЬОГО ПРАВООХОРОНЦЯ	
3.1. Експериментально-генетичний підхід як методологічна основа дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця.....	85
3.2. Характеристика методик дослідження психологічних захистів та професійної ідентичності майбутніх працівників органів внутрішніх справ.....	93

3.3. Аналіз структурно-динамічних показників захисного патерна у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця.....	100
3.4. Психологічні особливості вияву захисних механізмів у процесі професіоналізації майбутнього працівника органів внутрішніх справ.....	126
3.5. Внутрішня структура психозахисних механізмів у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника ОВС.....	135
Висновки до третього розділу.....	141

Розділ 4. ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНИХ ПСИХОЗАХИСТІВ У МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ ЯК ОСНОВИ ДОСЯГНЕНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

4.1. Конструювання і опис програми формувального експерименту.....	143
4.2. Аналіз результатів формувального етапу дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця.....	149
4.3. Типологія майбутніх правоохоронців з різною професійною ідентичністю як основою їх професійно-моральних якостей.....	160
Висновки до четвертого розділу.....	170

ВИСНОВКИ.....	172
----------------------	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	175
--	------------

ДОДАТКИ.....	192
---------------------	------------

ВСТУП

Масштабні зміни в розвитку суспільства, зумовлені інформаційним, комунікаційним прогресом і загостренням глобальної проблематики у суспільстві, актуалізують підвищення якості підготовки фахівців в умовах активної міжнародної інтеграції.

Глобальні перетворення в усіх сферах життя нашої країни, зокрема, детермінують соціальне замовлення на формування професійно компетентної особистості, для якої професійні знання, уміння й навички та їх постійне оновлення є основою самореалізації в професійній сфері.

Особливого значення набуває організація свідомості людини, в якій приховані неусвідомлювані психологічні захисти, що керують свідомою поведінкою.

Психологічні межі цієї проблематики торкаються як питань відображення сучасного стану розвитку психології професійного та особистісного самовизначення особистості, так й організаційних принципів реалізації перспективної професійної політики. Коли йдеться про професійну діяльність майбутніх фахівців органів внутрішніх справ, то вивчення проблеми професійної ідентичності набуває подвійної значущості, адже частота прояву неусвідомлюваних психологічних захистів може привести до перетворення їх у постійний фон професійного життя, а це може виступити підґрунтям зниження ефективності професійної діяльності як процесу. Тому вивчення психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутніх фахівців органів внутрішніх справ може відкрити нові шляхи його оптимізації.

У сучасних реаліях українського суспільства важливою передумовою психологічного здоров'я професіонала є ефективне

використання механізмів психологічного захисту. Особливо це актуально у діяльності майбутніх працівників органів внутрішніх справ (далі – ОВС), підґрунтям професіоналізму яких є не лише набуті під час навчання й діяльності знання і навички, а й відповідний рівень саморегуляції внутрішніх процесів, вміння диференціювати свої стани, а також здатність використовувати адаптивні та ефективні психологічні захисти.

Виходячи з цього та зважаючи на значну соціальну значущість проблеми психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутніх фахівців органів внутрішніх справ, було обрано дану тему дослідження.

Мета монографічного дослідження полягає у теоретичному та емпіричному обґрунтуванні особливостей прояву психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутніх працівників органів внутрішніх справ.

Відповідно до поставленої мети було визначено такі завдання дослідження:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу проблеми виокремити особливості і специфіку психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутніх працівників органів внутрішніх справ.

2. Обґрунтувати доцільність генетико-моделюючого підходу до трактування психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця як концептуальної основи дослідження.

3. Встановити на емпірично-діагностичному рівні особливості психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутніх працівників органів внутрішніх справ.

4. Розробити й апробувати комплексну програму для оптимізації застосування психозахистів у майбутній професійній діяльності правоохоронців.

Об'єкт дослідження – професійна ідентичність майбутніх працівників органів внутрішніх справ.

Предмет дослідження – психологічні захисти в структурі професійної ідентичності майбутніх працівників органів внутрішніх справ.

Дослідження проблеми психологічних захистів започатковано в наукових працях таких видатних психологів як Ш. Ференці, З. Фройд, А. Фройд, Е. Фромм та ін.

Упродовж останніх десятиліть феномен психологічних захистів є предметом досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців (Л. Демина, Н. Грановська, О. Тунік, Є. Карпенко, Н. Мак-Вільямс, Л. Суботіна, О. Феніхель та ін.).

Існують різні погляди на природу психологічних захистів: як можливість зняття психічної напруги (Ф. Бассін, Г. Грачов, А. Налчаджян, В. Рожнов, Н. Хаан ін.); як відповідна форма реагування на фактори зовнішнього або внутрішнього середовища (Дж. Ваїлант, О. Гошовська, В. Журбін, П. Крамер, Р. Плутчик, та ін.); як обмеження розвитку особистості (Ф. Василюк, Р. Зачепицький, А. Налчаджян, К. Роджерс В. Ташликов та ін.).

Українська психологічна наука має незаперечні здобутки у дослідженні професійної ідентичності особистості, зокрема особистості правоохоронця (М. Ануфрієв, В. Бодров, Ж. Вірна, А. Борисюк, Я. Бондаренко, І. Ващенко, В. Грандт, Ю. Ірхін, З. Ковальчук, Ю. Котляр, О. Левенець, Л. Мороз, В. Осьодло, Г. Яворська та ін.). У цих дослідженнях простежується використання принципів системності і структурності психічних явищ, пошук генетично взаємопов'язаних рівнів професійної ідентичності, встановлення особливостей психозахистів у професіонала упродовж засвоєння і виконання професійної діяльності, виокремлення складових професійної діяльності.

Дослідження проводилося на базі Львівського державного університету внутрішніх справ. У ньому взяло участь 600 майбутніх правоохоронців 1–5 курсів денної форми навчання (з них 448 чоловіків та 152 жінки).

У монографії наголошується на необхідності впровадження ґрунтовної психологічної підготовки молодого працівника органів внутрішніх справ. Зокрема це стосується формування адекватних, а головне ефективних психологічних захистів особистості поліціанта. Оскільки, у майбутній професійній діяльності правоохоронця виникатимуть ті чи інші емоційно напружені і негативні ситуації, переживання яких призводить до різних особистісних порушень, афектів, деструкцій, професійної деформації, виникнення різних форм психологічного захисту.

Тому, наявність гнучкого, зрілого та адаптивного механізму захисту у майбутнього працівника органів внутрішніх справ дозволить сформувати таку модель професійної поведінки, яка забезпечить внутрішній комфорт особистості.

1.1. Розуміння професійної ідентичності у психологічних дослідженнях

У просторово-часовому континуумі розвитку психологічної науки накопичено достатньо теоретико-методологічного матеріалу щодо трактування понять «ідентичність» та «професійна ідентичність».

Сучасні вітчизняні та зарубіжні автори зауважують, що сьогодні потреба людини в ідентичності виходить по значимості на одне із перших місць. Феномен ідентичності виникає в рамках глобальної проблематики, у контексті існування людського роду. Переживання ідентичності актуалізується в соціальній, етнічній, гендерній, професійній сферах життя людини. Однак, професійна ідентичність є тією предметною частиною досліджень, яка знаходиться на стадії свого становлення. Тому і методологічне, і методичне вивчення цього явища пов'язано із багатьма труднощами, а саме велика кількість термінів, які вживаються практично синонімічно при описі приналежності особистості до тієї чи іншої професії; механізмів трансформації та ролі ідентичності у поведінці індивіда тощо. Безсумнівним є той факт, що соціально-психологічні реалії потребують нової генерації фахівців, самосвідомих, здатних до вольового й адекватного реагування на впливи зовнішнього середовища, особистостей, які усвідомлюють свою соціальну роль і відповідальність за міжособистісні взаємини у колективі.

У зв'язку з цим зростає актуальність дослідження проблеми формування професійної ідентичності у майбутнього фахівця, оскільки, професійна ідентичність поєднує у собі ряд важливих соціально-психологічних функцій: соціального статусу, самопова-

ги, особистісної безпеки та зниження тривожності, самовдосконалення, професійного та особистісного росту, віднайдення особистого сенсу.

Отже, поширення терміну «ідентичність» в наукових розвідках пов'язують з працями Е. Еріксона, який попередниками власної концепції називав В. Джемса, З. Фройда, Ч. Дарвіна. Разом з тим, Сократ, Платон, Протагор, І. Кант, І. Фіхте, Г. Гегель, Л. Фейербах та ін., розглядали ідентичність як поняття унікальної природи, самобутності людини.

У цьому напрямку працювала низка вчених та розглядали дану проблему як: здатність до саморозвитку особистості (С. Максименко); технологію проблемного навчання у професійній підготовці (Г. Балл, І. Бех, І. Зязюн, І. Титаренко, С. Сисоєва, Я. Цехмістер); акмеологічну основу становлення особистості як професіонала (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, О. Варфоломеєва, А. Деркач, Н. Кузьміна, Л. Орбан-Лембрик); розвиток ідентичності як творчого потенціалу особистості (О. Білібін, В. Клименко, В. Романець, Ю. Максименко); реалізацію цілісного, інтегративного, суб'єктивного підходів до розвитку та формування професійної ідентичності особистості (М. Боришевський, Л. Карамушка, С. Максименко, В. Селіванов, Т. Титаренко); формування професійної ідентичності, становлення професійної свідомості, набуття професіоналізму у процесі фахової підготовки (Т. Вітенко, А. Маркова, В. Москалець, М. Савчин, Н. Пов'якель, Н. Шевченко).

Окрім цього, професійна ідентичність розглядалась радянськими, вітчизняними і зарубіжними науковцями як основа сенсу життя людини (К. Абульханова-Славська, Г. Вайзер, В. Петровський, А. Маслоу, В. Франкл), як складова структури образу світу (І. Ханіна, Л. Шнейдер), як спосіб виконання життєвих завдань (Е. Еріксон), як досягнення за допомогою професії певного стилю життя (Л. Мітіна, Л. Орбан-Лембрик) тощо [26].

Як зазначає С. Раджабова, у психоаналітичному словнику Б. Мура і Б. Фаїна ідентичність визначається як внутрішня неперервність самопереживання індивіда, внутрішня рівність із собою, тотожність особистості, важлива характеристика її цілісності і зрілості, інтеграція переживань людиною своєї тотожності з визначеними соціальними групами [144, с. 85–86; за 149, с. 154].

Водночас, Т. Кубриченко стверджує, що поняття ідентичності включає три аспекти: 1) уявлення про стійкість і часову тривалість, що підтримує константність об'єктів і суб'єктів; 2) єдність, неподільність, з якими співвідносяться ідентичність; 3) перегрупування речей за подібністю та відмінністю [92, с. 118].

Науковцями (М. Кле, Р. Бернс, Дж. Марсія та ін.) введено поняття «Я-ідентичності», яке також включає три попередні аспекти: 1) усвідомлення часової тривалості, при якому Я «охоплює минуле, що належить йому, та прагне у майбутнє, здійснюючи значущі вибори серед усіх можливих шляхів розвитку особистості»; 2) визначення ідентичності у термінах тотожності самому собі; 3) відповідність Я-ідентичності функціональній єдності, тобто елементам, завдяки яким індивід впізнає себе та відрізняє від інших, не схожих на нього людей [213].

Теоретичний аналіз досліджень особливостей ідентичності здійснений сучасною українською дослідницею Х. Турецькою дав змогу викремити три підходи до її вивчення.

1. Афективний підхід притаманний для психоаналітичного напряму (Х. Хартман, Е. Джекобсон, Е. Еріксон, М. Малер, О. Кернберг). Особистісну ідентичність розуміють як інтрапсихічну структуру, що виявляється у переживанні безперервності свого існування у часі та просторі.

2. У концепціях поведінкового підходу (Дж. Марсія, А. Ватерман, Х. Гротевант, М. Берзонські) акцентовано увагу на поведінкових стратегіях вирішення питання щодо власного Я.

3. У когнітивному підході (Х. Теджфел, Дж. Тернер, Г. Грейкуелл, Дж. Мід, Ч. Кулі, І. Гофман, Р. Фогельсон) підкреслюється роль змістовного наповнення особистісної ідентичності та соціальної взаємодії у її формуванні та функціонуванні [182].

Отже, незважаючи на те, що професійна ідентичність виступає значущою складовою ідентичності особистості, попри постійне зростання інтересу до професійної ідентичності в психологічних дослідженнях, уявлення про цей феномен усе ще залишаються фрагментарними.

Водночас, важливо зауважити, що поняття «ідентичність», «професійна ідентичність» та «професія» пов'язані певним чином. Професія задає змістові характеристики професійної ідентичності,

ніби забезпечуючи «морфологію» професійної діяльності і професійної спільноти, тим самим структуруючи «діапазон маневру в рамках виконуваної і засвоєної діяльності» (М. Пряжников), залишаючи можливість для різноманітних варіантів самореалізації всередині професії як групи суміжних спеціальностей. Ідентичність виступає як динамічна структура, що розвивається і змінюється впродовж всього життя людини. Ідентичність у якості новоутворення особистості у загальному вигляді визначається як стійке переживання тотожності Я у часі та просторі; вона передбачає автентичність самосприйняття, високий рівень інтеграції окремих динамічних і суперечливих образів Я в єдину систему, завдяки чому оформлюється і зберігається стійке, узагальнене та цілісне індивідуально-особистісне самовизначення, що підтримується і розділяється спільнотою значущих інших [26, с. 97].

Відповідно до загального закону розвитку, який сформував В. Соловйов, ідентичність (у нашому випадку професійна ідентичність), як утворення, що розвивається, проходить у своєму розвитку три обов'язкових етапи:

- 1) первинна, не достатньо визначена і злита цілісність;
- 2) диференціація, розчленування первинної цілісності;
- 3) внутрішня вільна зв'язність, органічне вільне єднання всіх елементів всередині цілого [196, с. 33].

Отже, ідентичність є самореферентність, тобто відчуття і усвідомлення унікальності Я в його екзистенції та неповторності особистісних якостей, які сприяють професійній ідентифікації особистості при наявності своєї приналежності до соціальної реальності.

У науковій психологічній літературі термін «професія» використовується у чотирьох різних значеннях, які виділяє Є. Клімов: 1) спільнота людей, яка займається конкретною діяльністю; 2) галузь діяльності як множинність трудових постів; 3) робота, процес діяльності у певній галузі; 4) якісна визначеність людини, яка володіє знаннями, вміннями та навичками [79].

В. Брагіна додає, що професія є не тільки сукупністю трудових дій людини, але і її соціальна позиція. Також вчена наголошує на тому, що професія є соціально об'єктивна частина професійного континуума людської активності, професійна придатність і

професійна готовність – формальні реальності, професійна ідентичність – неформальна, смислова, суб'єктивна реальність. У цьому контексті професія і профідентичність пов'язані каузальною залежністю як причина і наслідок [27].

Разом з тим, Є. Клімов у своїх дослідженнях опирається на погляди К. Абульханової-Славської, яка виділила чотири типи ідентифікації в професії:

1. Ідентифікація відбувається через вибір професії, що максимально відповідає характеристикам особистості (наприклад, якщо особистість схильна до ризику, то вибирає відповідно професії, пов'язані з роботою в трудових умовах, небезпечних для життя).

2. Ідентифікація з професією така, що вона дає можливість руху особистості в професії, по ступеням службової кар'єри і ступеням майстерності.

3. Тип ідентифікації, при якому рух у професії здійснюється через розвиток, вдосконалення якостей і здібностей особистості. Якщо в момент вибору професії здібності знаходяться в потенційному стані, то професія актуалізує їх і тим самим відкриє перспективу розвитку особистості.

4. Ідентифікація, для якої співпадіння з професією обумовлено не тільки наявністю здібностей, але й творчою активністю особистості в цілому [2; 3; 4;].

Таким чином, професійна ідентичність виступає як інтегративне поняття, що вміщує взаємозв'язок когнітивних, мотиваційних, поведінкових, ціннісних характеристик особистості, які дозволяють професійно зорієнтуватися людині, реалізуватися у професії, спрогнозувати перспективу розвитку молодого фахівця.

У концепції професіогенезу О. Єрмолаєвої показано, що професійна ідентичність складається лише на достатньо високих рівнях оволодіння професією і виступає як стійке узгодження основних елементів професійного процесу. Вчена розглядає професійну ідентичність як компонент особистісної ідентичності, що забезпечує успішну професійну адаптацію, і як домінуючий чинник професійної кар'єри, що ґрунтується на компетентності, професійній придатності, інтересі до роботи та гармонії з середовищем [61].

У дослідженнях Т. Міщенко та Ю. Поваренкова професійна ідентичність розглядається як конкретизація особистісної ідентич-

ності щодо змісту та умов професійного становлення особистості. Науковці наголошують на тому, що професійна ідентичність повинна розглядатися в контексті професійної діяльності, завдяки якій суб'єкт вибудовує спосіб професійної взаємодії з навколишнім світом [114; 135].

Натомість Л. Шнейдер розглядаючи професійну ідентичність наголошує на двох аспектах: усвідомленні себе представником певної професії та професійної спільноти. Російська дослідниця розглядає професійну ідентичність як результат процесів професійного самовизначення, персоналізації і самоорганізації, що виявляється в усвідомленні себе представником певної професії і професійної спільноти, ототожнення/диференціації себе зі справою й іншими, в когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах Я [197; 198; 199].

Як вважає С. Дружилов, професійна ідентичність і розвиток у процесі професіоналізації тісно переплетені: ідентичність, з одного боку, формується у процесі професійного розвитку, з іншого – виступає одним із важливих показників становлення особистості професіонала. У практичному сенсі це означає: щоб вижити в нових динамічних соціально економічних умовах, витримати конкуренцію, забезпечити благополуччя і стабільність на майбутнє, професіонал повинен бути здатним до постійного розвитку, а також аналізу власного місця в соціальному і професійному середовищі [58].

Т. Олександрова вважає, що висока значущість професійної ідентичності полягає у тому, що процес професіоналізації охопив практично усі сфери трудової діяльності, унаслідок чого професія стала універсальним соціальним інститутом, а приналежність до професійної спільноти, як правило, головним засобом соціальної ідентифікації (на відміну від родової, етнічної, релігійної, класової та ін.) [5, с. 16].

Разом з тим, професійна ідентичність є обов'язковою і невід'ємною складовою професіоналізму та водночас умовою його формування. У межах концепції професійного розвитку Л. Шнейдер виділяє три основні аспекти розгляду професійної ідентичності: 1) як провідна тенденція становлення суб'єкта професійного шляху; 2) як емоційний стан, в якому перебуває особис-

тість на різних етапах професійного шляху; 3) як підструктура суб'єкта професійного шляху, що реалізується у формі функціональної системи, спрямованої на досягнення певного рівня професійного розвитку [196].

Вивчаючи психологічні особливості професійної ідентичності студентів психологічних спеціальностей, У. Родигіна розрізняє поняття «професійна ідентичність студента» та «професійна ідентичність фахівця». Професійна ідентичність студента визначається вченою як результат цілеспрямованої активності суб'єкта у рамках навчально-професійної діяльності, яка характеризується значущістю для студентів професії як засобу задоволення своїх потреб; це єдність уявлень про самого себе, емоційних переживань та усвідомленої активності, пов'язаних з отриманням професії, на основі яких виникає відчуття тотожності з самим собою як майбутнім фахівцем. Система уявлень про самого себе у рамках професійної ідентичності студента включає уявлення про себе як про майбутнього фахівця (приналежність до певної професійної групи), про свої професійні та навчально-професійні цілі, про свої можливості з реалізації цих цілей [158, с. 40–41].

Натомість, Н. Іванова зауважує, що у процесі професійного становлення суб'єкт ідентифікує себе з представниками своєї професії або із самим собою як професіоналом на певних стадіях розвитку. Тому професійна ідентичність у континуумі «особистісний-соціальний» знаходиться ближче до соціального полюсу та містить властивості соціальної ідентичності [70].

Вирішення проблеми професійної ідентичності як самореалізації людини на професійній ниві пов'язане з питаннями професійної придатності та професійної готовності. Поняття «придатність» вирізняється тим, що може бути приписане лише конкретній ситуації, яка повинна включати два компоненти: «конкретну людину» і «конкретну спеціальність».

Разом з тим, А. Брудний наголошує на необхідності трьох умов для становлення професійної ідентичності, а саме:

- 1) прецедентна умова: наявність схожих або суміжних елементів тієї ж системи (власне ідентифікація);
- 2) інтердиктивна умова: наявність інших, не таких елементів, які належать іншій системі (власне відчуження);

3) юстиціальна умова: наявність транслятора інформації про існування цих систем (можливість відрізнити одне від іншого) [196].

Саме тому, реалізація цих умов сприяє формуванню професійних якостей ще у процесі професійної підготовки. Ці умови первинно фіксують конверсиву: ідентифікація – відчуження і обов'язкова присутність джерела інформації про їхню наявність.

Це можна продемонструвати на прикладі становлення професійної ідентичності дітей. У період дитинства формування ідентичності проходить через іграшки, одяг, спілкування, ігри. Спостереження за діяльністю дорослої людини, підготовка до полювання, риболовство, землеробство доступне для дітей. Вони мають можливість бачити відмінність між жінками та чоловіками у трудових операціях: так з'являлось уявлення про поділ праці (надходила інформація про існування двох різних систем). Ця інформація підкріплюється дорослими людьми [199].

В. Просьолова зазначає, що розвиток професійної ідентифікації, наслідком якої є формування почуття професійної ідентичності, необхідно розпочинати ще на етапі оволодіння професійними знаннями, вміннями і навичками у вищому навчальному закладі на основі самовизначення і свідомого вибору спеціалізації професійної діяльності [за 198].

Т. Потапчук стверджує, що у науковому доробку радянських психологів Г. Костюка та С. Рубінштейна акцентовано на потребі вивчення умов збереження особистістю самототожності у процесі професійного становлення.

О. Леонтьєв обґрунтував актуальність цієї проблеми існуванням взаємозв'язку між психофізіологічною мінливістю людини та її стійкістю як особистості. Д. Фельдштейн пов'язував становлення професійної ідентичності із вдалою соціалізацією та індивідуалізацією особистості [138; 161].

Отже, узагальнюючи думки російських та радянських науковців, ми можемо стверджувати, що професійна ідентичність є як об'єктивним, так і суб'єктивним явищем, яке зумовлює сукупність професійних характеристик (норм, ролей, статусів) особистості та дозволяє ефективно виконувати свої функціональні обов'язки. Тоді, як зворотній процес, пов'язаний із об'єктивним і суб'єк-

тивним відторгненням цієї єдності, ригідністю професіональних характеристик індивіда та є професійним відчуженням.

На протигагу російським та радянським дослідженням професійної ідентичності вітчизняні підходи базуються на принципі системності та взаємозв'язку різновидів ідентичностей. На думку сучасної української вченої А. Борисюк, професійна ідентичність – це інтегративне поняття, що об'єднує в собі компоненти особистісної та соціальної ідентичності, багаторівнева динамічна структура, що містить усвідомлені та неусвідомлені компоненти, складова самосвідомості, результат професійного самовизначення, характеристика особистості з погляду її професійної взаємодії з навколишнім світом, що передбачає ставлення до себе як до професіонала, до професії, до членів професійної спільноти [23].

На думку вченої становлення професійної ідентичності та професіоналізація свідомості опосередковані тривалим, поетапним розвитком індивіда як суб'єкта, особистості та індивідуальності. Спочатку – це етап навчання, накопичення досвіду, освоєння та систематизації теоретичних знань. Далі підключається психологічна складова професіоналізації, коли особа спостерігає, привласнює та уявляє себе і майбутню професію.

Наступний – етап саморефлексії, усвідомлення реального стану справ, їх прийняття чи не прийняття ним, а також визнання чи не визнання професійним співтовариством його як фахівця. Важливо те, що надбання професійної ідентичності відбувається у процесі навчання, уможлиблюється через творчу пізнавальну активність особистості, а також її психологічну підготовку до ефективного здійснення професійної діяльності. Окрім цього, опосередковано впливають на її поступальний розвиток саморефлексія, моделювання, наслідування професійних взірців майбутнього фаху, чітке визначення свого місця і ролі у ньому [25; 26].

Ідея співвіднесення особистісного і соціального аспектів професійної ідентичності виражена певною мірою у понятті «психосоціальна ідентичність», що означає ідентичність, яка пов'язана із соціальним контекстом професійного розвитку. Даний ракурс проблеми відображається у теорії соціальної ідентичності Г. Тедшвела, на яку опирається А. Борисюк. На думку А. Борисюк, соціальна ідентичність формується у процесі засвоєння діяльності

та взаємодії, впливає на кооперацію, взаємини членів робочих груп і, як наслідок, – на професійний розвиток індивідів [218].

Ми поділяємо думку української дослідниці А. Борисюк, про те, що професійна ідентичність містить поєднання особистісної та соціальної ідентичності. Тобто, взаємна зумовленість цих двох видів ідентичності в межах самосвідомості особистості, де особистісна ідентичність забезпечує індивідуальну своєрідність – те, що відрізняє мене від інших як професійного суб'єкта, а соціальна ідентичність – те, з ким я себе ідентифікую, які риси при цьому собі приписую.

Отже, професійна ідентичність має низку відмінностей від інших різновидів ідентичностей, що визначають специфіку її змісту, особливості вияву і процес формування. Специфіка цього феномену виявляється перш за все в тому, що професійна ідентичність розглядається як частина професійного Я особистості – продукту професійної самосвідомості як психологічної категорії, яка є результатом визначення людиною своєї позиції в системі професійних взаємин [24].

Важливою передумовою професійного розвитку людини, на думку Н. Антонової, є професійна ідентичність, що поєднує усвідомлення професійної ролі, усвідомлення приналежності до професійної спільноти, отримання задоволення від цієї приналежності, відповідність до професійних вимог і відчуття бажаності, необхідності для себе такої відповідності [8, с. 19].

Разом з тим, В. Волошина акцентує увагу на тому, що існують певні наукові розбіжності у визначенні вікового періоду формування професійної ідентичності. У статті вченої проаналізовано погляди І. Вачкова, який зауважує, професійна ідентичність може формуватися лише на етапі узгодження основних елементів професійного процесу під час безпосереднього входження особистості у професійну діяльність і оволодіння нею [38].

Українські науковці, серед яких Є. Кир'янова, визначають професійну ідентичність як стійке узгодження індивідуальних ознак, умов і змісту професії, що забезпечує досягнення на конкретному етапі певного суб'єктивного рівня професіоналізму, який обумовлює подальший професійний ріст і можливість переносу сформованих навичок та вмій у змінні умови діяльності [77].

Н. Мухамедьяров стверджує, що свідомість особистості формується в соціально значущій діяльності, детермінуючи й регулюючи її. Найвищою формою розвитку свідомості вважається сформованість самосвідомості особистості, для якої використовують поняття «образ Я» або «Я-концепція».

Основною функцією Я-концепції є забезпечення внутрішньої узгодженості особистості, відносної стійкості її поведінки, адже свідомість, самосвідомість, Я-концепція відіграють важливу роль в розвитку людини [118].

Досліджує проблематику професійної ідентичності у процесі професіоналізації особистості і сучасна українська дослідниця Ж. Вірна та виділяє наступні форми професійної ідентичності:

1. Контрасно-позитивна (повний збіг в оцінюванні реального Я і професійного Я. Така збалансованість в усвідомленні самого себе та значенні професійної діяльності пояснюється розвинутим, соціалізованим смислом, коли проявляє вміння чітко визначати і використовувати умови і засоби професійної діяльності).

2. Контрасно-негативна (повна розбіжність в оцінюванні реального Я, ідеального Я і професійного Я. Така неузгодженість неадекватним усвідомленням себе і значення професійної діяльності у зв'язку із втратою значимості професійної діяльності і, можливо, життєвого смислу).

3. Перспективно-позитивна (повний збіг в оцінюванні реального Я та ідеального Я, і професійного Я та ідеального Я, що свідчить про ідеалізоване бачення себе як професіонала. Самооцінка позбавлена адекватного стимулювання).

4. Перспективно-негативна (збіг в оцінюванні професійного Я та ідеального Я при неадекватному оцінюванні реального Я і професійного Я та ідеального Я і реального Я. І як результат, відбувається деформація в адекватності оцінок і самоконтролю особистості у професійній діяльності та в життєвих ситуаціях).

5. Проміжна (порушується ідеалізоване усвідомлення себе і професійного образу, що є результатом не тільки неадекватної самооцінки, а й розбіжностей усвідомлення цілей і засобів професійної діяльності із власними можливостями людини) [34].

Узагальнюючи накопичений досвід теоретико-емпіричного дослідження професійної ідентичності українськими вченими

можемо виділити її основні тенденції становлення і розвитку: 1) зумовленість змісту формування професійної ідентичності вимогами суспільства; 2) залежність рівня формування професійної ідентичності від соціально-культурного та освітнього простору у державі; 3) зумовленість характеру розвитку професійної ідентичності певним рівнем керування цим процесом.

Водночас, Т. Кубриченко стверджує, що закордонні підходи до розуміння професійної ідентичності опираються на теорію особистості Р. Бернса, відповідно до якої людина намагається інтерпретувати події згідно із власною Я-концепцією з метою забезпечення відповідності почуттів і поведінки, адже термін «ідентичність» розглядається в концепції науковця як синонімічний Я-концепції [92].

У низці зарубіжних досліджень професійна ідентичність виступає внутрішньою схемою, в якій відображаються уявлення людини про те, якою вона повинна бути, що мусить вміти робити і як поводитись у професійній спільноті, щоб ефективно реалізуватись у професії [1; 4; 44; 208; 209; 210; 222].

Т. Потапчук у своїй науковій статті характеризує явище ідентичності при цьому аналізуючи теорію Дж. Міда, у якій наголошується на тому, що для виникнення ідентичності потрібно, щоб особистість реагувала на саму себе, продукуючи певний тип соціальної поведінки. Ця поведінка створює передумови для прояву ідентичності. Науковець вважає, що новонароджена людина не має ідентичності: вона виникає тільки як результат соціального досвіду людини.

Ідентичність розглядається як складний феномен, що охоплює різні рівні (індивідуальні й колективні) свідомості. Визначення її сутності, формулювання основ її розуміння актуальні як у плані самоідентичності, особистісного та професійного розвитку, так і в плані реалізації евристичної мети наукового пошуку в умовах кризи існуючих суспільних систем [138; 214, с. 384].

Ідеї ж Дж. Міда про усвідомлену ідентичність підтримував О. Кернберг, який систематизував їх та розглянув умови соціальної ситуації, за яких ідентичність залишається незмінною, визначив здібності, потрібні індивідові для збереження своєї ідентичності під час взаємодії з іншими людьми [76].

Погляди Дж. Міда про два типи ідентичності далі розвинув Е. Гоффман. Вчений дійшов висновку про доцільність виокремлення трьох типів ідентичності: соціальної – типізація особистості іншими людьми на основі атрибутів соціальної групи, до якої вона належить; особистісної – враховує всі індивідуальні ознаки людини; Я-ідентичності – суб'єктивного відчуття індивідом своєї життєвої ситуації, своєї безперервності та своєрідності [44].

Концепцію професійної ідентичності в рамках американського варіанту розвиває А. Ватерман, намагаючись виділити ціннісні аспекти цього феномена. Для науковця професійна ідентичність – це наявність у людини головних її елементів: чіткого самовизначення, вибору, мети, цінностей і переконань, яких вона дотримується в житті. А. Ватерман наводить сфери, які є найвагомішими для формування ідентичності: вибір професії, прийняття та переоцінка моральних цінностей, релігійних переконань, формування політичних поглядів, прийняття соціальних ролей. Вчений вважає, що формування ідентичності – це не поодинокий акт, а взаємопов'язані вибори, через які людина визначає свою мету й цінності для себе [223].

Ще один представник сучасної психологічної думки М. Аргайл наголошує на зв'язку професійної ідентичності з професіоналізацією індивіда. При цьому остання розглядалась як складний соціально-психологічний процес, що містить: професійний тренінг, засвоєння стандартів і вимог до виконання діяльності, прийняття норм поведінки в межах професійних груп [за 209].

Професійна ідентичність реальна, якщо вона підтверджується іншими чинниками. Е. Еріксон виділив певні елементи ідентичності на рівні індивідуального досвіду: 1) відчуття ідентичності – це відчуття особистісної totoжності та історичної неперервності особистості; 2) усвідомлене відчуття особистісної ідентичності ґрунтується на двох одночасних спостереженнях: сприйняття себе як totoжного й усвідомлення неперервності власного існування у часі та просторі, з одного боку, і сприйняття того факту, що інші визнають власну totoжність і неперервність, – з іншого; 3) переживання відчуття ідентичності з віком і по мірі розвитку особистості посилюється: людина відчує зростаючу неперервність між усім тим, що вона пережила в дитинстві, і тим, що вона передбачає

пережити в майбутньому; між тим, ким вона хоче бути, і тим, як сприймає очікування інших стосовно себе [210].

У теорії Дж. Марсія, що будується на концепції Е. Еріксона, науковцем виокремлено чотири основні статуси ідентичності: передвизначеність (наявність певних соціальних обов'язків), дифузія (ухилення від відповідальності), мораторій (центр кризи ідентичності), досягнення ідентичності (наявність зобов'язань перед суспільством). Специфіка їх прояву визначається з урахуванням двох факторів: 1) чи пройшов суб'єкт спілкування період прийняття власних рішень; 2) чи пов'язаний суб'єкт спілкування твердими зобов'язаннями щодо вибору ним системи цінностей [213].

Окрім цього, існує велика кількість авторських підходів до класифікації форм ідентичності, проте науковці виділяють основні з них: соціальну, гендерну, колективну, особистісну, національну, культурну, групову тощо. Вони впливають на професійну діяльність фахівця загалом і становлення його професійної ідентичності зокрема. Наприклад, особиста ідентичність чи самоідентичність виступає як єдність і спадкоємність життєдіяльності, цілей, мотивів і смисложиттєвих установок особистості, яка усвідомлює себе суб'єктом діяльності. Це не якась особлива риса чи сукупність рис, якими володіє індивід, а його самість, відрефлексована в термінах власної біографії. Вона виявляється не стільки в поведінці суб'єкта і реакціях на нього інших людей, скільки в його здатності підтримувати і продовжувати якийсь наратив, історію власного «Я», що зберігає свою цілісність, незважаючи на зміну окремих її компонентів. А соціальна ідентичність – у якості переживання і усвідомлення своєї приналежності до тих чи інших соціальних груп і спільнот. Ідентифікація з певними соціальними спільнотами перетворює людину з біологічної особини в соціального індивіда й особистість, дозволяє йому оцінювати свої соціальні зв'язки і приналежності в термінах «Ми» і «Вони».

Наприклад, представник неофройдизму Е. Фромм виділяє вимушену ідентифікацію на основі володіння власністю, яка заміняє особистості її внутрішній світ на основі досягнення престижу. Науковець по-новому ставить проблему ідентичності самому собі, де ідентичність розуміється як єдність людини та її справи: «я те, чим займаюсь»; ідентичності протиставиться розподіл людини та

її справи: «я те, чого побажаєте». На думку вченого, людині важко здобути професійну ідентичність, бо її професійний успіх в житті залежить як від реальних здібностей і майстерності, так і від визнання її особистості тими, хто платить за її послуги або наймає на роботу за заробітну плату [186; 187].

Отже, зарубіжні дослідження професійної ідентичності опираються на всі рівні соціально-психологічної і суб'єктивно-психологічної реальності, що знайшло своє відображення у різнопланових концепціях. У цьому контексті змістове наповнення професійної ідентичності включає багато функціональних та смислових утворень: внутрішню організацію потреб, здібностей, переконань та індивідуальної історії, різні професійні Я-уявлення, особистісну уніфікацію і фрагментацію, вибір професійних цілей, індивідуальний професійний досвід тощо.

Таким чином, результат сформованої професійної ідентичності буде відображатися у розумовій та творчій діяльності особистості. Однак перед тим, як це відбудеться, є декілька попередніх етапів формування професійної ідентичності. Первинно – це етап навчання у відповідних навчальних закладах, де власне людина накопичує необхідні теоретичні, практичні та прикладні знання, вміння, навички. Важливою компонентою у цьому процесі є психологічна складова професіоналізації, коли особистість ідентифікується з майбутньою професією, при цьому продовжує спостерігати, досліджувати її особливості. Наступний етап – це саморефлексія, суть якого зводиться до прийняття або не прийняття себе в обраній професії, вірогідність бути визнаним колегами в якості фахівця. Це все відбувається у контексті творчої пізнавальної активності індивіда, а також у процесії професійно-психологічної підготовки до виконання майбутніх функціональних обов'язків. Саме тому здатність до саморефлексії, моделювання, наслідування професійних взірців майбутньої спеціалізації впливає на визначення місця та ролі особистості в обраній професії.

Водночас на основі власних досліджень українська вчена А. Борисюк виділяє етапи становлення професійної ідентичності особистості. Підґрунтям для виділення етапів виступили дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, зміст освіти, новаторські підходи до професійного становлення фахівців.

Отже, перший етап, який охоплює доакадемічний етап професійного становлення, – мотиваційно-інтенціональний (особистісні якості; мотивація вибору та оволодіння професією; якість та зміст попередньої освіти).

Наступний етап становлення професійної ідентичності – накопичувально-екстеріоризаційний. Цей етап включає здобуття професійного досвіду, особистісний розвиток, соціальну підтримку, професійні випробування, доброзичливо-конкурентне середовище, рефлексію, взаємодію та зворотній зв'язок, наявність прикладу для наслідування. Щоб успішно перейти даний етап необхідно гармонійно поєднати саморозвиток, традиційне навчання та спеціально організоване професійно орієнтоване навчання.

І останній, третій етап – інтеріоризаційний. Він включає наступні компоненти: особистісний, когнітивний, ціннісно-мотиваційний, соціальний, операційно-дієвий, афективно-оцінковий, досвід, а також ставлення до себе як до професіонала, ставлення до професії, ставлення до професійної спільноти [26, с. 324].

Таким чином, процес формування та становлення професійної ідентичності майбутнього фахівця є тривалим і складним. Це поняття містить соціальні, психологічні, економічні, педагогічні аспекти професійного становлення людини-професіонала.

Разом з тим, у процесі здобуття фахової освіти професійна ідентичність виступає фундаментом для становлення справжнього та повноцінного професіонала. Адже саме в цей період окрім формування знань, умінь та навичок здійснюється професіогенез, який передбачає формування професійної ідентичності. Тому ідентичність необхідно розглядати як складний соціально-психологічний феномен, який включає індивідуальні особливості свідомості, онтогенетичні і соціогенетичні основи функціонування психіки індивіда, а також відображається у суттєвих зв'язках усередині та поза професією, і доповнюється образом «себе як професіонала».

Таким чином, на нашу думку, професійна ідентичність – це інтегративне поняття, що поєднує у собі взаємозв'язок когнітивних, мотиваційних, поведінкових, ціннісних характеристик особистості, які дозволяють професійно зорієнтуватися людині, реалізуватися у професії, спрогнозувати перспективу розвитку людини у ролі «професіонала».

І найбільш поширений погляд на тему нашого дослідження полягає в тому, що професійна ідентичність є однією із основних індикаторів професіоналізму і визначається як ототожнення себе з обраним видом діяльності.

Отже, психологічна наука сформувала основні фундаментальні підходи до розуміння поняття «професійна ідентичність». У кожному з них ідентичність розглядається по-різному, проте в теоретичному аналізі цієї проблеми є наявні й спільні моменти. Тому на нашу думку при дослідженні феномену професійної ідентичності особистості варто застосовувати комплексний підхід, який би поєднував провідні можливості кількох психологічних напрямків та концепцій.

Оскільки, професійна ідентичність виступає як психологічна категорія, яка детермінована професійним спілкуванням і професійним досвідом у наступному параграфі ми вважаємо за доцільне дослідити психологічні особливості та структурні компоненти професійної ідентичності у зарубіжних та вітчизняних концепціях у процесі підготовки майбутнього працівника ОВС у відомчих закладах освіти, що дозволить більш фундаментально вивчити цю проблематику.

1.2. Психологічні особливості та структурні компоненти професійної ідентичності майбутнього працівника поліції

Зміни у сучасному українському суспільстві супроводжуються не тільки змінами соціальних ролей, але й появою нових вимог до професії правоохоронця, системи організації правоохоронної діяльності, формування відповідного рівня компетентності, розвитку творчого потенціалу майбутнього фахівця, самореалізації курсантської молоді через професію. Сформована професійна ідентичність майбутнього правоохоронця є важливою складовою їх психічного розвитку, що характеризується багатомірністю, динамічністю, тривалістю. Адже, професійна ідентичність відображає характеристику особистості як такої, що обирає і реалізує спосіб

професійної взаємодії з оточуючими і набуває самоповаги через виконання цієї діяльності.

Тому, зважаючи на зростання «людського фактора», постає питання щодо якісної підготовки майбутніх фахівців органів внутрішніх справ. Як відомо, в юнацькому віці багато молодих людей мають ідеалізоване, романтичне уявлення про діяльність правоохоронців, що формується на образах героїв детективів (наприклад, А. Каменська, М. Швецова), розповідях рідних і знайомих, зустрічах з працівниками правоохоронних органів, безпосередньою участю у заходах щодо дотримання дисципліни та законності у складі громадських організацій. Та насправді ці уявлення бувають, зазвичай, віддалені від реальності.

Разом з цим, на сучасному етапі реформування МВС України залишається актуальною проблема вдосконалення системи відбору та підготовки персоналу ОВС, здатного виконувати покладені на нього обов'язки на високому професійному рівні; підтримки належного рівня професійної майстерності впродовж всього періоду служби, попередження вірогідної професійної деформації персоналу.

При реформуванні системи освіти, зокрема відомчої, існує також необхідність в обґрунтуванні її форм і змісту. Йдеться про загальну концепцію професійного становлення особистості майбутнього працівника органів внутрішніх справ.

Формування професійного світогляду майбутніх працівників внутрішніх справ у процесі навчання має розглядатися як невід'ємна складова реалізації Закону України «Про вищу освіту» та «Про Національну поліцію»; Положення про практичну підготовку слухачів та курсантів ВНЗ МВС України, затвердженого наказом МВС України від 27.06.2013 № 621; Положення КМУ «Про затвердження Положення про Національну поліцію» № 877 – редакція від 28.10.2015; Положення про вищі навчальні заклади МВС України, затвердженого наказом МВС України від 14.02.2008 р., № 62 навчальних програм і планів ЛьвДУВС, наказу МВС України від 28.07.2004 р. № 842 «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності ОВС України» (із змінами внесеними Наказом МВС України від 08.07.2013 № 652); вказівку МВС України від 23.01.2006 року № 6/2/1-322

«Про організацію професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання до вищих навчальних закладів МВС України»; при продовженні служби в ОВС, при переведенні на інші посади тощо; наказ МВС України від 07.02.2013 року № 112 «Про затвердження Програми психопрофілактичної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ на 2013–2017 роки». Не менш важливе значення має і перспектива входження України до європейського співтовариства, прийнятих у ньому стандартів професійної етики поліцейських, стандартів професійної підготовки та алгоритмів професійних дій, на які треба орієнтуватися і українським полісменам [63; 64; 115; 120; 121; 140].

Значна частина психологічних теорій у цьому напрямку насамперед стосується особливостей професійного навчання (Г. Балл, П. Гальперін, В. Давидов, Е. Зеєр, Є. Клімов, С. Максименко, В. Моляко, К. Платонов, В. Рибалка, С. Рубінштейн, Б. Федоршин тощо).

Чимало науковців звертають увагу на психологічні аспекти професійної діяльності (теорії задоволення від праці – В. Врум, Л. Грін, Е. Лавлер, І. Портер; теорії гармонії з оточенням Д. С'юпера; теорія професійної поведінки Й. Голланда), і розглядають окремі аспекти професійного функціонування людини, яка працює. До проблематики професійної ідентичності були звернені роботи Г. Гарбузової, О. Єрмолаєвої, І. Родічкіної, У. Родигіної, Л. Шнейдер та ін.

Серед сучасних дослідників проблеми професіоналізації майбутніх працівників ОВС виокремлюються такі аспекти дослідження цієї тематики:

а) теоретичні положення, пов'язані з концепцією єдності психіки та діяльності, яка розробляється у вітчизняній та радянській психології (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко, С. Рубінштейн та ін.); б) принципи системного підходу в психології (П. Анохін, С. Бочарова, Б. Ломов, В. Шадріков та ін.); в) системно-структурний підхід до проблеми особистості (Б. Анан'єв, П. Анохін, Г. Балл, В. Мерлін, К. Платонов, В. Семиченко та ін.); г) системно-структурний підхід до аналізу професійної діяльності (К. Абульханова-Славська, Б. Анан'єв, О. Бандурка, В. Медведєв, Н. Глуханюк, Є. Зеєр, Є. Климов, Б. Ломов,

В. Моляко, В. Небиліцин, Н. Чепелева, В. Шадриков та ін.); д) теоретичні положення, пов'язані з теорією моделі спеціаліста (Г. Акопов, О. Бандурка, С. Бочарова, О. Землянська, Д. Григор'єв, А. Деркач, І. Ємшина, Н. Кузьміна, А. Маркова, Н. Нечаєв, А. Реан, А. Ситніков); е) загальнопсихологічні дослідження в галузі розвитку особистості як суб'єкта професійної діяльності у відомчих закладах (В. Пирожков, А. Зелінський, В. Образцов, О. Бандурка, М. Костицький, В. Асєєв, О. Сафін та ін.).

Російська вчена Л. Шнейдер неодноразово відзначала, що професійна ідентичність може бути побудована через три складові, які в Я-концепції називаються установкою «на себе»:

1) когнітивна складова установки (професійні знання і професійні переконання);

2) емоційна складова (емоційно-оціночне ставлення до професійних переконань і знань, до самого себе як «діяча»);

3) поведінкова складова (відповідна реакція, яка, може виражатися в поведінці).

Іншими словами образ Я – це не тільки констатація, опис своїх рис, але і вся сукупність оціночних характеристик і пов'язаних з ними поведінкових проявів [196].

Водночас, сучасні українські вчені О. Остапйовський та Д. Завалишина запропонували у теоретичному аналізі проблеми структури професійної ідентичності, виокремити особистісний, когнітивний, соціальний та когнітивний, мотиваційний і ціннісний компоненти відповідно [132].

Отже, спільним компонентом у запропонованих структурах професійної ідентичності є когнітивний, що свідчить про важливість засвоєння тих професійно важливих норм, законів, постулатів, які знадобляться особистості професіонала при вирішенні завдань різної складності. Саме тому, наявність взаємодії всіх компонентів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця сприятиме процесу професійного становлення особистості міліціонера. Адже, як стверджує В. Волошина, професійне становлення особистості – це складний і багатогранний процес, який означає оволодіння майбутнім правоохоронцем не лише фаховими знаннями, уміннями та навичками, а й передбачає зміну внутрішніх особистісних позицій стосовно обраної діяльності, розкриття

потенційних можливостей, занурення у професійне середовище, і загалом, удосконалення професійного Я-образу відповідно до професійної спеціалізації та вимог і запитів суспільства [38, с. 14].

Оскільки професійна ідентичність, на думку Л. Шнейдер, тісно пов'язана з професійним вибором, прийняттям рішення, формуванням професійної реальності особистості та її ментальністю, то головна мета розвитку почуття професійної ідентичності майбутніх працівників органів внутрішніх справ полягає в переході від використання зовнішнього підкріплення успіхів у професійній діяльності до формування внутрішніх джерел підвищення самооцінки особистості як засобу регулювання розвитку позитивного й адекватного самосприйняття і самооцінювання себе в майбутній професійній діяльності.

Однак, варто зауважити, що вимоги соціуму до особистості правоохоронця як фахівця часто є значно завищеними, адже перелік вмінь, знань і навичок, які пред'являє суспільство створює образ «всемогутнього рятувальника», наділеного всіма можливими позитивними характеристиками. Тому курсантській молоді є складно оволодівати професією з низьким рівнем професійної ідентичності, оскільки вони не пройшли особистісної корекції на початковому етапі навчання, що дало б змогу успішно здобувати освіту у відомчому закладі, а в майбутньому і безпосередньо на робочому місці. В результаті в особистості може сформуватись комплекс неповноцінності у професійній сфері, підвищення рівня тривожності, застосування примітивних та не ефективних механізмів психологічного захисту.

Саме тому необхідно починати перетворення індивіда на професіонала на початковому етапі навчання, адже це одне з фундаментальних завдань освіти у відомчих закладах. Оскільки, позитивна досягнена професійна ідентичність супроводжується впевненістю у своїх реальних та потенційних професійних можливостях, гордістю за свою професію, відчуттям самоактуалізації, а також задоволеністю собою та своїми результатами у професійній діяльності. Відповідно професійна підготовка майбутнього працівника органів внутрішніх справ повинна бути спрямована і на процес ідентифікації, і на формування позитивної професійної ідентичності.

Для сучасних дослідників професійної ідентичності у процесі професіоналізації М. Абдулаєвої [1], Ж.Вірної [35; 36], О. Єрмолаєвої [61], С. Максименка [102; 103; 104], Л. Орбан-Лембрик [130], Ю. Поваренкова [135], В. Панка [133], В. Рибалки [153; 155], Л. Шнейдер [198] тощо характерна опора на принципи системності та структурності психічних явищ, пошук генетично взаємопов'язаних рівнів ідентичності, дослідження особливостей формування ідентичності у процесі засвоєння і виконання професійної діяльності, аргументування складових професійної діяльності.

Професія ж правоохоронця у порівнянні з так званими громадськими спеціальностями має підкреслену нормативну регламентованість. І саме ця регламентованість протистоїть творчій, спонтанній реалізації особистості як професіонала.

На нашу думку, заслуговує уваги експериментальне дослідження працівників правоохоронних органів проведене О. Кудерміною. Вчена визначила соціально-типовий профіль майбутнього правоохоронця на основі розгляду типологічного (характерологічного), мотиваційного й інструментального (операційного) компонентів. Окрім того, вчена визначила, що у майбутніх міліціонерів стихійно сформовані уявлення про зміст та особливості майбутньої діяльності, оскільки реалії сьогодення свідчать про відсутність цілеспрямованої профорієнтації молоді [93].

Отже, розробляючи психологічні засади професійної підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів, можемо спиратися на сучасні досягнення теорії особистості, зокрема вітчизняної.

Завдяки сформованості в індивіда відповідних рис складається професійний тип особистості з характерною для нього манерою діяльності, спілкування й поведінки, інтересами, установками і традиціями.

Разом з тим, Л. Мороз, при аналізі структури особистості фахівця з правоохоронної діяльності вважає, що необхідно враховувати різні рівні організації діяльності, адже вони є джерелом формування якостей різного рівня функціонування.

Як стверджує дослідниця, людина водночас є: 1) суб'єктом життєдіяльності в широкому сенсі з такими визначальними характеристиками особистості, як активність, свідомість, когнітивна,

мотиваційна, емоційно-вольова, комунікативна сфери, система цінностей, спрямованість тощо; 2) суб'єктом навчання та, згодом, праці за певною професією; 3) фахівцем у певній «вузькій» діяльності [115; 116].

Водночас, на доцільності запровадження особистісного підходу в процес формування професійно важливих якостей і професійної діяльності особистості правоохоронця вказує відомий спеціаліст у галузі юридичної психології В. Васильєв. Науковець опирається на те, що будь-яка психічна властивість людини не може існувати поза контекстом цілісної особистості, поза системою її мотивів поведінки, ставлення до дійсності, переживань, переконань тощо [30].

Варто зазначити, як зауважує М. Ануфрієв, М. Бандурка та О. Ярмиш, особливе значення для оволодіння кандидатом професії правоохоронця мають особливості мотивів її вибору. Виявлення професійних мотивів, врахування їх динаміки в процесі оволодіння професією, цілеспрямоване формування в ході навчально-виховної роботи дозволяє: відбирати до ОВС кандидатів зі стійкою професійною мотивацією та зменшити тим самим матеріальні витрати на їх підготовку, а також, що не менш важливо, зменшити, якщо не виключити зовсім, пов'язані з цим моральні витрати; підвищити ефективність професійної підготовки та навчання, що є особливо важливим у зв'язку з постійним збільшенням обсягу необхідних знань та для скорішого включення в професійну діяльність; забезпечити найшвидше становлення спеціаліста, керівника, організатора; значною мірою забезпечити самостійне засвоєння людиною знань як впродовж навчання в навчальному закладі, так і після його закінчення.

Виявлення професійної мотивації дозволяє також правильно виокремити шляхи її формування та зміцнення при навчанні у вищих закладах освіти (ВЗО) МВС (від чого залежить наступна професійна діяльність), а також під час адаптації випускника на робочому місці; удосконалювати сам процес навчання в залежності від розуміння важливості того чи іншого предмету для наступної професійної діяльності [10; 11].

Окрім цього українські дослідники стверджують, що надзвичайно важким є вміння прогнозування успішної чи неуспішної

майбутньої професійної діяльності у кандидата, якому належить пройти ще довгий курс навчання професії у ВЗО МВС. За цей період людина дорослішає, змінюються установки, інтереси, розвиваються здібності, набуваються специфічні знання, уміння, навички, змінюється ієрархія цінностей, відбувається інтенсивне становлення світогляду, формується професійна компетентність тощо.

Необхідно пам'ятати, що правоохоронна діяльність за своєю суттю є колективного характеру, а тому важливим є врахування організаційно-корпоративних цінностей. Тобто, наявність у майбутніх правоохоронців таких особистісних якостей та рис як працьовитість, ретельність, планомірність у роботі, дисциплінованість, товарицькість тощо.

Отже, аналіз літератури засвідчує наявність прогалин у освітньому процесі майбутніх правоохоронців. Тому суттєвого вдосконалення потребує організація професійної підготовки курсантської молоді, що підвищить рівень відповідальності всіх учасників цього процесу, адже кожен з них ризикує життям та здоров'ям.

Таким чином, як відзначають М. Ануфрієв, О Бандурка, О. Ярмиш завданням вищого навчального закладу є не тільки трансляція відповідних професійних знань та навичок, але й формування певних професійних цінностей та соціальних установок, які характерні для професіонала, інтеріоризація цілей, які ставляться суспільством і конкретними інститутами перед професійним співтовариством, а також основних соціально схвалюваних засобів їх досягнення. В успішному випадку сприйняття індивідом ролі, її зміст буде відповідати очікуванням суспільства як замовника освітнянських послуг вищого навчального закладу. Актуальність професіональної ідентифікації в системі відомчої освіти органів внутрішніх справ посилюється ще тим фактом, що замовником у цьому випадку виступає не суспільство взагалі, а конкретно визначена організація – Міністерство внутрішніх справ, яка пред'являє досить конкретно сформульовані вимоги до майбутнього спеціалістів, як у якісних, так і в кількісних показниках. Окрім цього, у вищих навчальних закладах і практичних підрозділах ОВС доцільно здійснювати цілеспрямовану роботу з формування належного професійного світогляду персоналу ОВС та відповідних професійних цінностей, що сприятиме формуванню професійної ідентичності.

Аналізуючи у професійному плані професійну діяльність і, тим паче, життя професіонала як цілісності, ще один мастодонт української психологічної думки Г. Балл зосереджується насамперед на розгляді останнього як особистості. Науковець зауважує, кожній професії або групі споріднених професій можна поставити у відповідність провідну для неї цілісну особистісну якість, і саме її розвиткові варто приділяти найбільшу увагу. Ядром такої якості, духовним стрижнем особистості професіонала є певна ціннісно-мотиваційна домінанта.

Наприклад, для особистості правоохоронця має бути спрямованість на пошук істини, справедливості тощо. Навколо цієї домінанти концентруються інструментальні властивості, необхідні для реалізації відповідної спрямованості особистості. До інструментальних властивостей, поряд з характеристиками пізнавальних процесів, знаннями, способами дій (у формі навичок та дій), стратегіями творчої діяльності, належать також вольові якості, що забезпечують реалізацію спрямованості особистості на оволодіння певною діяльністю і вдосконалення в ній [14].

Вдале, на наш погляд, поєднання особистісного і суб'єктного підходів, запропоновано Л. Анцифоровою, яке дає підставу визнати, що сформованість особистості як суб'єкта життя істотною мірою визначає якість її розвитку, у тому числі професійного.

Реальний, конкретний правоохоронець творить свій унікальний життєвий шлях через оволодіння професійними обставинами, контролем над собою в екстремальних ситуаціях професійної діяльності, задля затвердження своєї необхідності в конкретно-історичному світі.

Відповідно до загальноприйнятої класифікації професій, розробленої Є. Климовим, професія працівника органів внутрішніх справ належить до професій соціономічного типу «людина-людина».

Зазначеному типу притаманні певні особливості, а саме: по-перше, основний зміст професії полягає у взаємодії між людьми; по-друге, професія вимагає від суб'єкта подвійної підготовки (наявність знань змісту діяльності (операціна складова діяльності) та сформованість знань, умінь, навичок у сфері професійного спілкування (комунікативна складова діяльності) [12; 93].

Як відзначає О. Бодальов, невід'ємними основами подальшого дослідження виступають твердження про те, що, по-перше, психологічний аналіз правоохоронця повинен ґрунтуватися на розгляді його індивідуальних особливостей як показника «глибини» суб'єкта правоохоронної діяльності; по-друге, досягнення професійної зрілості суб'єкта правоохоронної діяльності можливе тільки за умови «вписування» його в комплексну структуру всього життєвого шляху.

Тобто, психологічне дослідження майбутнього працівника органів внутрішніх справ дає змогу проаналізувати особу міліціонера в площині професійної діяльності з позиції розуміння «умов, які необхідні для того, щоб він, розвивався як індивідуальність у своїх іпостасях індивіда, особистості та суб'єкта, через мікроаме виходив би на рівні своїх великих акме на ступені дорослості і як громадянин, і як професіонал, і як чоловік, і як батько» [196].

Таким чином, майбутні правоохоронці повинні розвивати в собі весь спектр інтелектуальних здібностей та вольових якостей, які необхідні аби приймати ефективні рішення для подолання критичних та екстремальних ситуацій. А також вміння складати та опрацьовувати накази, здійснювати контроль за виконанням прийнятих рішень, бути цілеспрямованим та виконавчим.

Як стверджує З. Ковальчук, загальною закономірністю професіогенезу є те, що всі його лінії (історична, економічна, інформаційна, особистісна) охоплюють особистість професіонала та вимагають від нього активності в розвитку й утворенні психологічної структури, що забезпечуватиме професійну діяльність і особистісну ідентичність, яка її координуватиме [80].

Результати теоретичного аналізу літератури з проблеми психологічних особливостей працівника ОВС дали змогу дійти узагальнень щодо основних професійних вимог цієї професії, відповідних професійно важливих якостей та теоретично-методологічних підходів, які використовуються до їх вивчення (табл. 1.1).

Використання суб'єктного, діяльнісного, особистісного та індивідуально-психологічного підходів дає визначити професійно важливі якості для ефективного виконання службових обов'язків майбутнім правоохоронцем.

**Психологічні особливості навчально-професійної діяльності
майбутнього працівника ОВС**

№ з/п	Вимоги професії	Особистісні якості працівника ОВС	Теоретико-методологічні підходи вивчення
1	Регламентация розпорядку дня	Професійно-ділові якості: вольові та організаційні	Суб'єктний підхід (М. Ануфрієв)
2	Екстремальні умови	Професійно-психофізіологічні якості: тип нервової системи, абсолютний/диференціальний порогові відчуття, швидкість реакції	Індивідуально-особистісний та суб'єктний підходи (Л. Анциферова)
3	Психічні і фізичні навантаження	Професійно-ділові якості: вольові та організаційні, професійно-психофізіологічні якості	Діяльнісний підхід (Л. Мороз)
4	Підвищена відповідальність	Професійно-моральні та цілемотиваційні якості	Особистісний підхід (В. Васильєв)

Теоретичний аналіз запропонованих вітчизняними та зарубіжними науковцями структурних компонентів професійної ідентичності та психологічних особливостей навчально-професійної діяльності молодого фахівця ОВС дозволив нам виокремити власні складові професійної ідентичності майбутнього правоохоронця.

Проаналізуємо їх детальніше.

1) Цілемотиваційні компоненти. Ці складові розкривають спрямованість особистості майбутнього полісмена, яка характеризує в професійному плані людину за найбільш суттєвими характеристиками: ставлення до інших, до себе, до майбутнього, до професії тощо. Цілемотиваційні якості поділяються на дві групи: ідейно-мотиваційні якості, до яких відносяться світогляд, переконання, політична культура, правова культура, усвідомлення свого значення та функції у правоохоронній діяльності; та професійно-мотиваційні якості, що включають конкретні цілі діяльності, моти-

ви вчинків та службові інтереси, особисті плани та прагнення, ставлення до перспектив службового просування.

2) Психологічні компоненти. Виступаючи частиною ціннісно-нормативної сфери особистості курсанта, дана група якостей характеризує систему домінуючих психологічних ставлень: ціннісні орієнтації майбутнього працівника, що визначають ставлення особистості до виконання службових обов'язків. Серед них: сумлінність, відповідальність, дисциплінованість, любов до праці, почуття обов'язку, гуманність, справедливість, тактовність, вимогливість до себе, самокритичність, а також якості, що визначають моральну стійкість та непідкупність.

3) Особистісно-характерологічні компоненти. Ця складова охоплює спеціальні здібності та професійну підготовку працівника. До них належать: загальний інтелект, професійне мислення, спостережливість, розвинута пам'ять; професійна майстерність як сукупність професійних знань, умінь та навичок, як здатність приймати рішення; вольові та організаційні якості, що характеризуються цілеспрямованістю, наполегливістю, мужністю та самостійністю; психологічна підготовленість як психічна стійкість в екстремальних ситуаціях, витримка, здоровий ризик; спеціальні здібності – розшукові, слідчі, педагогічні, виховні, комунікативні.

4) Професійно-психофізіологічні компоненти. Вона містить: здатність до ризику та психологічному тиску; швидкість моторних реакцій; працездатність; врівноваженість; стійкість до фізичних та психічних навантажень, емоційність.

Таким чином, у контексті дослідження психологічних особливостей та структурних компонентів професійної ідентичності майбутнього працівника ОВС в Україні повинні враховуватися найбільш змістовні й конкретні уявлення про правоохоронця як особистість і суб'єкта професійної діяльності, психологічні особливості якого повинні відповідати вимогам професії.

Саме тому професійний розвиток, розпочинаючись із вибору професії, усвідомлення її змісту і формування власних уявлень про неї, вперше яскраво актуалізується під час навчання у вищому навчальному закладі, де підготовка до виконання професійних функцій стає цілеспрямованою і структурованою, чітко зорієнтованою на певне коло професій.

1.3. Професійні засади навчально-виховного процесу майбутнього правоохоронця за кордоном та в Україні

На сьогоднішній день навчально-виховна діяльність з майбутніми працівниками правоохоронних органів вважається однією із найважливіших у освітньому просторі.

Гуманізація процесу професійного навчання та виховання, велика увага до людського фактору передбачає забезпечення збалансованості між професійними вимогами до особистості, її інтересами і спрямованістю, а також рівнем сформованості загальних та спеціальних здібностей, потенційних можливостей. Однією з головних умов вирішення зазначеної проблеми є створення системи психологічної підготовки та формування професійної компетентності майбутніх працівників правоохоронців. Її особливе значення зумовлюється і тим, що успішність підготовки залежить від наявності певної системи індивідуально-психологічних якостей, тому що недостатній їх розвиток є причиною низької придатності до навчання та майбутньої професійної діяльності, а також значної кількості відрахувань із навчальних закладів та звільнень з роботи. Головним завданням у процесі підготовки майбутніх правоохоронців є формування особистості, що неможливо зробити якісно без психологічного аналізу цього процесу.

Проблемою навчання та виховання майбутнього працівника органів внутрішніх справ займалися: А. Буданов, І. Горлинський, А. Грішин, Г. Дубова, І. Колонтаєвський, А. Коблікова, В. Кукушина, А. Столяренко тощо.

Серед закордонних досліджень, присвячених навчанню, вихованню та становленню правоохоронця Дж. Алдерсон, Т. Баркер, Д. Бейлі, А. Беклі, П. Нейроуд, М. Зелиг тощо. Із європейських науковців дану проблематику частково розглянули П. Нейроуд і А. Беклі у контексті загального підходу, М. Джорджевич у контексті оцінки поліцейської моралі, А. Карузі критично проаналізувавши досвід спеціаліста по навчанню поліцейській етиці Г. Коена.

В Україні засновниками сучасної професійної психології та педагогіки стали Ю. Гільбух, П. Гончарук, І. Зязюн, Л. Карамушка,

Н. Коломінський, Г. Костюк, В. Лоос, Ю. Машбиць, Є. Мілерян, В. Моляко, В. Рибалка, Ю. Трофімов тощо.

В останні роки чимало науково-педагогічних працівників відомчих навчальних закладів МВС України Д. Александров, В. Барко, Г. Запорожцева, О. Левенець, М. Логачов, О. Іванова, Ю. Ірхін, М. Клімов, О. Конуп, О. Корнєв, В. Медведєв, О. Цільмак, Г. Яворська, Н. Ярема, О. Ярмиш тощо намагалися визначити модельні характеристики випускників спеціальних навчальних закладів, здатних успішно виконувати посадові обов'язки, дослідити вимоги професії до працівників.

Сучасна українська концепція навчально-виховного процесу будується на основі діяльнісного підходу, відповідно до нього механізмом засвоєння соціального досвіду виступає інтеріоризація, тобто перетворення структури предметної діяльності в структуру внутрішнього плану свідомості. Це означає, що навчання та виховання і розвиток особистості проходить в діяльності і через діяльність.

В реальних умовах конкретного навчального закладу курсанти включені до оперативно-службової, навчальної, суспільної, спортивної та деяких інших видів діяльності, які здійснюють певний виховний вплив на особистість майбутнього правоохоронця, спонукаючи його розвивати, вдосконалювати або формувати необхідні якості. Але, щоб вплив носив цілеспрямований характер, необхідно кожному виду діяльності надавати виховного характеру [10, с. 210].

Як зазначають Л. Мороз та С. Яковенко, з позицій діяльнісного підходу особистість майбутнього професіонала повинна розглядатися в плані відповідності вимогам діяльності. Стосовно правоохоронної діяльності варто вести мову про загальні та спеціальні вимоги. Останні відносяться до окремих різновидів діяльності – профілактичної, правозахисної тощо [116].

В органах внутрішніх справ є справжні професіонали, які здатні грамотно виховати нове покоління правоохоронців, але їх досягнення – швидше результат власних багаторічних пошуків, ніж результат використання традиційних форм навчання. Вони готові вчити інших: «дивіться й наслідуйте мене», проте складні завдання часто розв'язуються таємно і не інакше.

Розкрити секрети індивідуальної майстерності непросто, зробити це без участі професіоналів найвищого гатунку – неможливо [115]. Реалізація цих завдань ускладнюється минулим органів внутрішніх справ, які нещодавно виконували роль репресивного апарату, а тепер мають присвятити себе правоохоронній діяльності, успішність якої визначає не кількість зареєстрованих і засуджених злочинців, а рівень захищеності прав і свобод громадян.

Дослідження останніх років, зокрема Г. Нурлибаєвої засвідчують, що основною метою навчання майбутнього міліціонера у будь-якій країні світу має бути: 1) вироблення розуміння життєвої важливості загальної і поліцейської моралі; 2) установку на вироблення моральної самосвідомості; 3) вироблення стимулів подальшого морального розвитку; 4) формування моральної стійкості, бажання та вміння пручатися злу, різного роду спокусах, самовиправданню при порушенні вимог суспільства; 5) милосердя і любов до людей.

Єдність цих цілей служить основою для продуктивного співставлення педагогічних систем морального виховання майбутніх полісменів в процесі професійної підготовки [127].

Формування морально досконалої особистості було і залишається одним із центральних напрямів виховання громадян, працівників різних професій. Разом з тим, в суспільстві є професії, для представників яких моральне виховання має особливе значення. До їх числа належать і майбутні правоохоронці, для яких норми моралі, моральні переконання і почуття власної гідності професійно значущі.

Як зауважує Г. Нурлибаєва, із здійсненням поставлених цілей і задач безпосередньо пов'язана і організаційна структура навчання поліцейській етиці у різних країнах Європи. Результати дослідження показали, що в Європі організація навчання базується на формуванні поліцейської етики майбутнього правоохоронця, незважаючи на спільність цілей і задач, однак ще не носить ознак стандартизованості, шаблонності. В кожній країні і у кожному навчальному закладі вона здійснюється по-різному і залежить від економічних і соціальних чинників, організації поліцейської служби в країні, традицій поліцейської освіти тощо. Форми організації навчального процесу також різноманітні: навчальні і поза навчаль-

ні, колективні, групові та індивідуальні, інформаційні, практично-дійові і синтетичні. Окрім форм занять, які входять у програму навчання, використовуються інші організаційні форми: бесіди, лекції, зустрічі, конкурси, круглі столи, конференції тощо [127].

За організаційними ознаками всі поліцейські навчальні заклади Європи можна поділити на такі дві групи: 1) заклади в яких акцент робиться на професійну етику майбутнього полісмена, виділення окремого предмету етичного спрямування (наприклад: поліцейська деонтологія – Росія, Молдова; захист прав людини – Німеччина, Італія, Австрія); 2) заклади в яких у контексті професійної освіти вивчається і професійна етика полісмена (Бельгія).

Разом з тим, С. Дружилов вказує на те, що для успішного здобуття професії, адаптації до мінливих умов професійного оточення майбутній правоохоронець повинен володіти достатнім, – індивідуальним ресурсом професійного розвитку. Він характеризує внутрішню фізичну і духовну енергію індивіда, його спрямованість на самореалізацію; забезпечує стабільно ефективність діяльності особистості і тому розглядається в якості внутрішньої основи для формування професіонала [58].

Зауважимо, що курсанти відомчих вищих навчальних закладів та молоді працівники органів внутрішніх справ нерідко свідомо намагаються приховати і фактично руйнують в собі якості, які здаються їм недоречними для професії у даному соціальному середовищі чи в конкретний проміжок життя. Саме тому, формуючись й існуючи в діяльності, особистість майбутнього професіонала як складне динамічне утворення є головною рушійною силою, що регулює, контролює, оцінює і перетворює діяльність і водночас саму себе. При цьому особистість досягає професійної компетентності тільки при відповідній мотивації і визначеній професійній спрямованості, продуктивній діяльності та змістовному спілкуванні, адже людина значною мірою є тим, що вона робить, віддзеркаленням тих людей, з якими вона веде уявний чи реальний діалог [116; 164].

Г. Нурлибаєва провела порівняльно-педагогічне дослідження педагогічних технологій, які використовуються у процесі навчання у вищих поліцейських навчальних закладах Європи. Вчена зауважила, що педагогічний процес спрямований на три взаємопо-

в'язаних і взаємозалежних аспекти морального виховання, а саме: на сферу свідомості, емоційно-чуттєву сферу та поведінкову.

За результатами дослідження дослідниця зробила висновок, що при навчанні майбутніх офіцерів поліції в європейських поліцейських академіях і коледжах використовуються наступні найбільш популярні методи навчання, які можна розділити на три групи у відповідності з їхньою спрямованістю на той чи інший аспект професії.

1. *Теоретична підготовка.* Методи, які сприяють формуванню пізнавальної і професійної мотивації майбутнього правоохоронця, когнітивної сторони виховання. Ці методи використовуються для того аби «озброїти» офіцерів поліції системою спеціальних знань, моральних уявлень, понять і переконань.

2. *Соціально-особистісна підготовка.* Методи, які формують позитивне емоційно-ціннісне ставлення до обраної професії, розвиток креативних моделей етичної поведінки і діяльності, пов'язаної із реалізацією засвоєних моральних норм.

3. *Практична підготовка.* Виховання відповідних поведінкових стратегій, які будуть придатними в реальній діяльності [127].

На думку багатьох респондентів, під час основного навчання офіцерів поліції більше зусиль необхідно витратити на те, щоб інтегрувати теоретичну частину навчання з соціально-особистісною підготовкою і з практичною підготовкою – навчанням у польових умовах так, щоб вони не були трьома різними типами навчання. Професійний підхід до проблеми повинен навчити офіцерів поліції вміти ідентифікувати всі моменти поліцейської роботи. Дуже важливим фактом залишається можливість роздумувати над своїми діями в рамках такого поняття, як професіоналізм. У результаті багаторічних досліджень вчена виявила основні педагогічні закономірності, тенденції та особливості навчання майбутніх поліціантів під час професійної підготовки на початку ХХІ століття (табл. 1.2) [127, с. 144–146].

Водночас, одним із провідних, центральних завдань на шляху розвитку та гуманізації суспільства, на думку В. Л. Ортинського, є вдосконалення процесу виховання майбутнього правоохоронця. Виховання культури в широкому розумінні включає культуру поведінки, спілкування, роботи, зовнішнього вигляду, світогляд, освіту, етику та естетику.

**Закономірності і особливості виховання майбутніх працівників поліції в Європі у процесі професійної підготовки
(за Г. Нурлибаєвою, 2011 р.)**

Цілі і задачі	Формування цілісної особистості офіцера поліції, який володіє професійною компетентністю і високими моральними якостями. Під час навчання вивчаються та інтеріоризуються такі принципи і цінності, як повага права на життя, повага фундаментальних прав та свобод особистості, принцип безпристрасності, чесності, ввічливості, справедливості, відповідальності, верховенства права та закону, принцип рівності перед законом, об'єктивності, необхідності і зваженості дій, невідкупності і повага до суспільства.
Зміст	Вивчення загальної етики, історії загальнонаукових вчень, етичних кодексів тощо
Нормативно-орієнтаційна основа	Використання Європейського кодексу поліцейської етики, кодексів окремих країн, інших документів, які містять інші нормотворчі постулати.
Педагогічні технології	Технології особистісно-орієнтаційного навчання, проблемне навчання (PBL – problem based learning), інформаційні технології навчання, технології модульного навчання, дистанційне навчання.
Склад і кваліфікація викладачів	Вік, досвід і кваліфікація викладачів різняться в залежності від традицій поліцейської освіти у кожній країні; від організації поліцейського навчання у різних країнах; від його змісту; від методів навчання; від підходу до оцінки якості отриманих знань, умінь і навичок, в тому числі і в області вивчення етики.
Оцінка результатів навчання	Оцінка результатів навчання відбувається у процесі професійної діяльності майбутнього правоохоронця і включає в себе механізми зовнішнього і внутрішнього контролю: зовнішній контроль – санкції, які застосовує керівництво та суспільство до порушників норм; основою внутрішнього контролю є професійна компетентність.

Сучасну систему життя, господарювання, відносин потрібно формувати насамперед на ґрунті розвитку загальнолюдських цінностей, нової моралі, принципів поведінки та підходів до діяльності людей у різних сферах суспільства. Громадське виховання здійснюється через механізм пізнання, спілкування і діяльності. Для його організації необхідно: навчати правил поведінки майбутнього міліціонера; випрацювати навички наукової організації

праці; виховувати культуру зовнішнього вигляду; розвивати культуру спілкування та естетику інтер'єру [141].

Таким чином, освітній простір Європи поєднує в собі системний та проблемний підхід для виховання та навчання майбутніх працівників правоохоронної системи. Кожна спроба навчання в системі правоохоронних органів базується на принципі «навчання для дорослих» із використанням сучасних досягнень андрагогіки – науки про викладання дорослим людям.

Ще одним важливим напрямком, які використовують європейські представники правоохоронних органів – це навчання та практична реалізація нових перспективних напрямків міжнародної співпраці в області боротьби із злочинністю, а також співпраця, яка займає провідне місце на міждержавному рівні, в області підготовки поліцейських кадрів. У сучасних умовах швидкого розвитку інтеграційних процесів у світі, значне зближення країн у різних галузях економіки та політики ці види співпраці розвиваються надзвичайно інтенсивно [96]. Сучасним керівникам МВС не тільки необхідно добре знати особливості правових систем різних держав, основи міжнародного права, іноземні мови, але і Європейський кодекс поліцейської етики, а також окремі кодекси поліцейського європейських країн. Вивчення цих аспектів поліцейської освіти повинне зайняти провідне місце у навчально-виховній системі навчальних закладів МВС, адже потенціал молодого покоління курсантів та слухачів також повинен враховуватися та використовуватися.

В Україні забезпечення навчально-виховного процесу здійснюється на чотирьох рівнях:

- 1) світоглядному (враховується увесь діапазон сформованості ціннісних орієнтацій, соціальних ідеалів і норм);
- 2) соціологічному (аналізується соціально-культурний стан навчального закладу та можливості корекційного впливу на нього);
- 3) дидактичному (визначається відповідність змісту, форм, методів і засобів навчання кінцевим та проміжним цілям освіти);
- 4) психологічному (береться до уваги повний спектр психічних особливостей викладачів та слухачів, що приводить до використання різних за метою, змістом і характером психокорекційних програм розвитку) [10].

Отже, через свою професійну діяльність спеціаліст інтегрується в суспільство. Саме тому загальнолюдські цінності (духовність, гуманність, моральність) повинні домінувати у майбутнього правоохоронця як у прийнятті рішень, пов'язаних із професією, так і в побуті.

Як вже наголошувалося, забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, формування інтелектуального потенціалу нації та всебічний розвиток особистості визначаються як цілі вищої освіти [98].

Оскільки, вирішення задачі вдосконалення діяльності освітніх закладів МВС України в процесі професіоналізації майбутнього правоохоронця та формування достойного міліціонера по всім параметрах потребує подальшого розвитку і взаємодії із навчальними закладами поліції інших країн, потрібно активніше розвивати взаємний обмін позитивним досвідом по підготовці кадрів поліції, обмін навчальною літературою, викладачами і слухачами, підвищення кваліфікації практичних працівників в рамках взаємообміну і навчання по вирішенню проблем, які становлять спільний інтерес: боротьби із організованою злочинністю, нелегальна міграція, боротьба із незаконним оборотом наркотичних речовин тощо, яке проводитиметься із врахуванням у навчанні етичних аспектів.

В Україні традиції морального виховання майбутніх фахівців правоохоронної системи приносять свої плоди, однак це носить в більшій мірі теоретичний характер, а саме на окремих кафедрах вивчаються теоретичні основи етики, не у всіх навчальних закладах МВС приділяється достатньо уваги практичним методам навчання, таким як рольові ігри, етичні дилеми, прийняття рішень тощо, найчастіше ці методи використовуються епізодично і не завжди доступно, через наявність часових обмежень [109]. Закордоном використовуються тренінгові методи навчання, і надається більше часу на такі форми навчання: тренування у польових умовах, рольові ігри, моделювання ситуацій, практичні роботи (самостійні або під керівництвом), реальні життєві ситуації, вирішення моральних дилем тощо.

Отже, в основу навчально-виховного процесу мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, наступності та спадкоємності поколінь, толерантності. Це підкреслено в Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті. Саме

тому, навчально-виховний характер будь-якого виду діяльності, в яку буде задіяний майбутній правоохоронець, повинен визначатися, по-перше, тим, наскільки нова діяльність спроможна розвивати професійно значущі якості міліціонера, який у неї професійно-виховний потенціал. По-друге, наскільки педагогічно грамотно поставлені цілі навчально-виховного процесу, розроблена методика, є матеріальне і технічне оснащення тощо.

Таким чином, у контексті дослідження психологічних особливостей навчально-виховного процесу в Україні та європейських країнах повинні враховуватися найбільш змістовні й конкретні уявлення про особистість майбутнього правоохоронця та надаватися можливість впорядкувати безліч професійно важливих якостей, які варто плекати у період навчання у відомчому закладі.

Висновки до першого розділу

1. Теоретико-методологічний аналіз проблеми дослідження свідчить про те, що психологічні захисти особистості та професійна ідентичність є доволі детально розроблені. На сучасному етапі розвитку психологічної науки професійну ідентичність розглядають як інтегративне поняття, що вміщує взаємозв'язок когнітивних, мотиваційних, поведінкових, ціннісних характеристик особистості, які дозволяють професійно зорієнтуватися людині, реалізуватися у професії, спрогнозувати перспективу розвитку молодого фахівця. В низці зарубіжних досліджень професійна ідентичність виступає внутрішньою схемою, в якій відображаються уявлення людини про те, якою вона повинна бути, що мусить вміти робити і як поводитись у професійній спільноті, щоб ефективно реалізуватись у професії. Аналізуючи психологічну літературу ми з'ясували чинники, які позитивно і негативно впливають на становлення професійної ідентичності та професіоналізму особистості. До негативних чинників, які впливають на становлення професійної ідентичності можна зарахувати: жорстку формалізацію освіти; нехтування особистісним потенціалом; нехтування соціально-психологічним контекстом професійної діяльності; негативний вплив різного роду

криз; професійну деформацію; явище маргіналізації. До позитивних чинників, які впливають на становлення професійної ідентичності можна віднести: гуманізацію освіти; акмеологічний підхід; врахування соціально-психологічного контексту; врахування специфіки професії; врахування індивідуально-психологічних особливостей особистості.

2. Дослідження феномену професійної ідентичності дає змогу визначити професійну ідентичність майбутнього працівника органів внутрішніх справ через усвідомлення своєї приналежності до професії правоохоронця, уявлення про свою відповідність вимогам правоохоронної справи (певні особистісні якості, знання, вміння, навички), усвідомлення своєї відповідності професійному образу. Ця проблема постає також у вигляді складного взаємозв'язку особистісних характеристик та властивостей, здатних забезпечити орієнтацію в обраній галузі, спрогнозувати можливі наслідки професійного вибору і, що найбільш важливо, реалізувати власний потенціал в обраній діяльності. Саме розвиток професійної ідентичності майбутнього правоохоронця призведе до професійного зростання, особистісного розвитку, професійної саморегуляції та самоактуалізації. Ми розглядаємо професійну ідентичність особистості як один з основних індикаторів професіоналізму майбутнього правоохоронця. Із цієї позиції основою становлення професіонала як соціального типу є формування в особистості потреби в професійному самовизначенні. Це означає, що у свідомості суб'єкта формується сприймання цінностей професії та власної здатності до професійної діяльності, індивід сприймає професійну потребу як власну необхідність, що є значимою для суспільства та необхідна для своєї життєдіяльності.

3. Розкриття особливості навчально-виховного процесу майбутнього працівника правоохоронної діяльності за кордоном та в Україні, дозволяє говорити про відповідний рівень професіоналізації особистості курсанта. Також важливим є морально-етичне виховання курсантської молоді для подальшого становлення у ролі правоохоронця.

2.1. Сучасні підходи до трактування механізмів психологічного захисту та їх номенклатури

Суспільство перебуває на межі інформаційного перенасичення, що вимагає інтенсивного розвитку в особистості тих структур, які відповідають за ефективне пристосування до навколишньої дійсності. Однією з адаптаційних систем особистості є психологічний захист. Психологічний захист визначає суб'єктивний комфорт особистості в усіх ситуаціях напруженості, у професійній та побутовій діяльності.

У психології не склалося єдиного погляду на явище «психологічний захист». Одні дослідники вважають психологічний захист однозначно непродуктивним, шкідливим засобом вирішення внутрішнього або зовнішнього конфлікту (М. Конюхов, В. Деларю, З. Фройд, Р. Грановська, В. Ташликов, Ш. Ференці та ін.).

Інші – пропонують розрізнити патологічні психологічні захисти і нормальні, які вважаються профілактичними, постійно присутніми у нашому повсякденному житті, і слугують звичайною складовою людської свідомості (Т. Рисинець, А. Гірняк, М. Бонд, О. Тунік, Т. Яценко, Л. Суботіна та ін.). Всі механізми психологічного захисту допомагають людині звести до мінімуму почуття тривоги.

Як відомо, концепція психологічного захисту була започаткована ще у психоаналітичній теорії, однак вона містить певні протиріччя у визначенні статусу цього явища як предмета наукових досліджень.

Психологічний захист є одним із найбільш суперечливих компонентів у структурі особистості, оскільки одночасно сприяє як стабілізації особистості, так і її дезорганізації.

Перші уявлення про категорію «психологічний захист» походять від Ш. Ференці, який детально описав процеси інтродекції, проекції та ідентифікації [184].

У ракурсі психологічного дослідження вагомий внесок у розробку цієї проблеми зробили також З. Фройд, А. Фройд, О. Феніхель, Н. Мак-Вільямс, Ф. Бассін, Л. Суботіна, А. Котенева, К. Роджерс та ін.

У психологічній літературі є безліч підходів до трактування поняття психологічного захисту особистості. Найбільш поширеними з них є: 1) психологічний захист як психічна діяльність, спрямована на спонтанне подолання наслідків психічної травми (В. Бассін, В. Рожнів); 2) психологічний захист як окремий випадок ставлення особистості хворого до травматичної ситуації (В. Банщіков); 3) психологічні захисти як способи переробки інформації в мозку, що блокують загрозливу інформацію (І. Тонконогий); 4) психологічні захисти як механізм адаптивної перебудови сприйняття і оцінки, коли особистість не може адекватно оцінити почуття занепокоєння, викликане внутрішнім або зовнішнім конфліктом, і не може впоратися зі стресом (В. Ташликов), механізми, що підтримують цілісність свідомості (В. Роттенберг), механізм компенсації психічної недостатності (В. Воловик, В. Від); 5) психологічні захисти як пасивно-оборонні форми реагування в патогенній життєвій ситуації (Р. Зачепицький); 6) психологічний захист як динаміка системи установок особистості у разі конфлікту установок (Ф. Бассін); 7) психологічні захисти як способи репрезентації спотвореного сенсу (В. Цапкін) [за 179].

У тлумачних словниках психологічний захист пояснюють по-різному. Так, у психологічному словнику за редакцією В. Шапара під психологічним захистом розуміють «стиль поведінки, який усуває психологічний дискомфорт, через який може сформуватися така риса особистості, як негативізм...» [194, с. 150]. У словнику із конфліктології, за редакцією М. Гетьманчука та П. Ткачука, психологічний захист розглядають як «спеціальну регулятивну систему, стабілізацію особистості, яка спрямована

на усунення або зведення до мінімуму відчуття тривоги, пов'язаного з усвідомленням конфлікту, і здійснюється через захисні механізми (компенсацію, гіперкомпенсацію, втечу, раціоналізацію, витіснення, ідентифікацію, заміщення або перенесення, регресію й аутоагресію, протест або відмову, сублимацію, конверсію, фантазування тощо)» [84, с. 61].

У словнику практичного психолога, за редакцією М. Конюхова, висвітлено думку радянських дослідників, що «...психологічний захист – це спеціальна система стабілізації особистості, спрямована на відсторонення свідомості від неприємних, травмуючих переживань, які пов'язані з внутрішніми та зовнішніми конфліктами, станом тривоги та дискомфорту...» [85, с. 59]. А інстинктивні небезпеки, як вважає М. Конюхов, від яких захищається Я, завжди одні й ті ж, однак можуть змінюватися причини, завдяки яким Я відчуває небезпеку при активізації конкретного інстинкту.

Отже, у психологічних словниках психологічний захист розглядають як провідний поведінковий патерн, наявність якого забезпечує комфортне та безпечне функціонування психіки та особистості загалом.

Як зазначає З. Сивогракова, у наукових працях Ф. Бассіна, Б. Зейгарник, Є. Соколова, Г. Салівана та ін. зустрічається схоже трактування поняття «психологічний захист». На думку дослідників, психологічний захист – це система регуляції, яка включається у процеси самоактуалізації особистості в періоди, коли цей процес починає ускладнюватися. Більшість дослідників, яких можна віднести до цього напряму трактування захисту, вважали, що захист є свідомим для особистості [163].

Однак, одним із перших, хто наголосив на важливості дослідження феномена психологічного захисту був З. Фройд, який відносив його до найвагоміших понять, що є провідними складовими у формуванні Я особистості, а також відіграє істотну роль у виробленні того, що ми називаємо своїм характером [189; 212].

Розширення уявлень про захист пов'язане з іменем А. Фройд. Вчена зробила спробу узагальнити і систематизувати знання про механізми психологічного захисту, які накопичились до середини 40-х років ХХ століття. Науковець підкреслює зберігаючий характер захисних механізмів, вказуючи на те, що вони попереджують

дезорганізацію і розпад поведінки, підтримують нормальний психічний статус особистості. У базову концепцію З. Фройда вона внесла певні корективи: акцентувала роль механізмів захисту у вирішенні зовнішніх (соціогенних) конфліктів, а самі механізми розглядала не тільки як прояви вроджених задатків, але і як продукти індивідуального досвіду і мимовільного навчання. Було сформоване уявлення про те, що набір захисних механізмів індивідуальний і характеризує рівень адаптованості особистості. І, нарешті, А. Фройд дала першу розгорнуту дефініцію захисних механізмів: «захисні механізми – це діяльність Я, яка починається, коли Я є під дією надмірно активних спонукань або відповідних афектів, які становлять загрозу для нього. Вони функціонують автоматично, не узгоджуючись зі свідомістю» [49, с. 10; 188].

Як відзначають Р. Грановська та І. Нікольська, А. Фройд поділила механізми захисту на групи і виділила перцептивні, інтелектуальні і рухові автоматизми. Вони забезпечують послідовне викривлення образу реальної ситуації з метою послаблення травмуючої емоційної напруги. При цьому уявлення про середовище викривляється мінімально, тобто знаходиться у відповідності з реальністю. У результаті небажана інформація може ігноруватися (не сприйматися); будучи сприйнятою – забувається, а у випадку допуску в систему запам'ятовування – інтерпретуватися так, як буде зручно людині. У цих формах перетворення інформації, яка травмує індивіда, найбільше запитань викликала група перцептивного захисту [49].

Однак пізніше це твердження було підтверджене експериментальним дослідженням Е. Костандова. Аналіз реакцій людини на ще не усвідомлені стимули виявив існування особливо чутливого механізму, який на основі інформації, яка ще не усвідомилася, здатна за допомогою лімбічної системи оцінити емоційне значення подразника, при необхідності підвищити поріг сприйнятливості і тим самим викликати його переоцінку [88].

Б. Зейгарник на основі досліджень З. Фройда розглядає організм як складну енергетичну систему, яка керована законом збереження енергії. Тому якщо лібідо зупинене в одній із своїх форм, воно повинно відтворити певні ефекти. Над-Я забезпечує соціальну прийнятність цих ефектів. Однак, якщо це йому не вдасться, конф-

лікт між Воно і Над-Я стає загостреним, нормальне функціонування системи порушується, блокування лібідо знаходить своє вираження в симптомах хвороби, неврозів [66, с. 8-9].

Як стверджує Ф. Бассін, сутність фрейдівського вчення становить визнання фатального антагонізму між витісненим переживанням (несвідомим) і свідомістю, що призводить до антагонізму між людиною та суспільством. Саме суспільство, на думку З. Фрейда, виникло лише в силу необхідності обмежень і придушення руйнівних природі за своєю природою інстинктів людини, оскільки людина не може впоратися з ними самотужки [16].

Якщо у З. Фрейда в центрі уваги сформульоване положення про несвідоме, то у неофрейдистів основою теоретичної інтерпретації стає Я. Процеси витіснення, сублімації характерні для ортодоксального фрейдизму, замінюються процесами захисних механізмів, вивчення яких стає генеральним шляхом аналізу особистості. Проблема захисних механізмів, які безсумнівно відіграють велику роль в житті не тільки невротика, але і здорової людини, вирішується у неофрейдистів односторонньо. Так система захисних механізмів у свідомості людини визначає способи її поведінки, індивід стає рабом сформованих механізмів захисту. Якщо ця система володіє жорсткістю, то це призводить до трансформації, переструктуризації самої особистості, її цілей та мотивів [за 66].

Б. Зейгарник зазначає, що, виступаючи на несвідомому рівні, захисні механізми часто призводять до викривлення реальних вчинків людини; її поведінка позбавляється механізму регуляції. Однак буває так, що «захисні міри» і компенсаторні дії приймаються свідомо. Виконуючи функцію регуляції, смислове утворення змінює зміст і значення мотивів, надає вчинкам і діям людини мимовільний характер. Регуляція поведінки здійснюється шляхом управління власними потребами, бажаннями, переконаннями. Свідомо поставлена ціль і контроль за своїми діями на шляху до досягнення цієї цілі є основними складовими опосередкованої поведінки. Відбувається відновлення реальних форм життєдіяльності людини. Зникає необхідність сублімації, заміщення тощо. Її вчинки починають детермінуватися реальними мотивами, дії людини стають цілеспрямованими, відбувається відновлення порушеного спілкування.

Як відзначає послідовник психоаналітичного підходу А. Гірняк, постійне гальмування енергії Воно породжує в людини тривогу і занепокоєння. Коли з'являється загроза психічного дискомфорту, то Я намагається пом'якшити небезпеку шляхом свідомого розв'язання проблеми, або ж спотворити ситуацію у бажаному для особистості напрямку. Такі явища й названі основоположником психоаналізу захисними механізмами Я. З. Фройд визначав їх як стратегію, котру використовує індивід для захисту від вираження імпульсів Воно і зустрічного тиску з боку Над-Я.

Загалом захисні механізми містять дві характеристики, зокрема: 1) діють на неусвідомленому рівні і тому є засобами самообману, та 2) спотворюють, заперечують чи фальсифікують сприйняття реальності, щоб зробити тривогу менш загрозливою для людини [41].

В індивідуальній психології А. Адлера захистом від базового почуття неповноцінності слугують компенсація фізичних чи розумових вад і розвиток прагнення до переваги, самовдосконалення відповідно до особистісного ідеалу [75].

Для аналізу поняття захисту в моделі особистості К. Роджерса використовується спрощений її варіант, що фіксує співвідношення Самості і Досвіду. Неконгруентність Самості і Досвіду призводить до того, що «досвід, не сумісний з уявленням індивіда про себе, має тенденцію не допускатися до усвідомлення, яким би не був його соціальний статус [62, с. 15; 217].

На думку дослідників перинатального розвитку (Ф. Грінейкер, О. Феніхель, Р. Стерба та ін.), дитина народжується вільною від психологічних захистів. Механізми, які формуються на першому році життя, є посередниками пізніших психологічних захистів. До числа перших механізмів (рівень відносного суб'єкта) належать інтродекція, проєкція, фіксація і регресія. Г. Салліван вважає, що буде правильніше говорити про динамізми, а не механізми, однак цей термін не прижився у психологічній літературі.

Представники психосинтезу (Р. Ассаджолі, П. Феруччі, Т. Йоуменс тощо) вважають, що людина схильна відгороджувати себе від вторгнення надсвідомих (трансперсональних) переживань, за допомогою яких може відкритися її вище, духовне Я – вільне від ототожнень себе з роллю, нормою, рисою тощо [75].

Гештальтпсихологія також здійснила вагомий вплив на теорію психологічних механізмів захисту. В гештальт підході виокремлюють наступні невротичні механізми захисту: конфлюенція, інтроєкція, проєкція, ретрофлексія, дефлексія. Охарактеризуємо їх детальніше.

Злиття (конфлюенція). При включенні механізму злиття клієнт перестає розмежовувати Я і не – Я, він знаходиться в злитті з навколишнім світом. Такі індивіди важко відрізняють свої думки, почуття і бажання від думок, почуттів і бажань іншого. Кожна людина в своєму житті попадає в злиття, яке не є патологічним. Наприклад: мати і новонароджене дитя, закохані люди, творець і його творіння.

Інтроєкція. Безоцінне прийняття чужих почуттів, установок, думок називають інтроєкцією. Найбільш ранніми інтроєктами є батьківські повчання, які засвоюються дитиною без критичного усвідомлення. При інтроєкції особистість засвоює почуття, погляди, переконання, оцінки, норми, зразки поведінки інших людей, які вступають у протиріччя з власним досвідом, не асимілюються його особистістю. Цей неасимільований досвід – інтроєкт – є чужою для людини частиною його особистості.

Проєкція протилежна інтроєкції. Як правило ці два механізми доповнюють один одного. Межа між власним Я індивіда і середовищем зміщується у бік середовища. Проєкція – це тенденція переносити власні помилки і відповідальність за те, що відбувається всередині Я, на інших, на навколишнє середовище. Наприклад, людина може ображатися, гніватися на родича, реагуючи на нього не як на людину, а як на спроектовані на нього власні почуття. При проєкції людина відчужує властиві їй якості, оскільки вони не відповідають її Я-концепції. Утворені в результаті проєкції діри, заповнюються інтроєктами. Так, невпевненій у собі людині здається, що всі помічають її помилки.

Ретрофлексія – поворот на себе («звернення назад на себе») – спостерігається в тих випадках, коли які-небудь потреби не можуть бути задоволені із-за блокування соціальним середовищем, і тоді енергія, призначена для маніпулювання у зовнішньому середовищі, спрямовується на самого себе. Такими незадоволеними потребами або незавершеними гештальтами часто є агресивні почуття.

Дефлексія. Під дефлексією розуміють ухилення від реального контакту, коли зберігаються тільки зовнішні атрибути взаємодії при відсутності внутрішнього змісту. Цей механізм застосовується людиною для зняття емоційної напруги. Звичайною формою дефлексії стають: світські розмови, надмірна балакучість, ритуальна поведінка, втеча від прямого погляду в очі співрозмовника, тенденція до згладжування конфліктних ситуацій. Людина, для якої характерна дефлексія, уникає безпосереднього контакту з іншими людьми, проблемами і ситуаціями. Крайній вияв відходу від контакту із середовищем – ізоляція [160, с. 145–146].

Безсумнівними є дослідження Дж. Ваїланта, які виявили, що ієрархія існуючих механізмів захисту складається від найменш зрілого та адаптивного до найбільш зрілого та адаптивного. Цікавим залишається той факт, що науковець включає придушення у свій список найбільш зрілих і адаптивних механізмів захисту. І З. Фройд, і Дж. Ваїлант стверджують, що сублімація є одним із найздоровіших захисних механізмів [223].

Більш пізні розробки теорії захисних механізмів дали змогу Е. Бибрінгу й С. Лагашу висунути ідею існування механізму відпрацьовування, що протиставляється їхньому механізму захисту: мета захисних механізмів – термінове ослаблення внутрішнього напруження згідно із принципом задоволення – незадоволення; мета механізмів відпрацьовування – реалізація наявних можливостей хоча б і ціною великої напруги.

Отже, вони вважали, що можна відрізнити захисні дії Я, спрямовані проти потягів Воно, від здійснюваної Я відпрацьовування власних захисних дій [152, с. 669].

Водночас, сучасні російські вчені О. Полякова та В. Бойко розглядають психологічний захист як механізм поведінки, який зумовлений вродженими потенціалами і життєвим досвідом особистості, що дає змогу їй відсторонювати свою суб'єктивну реальність від посягань оточуючих і руйнівної самокритики. Вчинками, словами, інтелектом, характером, емоціями, потребами, творчістю – всіма доступними способами кожна людина невтомно доводить собі та іншим: «я є, існую і проявляю себе»; «я вмю і прагну задовольнити свої бажання»; «я наділена певними здібностями і планую їх реалізувати»; «я хочу, щоб мене приймали, поважали,

цінували оточуючі і, щоб мені допомагали»; «я володію конкретними достоїнствами, я буду відстоювати їх» [137, с. 102].

Головним завданням самозахисту – є прийняття власного Я і вимога до інших зробити те саме: «Я така, якою видаюся». Психологічний захист – це обов'язковий атрибут повноцінної людини. Проявляючи і відстоюючи свою суб'єктивну реальність перед іншими, людина використовує психічну енергію. Чим більше проявляється суб'єктне начало в особистості, чим більше людина поважає себе, тим більше енергії витрачає для захисту своєї реальності. Потенціали, життєвий досвід і виховання диктують особистості найбільш прийнятну стратегію психологічного захисту, у якій поєднується дві головні сили, які сприяють задоволенню обґрунтованих або завищених домагань, – інтелект і емоції. До стратегій психологічного захисту науковець відносить: психогенні, зумовлені вродженими потенціалами особистості; соціогенні, які виникають на основі життєвого досвіду, під впливом прикладу. Домінуючою в захисті суб'єктивної реальності стає одна із трьох енергетичних стратегій: миролюбство, уникання, агресія [137].

Класичною у дослідженнях психологічних захистів у психології є концепція Р. Плутчика. Вона концептуально базується на загальній психоеволюційній теорії емоцій. Р. Плутчик виділяє вісім захисних механізмів, що становлять сферу психологічного захисту, серед яких заперечення, компенсація, раціоналізація, регресія, заміщення, проєкція, гіперкомпенсація, витіснення [216].

У психологічній літературі є такі класифікації, відповідно до яких психологічні захисти поділяються на успішні та неуспішні. Результатом успішного психологічного захисту є зникнення імпульсів, які провокують тривогу. Неуспішні психологічні захисти не здатні це зробити і тому імпульси продовжуються із наростаючою дією [147].

Як зауважує Н. Мак-Вільямс, науковці схильні поділяти захисні механізми на рівні (від двох до чотирьох), але єдина думка про принципи цього поділу є відсутньою. Одним із фундаментальних підходів до класифікації механізмів захисту особистості на сьогодні є поділ запропонований Ненсі Мак-Вільямс, яка виділяє два рівні захисних механізмів за ступенем їх «примітивності»: примітивні (первинні) та зрілі (вищого порядку) [99, с. 130–131].

Вчена стверджує, що примітивні захисти діють загальним, недиференційованим чином у всьому сенсорному просторі індивіда, розділяючи між собою когнітивні, афективні і поведінкові параметри, в той час як більш розвинені захисти здійснюють певні трансформації чогось одного – думок, почуттів, відчуттів, поведінки або деякої їх комбінації. Відтоді, як О. Кернберг привернув увагу до дії архаїчних форм проєкції й інтроєкції у пограничних пацієнтів, у психоаналітичних описах стало загальноприйнятним визначати такі захисти як «примітивні»: ізоляція, заперечення, усемогутній контроль, примітивна ідеалізація і знецінювання, проєктивна й інтроєктивна ідентифікація, розщеплення Я [76].

Н. Мак-Вільямс до списку примітивних процесів захисту додає дисоціацію, пояснюючи це наявністю у людини двох якостей, пов'язаних з довербальною стадією розвитку. Це наявність недостатнього зв'язку з принципом реальності та недостатній облік відокремленості та константності об'єктів, що знаходяться поза власним Я [99]. Додаючи ще один рівень складності до цього зростаючого, суперечливого і строкатого набору спостережень, що становить сучасну психоаналітичну теорію, варто зазначити, що в цьому теоретичному підході передбачаються певні захисні процеси, які мають як примітивну, так і більш зрілу форми. В цих випадках аналітики схильні розглядати конкретний захист як континуум, що містить у собі розвиток від більш ранніх і архаїчних до пізніших і диференціюючих форм.

Оскільки фактично будь-який психологічний процес може бути використаний як захист, жодна характеристика захистів не може вважатися повною. З цієї ж причини будь-яка селекція захисних операцій із кола існуючих можливостей виявляється довільною. Н. Мак-Вільямс обрала для опису «зрілі» захисти, або захисти «вищого порядку», слідуючи двом критеріям: 1) частота, з якою вони згадуються в психоаналітичній клінічній літературі і терапевтами-практиками; 2) їхнє співвідношення з індивідуальними патернами характеру [99; 191]. Разом із тим, як зазначає В. Деларю, найчастіше механізми психологічного захисту поділяють на дві групи:

1) протективні (примітивні, незрілі, простіші). Їхня основна мета – не допустити інформацію у свідомість (розщеплення, проєкція, заперечення, витіснення, ідентифікація, ідеалізація тощо);

2) дефінзивні – більш зрілі, допускають інформацію у свідомість, але спотворюють її (сублімація, раціоналізація тощо). Згідно з іншими класифікаціями, в одну групу об'єднуються варіанти захисту, які знижують рівень тривоги, але не змінюють характеру спонукань: витіснення (придушення, репресія), проекція (перенесення, переміщення), ідентифікація, анулювання (скасування), ізоляція (розщеплення), інгібіція (блокування в поведінці і свідомості). В іншу групу об'єднуються форми захисту, при яких спрацьовують механізми, які зменшують ступінь вираженості тривоги і при цьому змінюють спрямованість спонукань: аутоагресія (спрямованість ворожості на себе), реверсія (полярна поведінка, або зміна спонукань і почуттів на протилежні), регресія, сублімація [65].

Ще один поділ психологічних захистів, запропонований російським науковцем Ф. Березіним, який виділив чотири типи захисту:

- 1) ті, що перешкоджають усвідомленню чинників, та викликають тривогу, (заперечення, витіснення);
- 2) дають змогу фіксувати тривогу на певних стимулах;
- 3) знижують рівень спонукань (знецінення вихідних потреб);
- 4) усувають тривогу або модифікують її інтерпретацію за рахунок формування стійких концепцій [за 65].

Отже, серед сучасних класифікаторів психологічних захистів зустрічаються як прихильники класичних підходів, так і ті, хто надає перевагу інноваційності та новизні різновидів психологічних захистів. Однак, ймовірно всі вчені погоджуються з думкою З. Фройда про те, що не всі вони врівноважують людину саму з собою через відторгнення, повністю або частково, неприйнятною новою інформації, деякі з них (ідентифікація, катарсис і сублімація) сприяють залученню частини цієї нової інформації до власної системи цінностей, модифікують модель світу і, таким чином, унеможливають конфлікт між «хочу» і «можу». Як вказано у психологічному словнику, «...психологічна захищеність – це відносно стійке позитивне емоційне переживання й усвідомлення індивідом можливості задоволення своїх основних потреб і забезпечення своїх власних прав у можливих ситуаціях, навіть неблагополучних, при виникненні обставин, які можуть блокувати або ускладнювати їх реалізацію» [147, с. 122].

Таким чином, у психологічній науці виокремилися певні напрямки в дослідженні механізмів захисту особистості: 1) в залежності від предмета захисту (що захищається – внутрішньоособистісні мішені, індивідуальний або соціальний суб'єкт); 2) в залежності від характеру загрожуючих факторів (від чого захищається – фруструючі фактори, міжособистісні маніпуляції, інформаційно-психологічний вплив мас-медіа); 3) в залежності від суб'єкта захисту (хто захищає – внутрішньоособистісні структури – Я-концепція, самооцінка, самосвідомість; особистість; соціальна спільнота) [50].

В. Деларю наголошує на тому, що особливої уваги заслуговує феномен групових психологічних захистів. При цьому феномен групового психологічного захисту характеризує групу, з одного боку, як системне утворення, в ході розвитку якого виявляються і долаються протиріччя між базовими системними тенденціями – зміною та збереження, а, з іншого, – як цілісну соціально-психологічну спільність, яка володіє певним «внутрішнім» планом спільної діяльності, що і дає змогу говорити про особливу групову реальність. Коли суб'єктом психологічного захисту стає група, можна припустити існування інших проявів психологічного захисту. Захисний механізм є способом дії в ситуації виявлення загрози (зовнішньої або внутрішньої) для цілісності групи, що не сумісно з позитивним станом групової реальності [65].

На думку сучасних науковців В. Штроо, Ю Захарова та В. Деларю, основна системна функція захисних механізмів – стабілізаційна (як на етапах «спокійного», тобто добре прогнозованого, регулярного, легко відтвореного функціонування групи, так і, особливо, в критичних, кризових ситуаціях, що несе певну загрозу порушення групової цілісності). Адекватними будуть відповідні форми і способи реагування групи [202].

По-перше, ті форми і способи, які відповідають локусу загрози, тобто у разі зовнішньої небезпеки активність спрямовується зовні, а внутрішня небезпека (яка прихована в самій групі, в динаміці групових процесах) потягне за собою переструктурування групової реальності так, щоб зберегти цілісність групи як суб'єкта діяльності. По-друге, їх наслідок – тривале звільнення від цієї небезпеки. Стабілізація того чи іншого аспекту групової цілісності – топологічного, структурного чи динамічного – досягається шляхом

афективно-когнітивного переструктурування загрозової ситуації. Топологічний аспект розглядає під цілісністю наявність і, головне, збереження кордонів, що відокремлюють досліджуваний об'єкт – групу – від зовнішнього соціального середовища, що дає змогу розмежовувати «своїх» і «чужаків». У топологічному аспекті – групі може загрозувати ліквідація (зовнішня загроза) або розпад (внутрішня загроза). Структурний аспект зосереджує увагу на внутрішніх, структурних характеристиках груп (комунікативних, статусних, функціонально-рольових тощо). У динамічному або процесуальному аспекті цілісність групи розуміється як безперервність її існування, що забезпечується відносно стійким відтворенням основних структурних компонентів системи внутрішньогрупової активності [190].

У роботах, в яких досліджується поняття стресу, психологічний захист зіставляється із, так званими механізмами подолання. Дослідницька група на чолі з Р. Лазарусом виділила такі параметри диференціації механізмів подолання і захисту:

1) тимчасова спрямованість – захист, як правило, намагається вирішити ситуацію «зараз», не зв'язуючи цю актуальну ситуацію з майбутніми ситуаціями; у цьому сенсі психологічний захист обслуговує актуальний психологічний комфорт;

2) інструментальна спрямованість – захист «думає» тільки про себе, якщо він і враховує інтереси оточення, то тільки для того, щоб вони, в свою чергу, обслуговували інтереси людини;

3) функціонально-цільова значимість – захист виконує функцію механізму регуляції через відновлення порушених відносин між оточенням і особистістю (механізми подолання) або функцію регуляції емоційних станів (захисні механізми).

4) модальність регуляції – захист задіяний у пошуді інформації, безпосередніх діях, рефлексії (характерне для подолання), або придушенні, догляді тощо. Р. Лазарус навіть створив класифікацію психозахисних технік, виділивши в одну групу симптоматичні техніки (вживання алкоголю, транквілізаторів, седативних препаратів тощо), і, в іншу групу так звані внутрішньопсихічні техніки когнітивного захисту (ідентифікація, переміщення, придушення, заперечення, реактивні утворення, проекція, інтелектуалізація) [119; 47; 175; 176].

На нашу думку, заслуговує уваги ще один сучасний підхід до цієї проблеми, запропонований американським психологом М. Бондом та адаптований російською вченою О. Тунік. Отже, американський дослідник, досліджуючи структуру психологічних захистів поділив їх на чотири блоки (групи).

Перший блок – неадаптивні (неефективні) захисти (це неусвідомлювані способи зменшення дії стресогенних факторів, які використовує суб'єкт); другий блок – викривлення образу (це неусвідомлювані способи захисту, які не дозволяють людині сприймати об'єктивну реальність без суттєвих викривлень образу дійсності і образу власного Я); третій блок – самоприниження/самозвинувачення (помірно адаптивні) (це неусвідомлюване або напівусвідомлюване самоприниження суб'єкта поряд із відмовою від вираження своїх істинних почуттів та емоцій); четвертий блок – адаптивні захисти (це неусвідомлювані прийоми, які дозволяють людині продуктивно взаємодіяти з навколишнім світом та власним Я).

Отже, запропоновані М. Бондом блоки психологічних механізмів захисту дозволяють вивчити та встановити структуру психологічних захистів кожної особистості [180; 181].

Таким чином, узагальнюючи всі наявні механізми, А. Борисюк умовно поділяє їх на 2 групи: первинні та вторинні (рис. 2.1).

Цікавим на наш погляд є сучасні уявлення про «нормальний» розвиток системи психологічного захисту, запропоновані С. Ренке, які припускають оцінку таких характеристик:

1) адекватність захисту: наприклад, людина може відновитися після тієї або іншої несвідомої захисної реакції, після цього обговорювати її;

2) гнучкість захисту: наприклад, людина може використовувати різні види захисних реакцій у будь-якій типовій для неї ситуації загрози, тобто «репертуар» її захисної поведінки не сформований занадто жорстко;

3) зрілість захисту: відносно більш зрілими вважаються механізми інтелектуальності, сублімації, придушення, раціоналізації, зміщення без частого використання більш примітивних форм проєкції, заперечення, інтроєкції [152].

Рис. 2.1. Різновиди психологічних механізмів захисту особистості

Загальна мета захисних механізмів – послаблення почуття страху й тривоги, збереження самооцінки. Загалом, захист підсилює самоповагу людини й захищає її від небезпеки, що насувається, від загрозливих переживань, зберігаючи при цьому цілісність Я-структури.

Водночас, аналіз наукових джерел, здійснений Н. Дметерко, засвідчує увагу дослідників до когнітивного рівня психологічних

захистів [56]. Підтвердженням цього є спроба дослідити хронологічну послідовність захисних механізмів залежно від когнітивного розвитку дитини (Г. Блюм), або класифікація психологічних захистів як примітивних (первинних) і зрілих (вторинних) (Н. Мак-Вільямс).

Вплив окремих захисних механізмів на смислозначущі характеристики буденної свідомості можна спостерігати в таких явищах, як забобонність, нереалістичність, магічність мислення. Зокрема, забобони пов'язані з регресією до ранніх етапів розвитку психіки як в онтогенезі, так і філогенезі, для яких притаманна примітивна ідеалізація, інфантильна віра у всемогутність батьків, зовнішніх сил (як заміщення батьків) в їх здатності захистити від небезпеки [56].

Варто зазначити, що дія захисної системи не обмежується лише локальними механізмами, а може набувати більш широких форм вияву в спрямованості психіки.

Окрім описаних у літературі системних проявів захистів, таких як втеча в хворобу (З. Фройд), втеча від свободи (Е. Фромм), можна додати такі, як соматизація, амнезія, девіація, ігрова залежність, самообмеження тощо [186; 187; 188; 189; 212; 216; 219; 220; 222 та ін.].

На нашу думку, наявність надійного психологічного механізму захисту дозволяє людині зберегти цілісність власної особистості та Я, а також сприяє адаптації до ситуацій різного роду складності. Саме тому, психологічний захист виконує як адаптаційну, так і регулюючу функції у психіці людини та є необхідним і ефективним компонентом у структурі особистості.

Аналіз літератури з проблеми дає змогу зробити висновок, що на сьогодні існує достатньо велика кількість вдалих спроб інтеграції значної частини теоретичного та емпіричного знання про захисні механізми в єдину концепцію інтрапсихічної сфери життєдіяльності суб'єкта.

Результати теоретичного аналізу літератури дали змогу визначити психологічний захист як систему опірних функцій організму щодо протидії впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, яка регулює свідомі та несвідомі прошарки психіки особистості, а також виконує амбівалентні функції у життєдіяльності людини,

оскільки з одного боку, знімає особистісне напруження, а з іншого – блокує вияв емоційних та поведінкових реакцій (наприклад, тривога, страх).

Отже, на рівні теоретичної операціоналізації досліджуваної категорії психологічних захистів простежується тенденція до виявлення їх функціональних особливостей у життєдіяльності особистості. Тому їх основними цілями є зниження емоційного напруження, витіснення негативного досвіду та подолання деструкції особистості. Оскільки особистість як активна соціальна людина проявляє себе у трудовій діяльності, ми вважаємо за доцільне у наступному параграфі проаналізувати особливості професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ.

2.2. Роль психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ

Історико-психологічний та теоретичний аналіз психологічних захистів проведений на основі наукових концепцій психологічного захисту, зокрема: психоаналітичної (З. Фройд, А. Фройд, Р. Грінсон, О. Фенічель, П. Саймондс, Х. Сйобак), гуманістичної (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл), структурної (Р. Плутчик, Х. Келлемен, Х. Конте), сучасних теоретичних і емпіричних дослідженнях психологічного захисту (Ф. Василюк, Р. Грановська, Л. Гребенніков, А. Єрмеєва, Є. Кіршбаум, І. Нікольська, Е. Романова, Є. Соколова, Л. Суботіна, Т. Тулупьєва, Е. Фромм, К. Юнг тощо) і адаптивних поведінкових стратегій і механізмів власності (Л. Анциферова, В. Бодров, Ф. Василюк, Р. Грановська, Т. Крюкова, Р. Лацарус, С. Фолкмен, Ю. Савенко).

У ракурсі цієї тематики також проводили дослідження В. Бодрова, Д. Григор'єва, А. Каптерева, А. Маркова, В. Машина, Ю. Поваренкова, О. Романова, А. Турчинова, В. Шадрікова. Психологічним аспектам професійного розвитку особистості працівників органів внутрішніх справ присвячені роботи О. Бандурки,

С. Бочарової, О. Землянської, О. Тімченка, А. Москаленка, В. Васильєва, Г. Запорожцевої тощо.

Українська психологічна наука також має незаперечні здобутки у цьому напрямку досліджень, що представлені у працях С. Максименка, І. Потапової, Н. Шевченко, Т. Щербан, В. Юрченко, Т. Яценко тощо. Останнім часом з'явилися дослідження, безпосередньо присвячені проблемі професійної ідентичності (В. Москаленко, О. Остапівський, В. Семиченко, О. Старовойтенко, Т. Яблонська тощо).

Проблема психологічних захистів та професійної ідентичності працівників правоохоронних органів не є новою, проте і сьогодні залишаються невизначеними питання щодо структури, чинників розвитку та психологічних особливостей взаємодії цих феноменів.

Професійну ідентичність особистості прийнято розглядати як один з основних індикаторів професіоналізму. Адже основою становлення професіонала як соціального типу є формування в особистості потреби в професійному самовизначенні. Це означає, що у свідомості суб'єкта формується сприймання цінностей професії та його власної здатності до професійної діяльності, особистість сприймає професійну потребу як власну необхідність, що є значимою для суспільства та необхідна для своєї життєдіяльності.

Необхідно зауважити, що професійна ідентичність формується, перш за все, у процесі трудової діяльності, але основа закладається під час професійного навчання, у вищому навчальному закладі. Уже вибір місця професійного навчання виступає першим етапом професійної ідентифікації, якщо він, звісно, не здійснюється під впливом навколишнього середовища, не є ситуативним, а є результатом свідомого вибору.

Посилаючись на вчення Л. Виготського, вітчизняні та радянські психологи О. Леонтьєв, П. Гальперін, Д. Ельконін, В. Давидов, Л. Занков, Н. Менчинська тощо розробили теоретичні основи навчання, які особливо сприятливо впливають на розвиток інтелектуальної, вольової, емоційної та мотиваційної сфер особистості, а також забезпечують її різнобічне виховання та майбутнє професійне становлення. Дослідження О. Володарської підтверджують цей факт, оскільки вказують на те, що ідентифікація з професійною групою активізує три психологічні аспекти особистості, зокрема:

1) емоційний – переживання та оцінка власної приналежності; 2) когнітивний – усвідомлення та диференціація характеристик і властивостей значущої групи; 3) діяльнісний, який виражається в поведінці, реалізації норм і групових цінностей. Саме за таких умов відбувається професійне становлення особистості – складний і багатогранний процес, який означає оволодіння майбутнім правоохоронцем не лише фаховими знаннями, вміннями та навичками, а й передбачає зміну внутрішніх особистісних позицій стосовно обраної діяльності, розкриття потенційних можливостей, занурення у професійне середовище, і загалом, удосконалення професійного Я-образу відповідно до професійної спеціалізації та вимог і запитів суспільства [38, с. 14–19].

Зрозуміло, що в умовах соціальної нестабільності зростає значущість діяльності правоохоронців, а отже, й зростає відповідальність у системі фахової підготовки, оскільки вони повинні взаємодіяти і надавати допомогу людям, які в умовах конкурентного суспільства переживають складні кризи, стикаються з небезпеками, загрозами для життя. Закономірно, що надати професійну допомогу зможе лише правоохоронець, який ще на етапі оволодіння професійними вміннями й навичками у спеціалізованому вищому навчальному закладі мав можливість, відповідно до нахилів і здібностей, усвідомити власні потреби щодо бажаного професійного майбутнього, самостійно обрати спеціалізацію, актуалізувати значущі особистісні й професійні якості, ідентифікуючи себе з певним професійним середовищем тощо.

І. Кулезньова вважає, що у структурі професійної ідентичності можуть бути виокремлені три компоненти. Перший компонент – ставлення людини до себе як до професіонала, сприйняття себе як реального чи майбутнього професіонала. Цей компонент виявляється в оцінці людиною своїх професійних можливостей, свого професійного потенціалу, це професійна самооцінка людини. Другий компонент – ставлення людини до тієї професії, яку вона обрала чи збирається обрати. Цей компонент виявляється у ставленні до майбутньої професії, до її змісту; це професійна задоволеність, яка полягає у віднайденні можливостей задовольнити свої потреби за допомогою обраної професії. Третій компонент – ставлення людини до цінностей, норм, ідеалів тієї професійної спільноти, у рамках

якої вона буде здійснювати свою професійну діяльність. Механізмом реалізації цього компоненту професійної ідентичності виступає процес співвідношення особистих інтересів, цінностей, ідеалів, норм із інтересами, цінностями, ідеалами, нормами тієї професійної спільноти, у якій людина здійснює чи збирається здійснювати свою професійну діяльність [94].

Відповідно, технологія професійної підготовки майбутніх правоохоронців повинна бути зорієнтована і на процес ідентифікації, і на формування конструктивних механізмів захисту особистості.

Аналіз літературних джерел, що стосується проблеми становлення системи психологічного захисту особистості показав, що витіснення, проєкція, ідентифікація й інші механізми психологічного захисту є, з одного боку, необхідними регуляторами душевного гомеостазу, а з іншого – обумовлюють його порушення. Динамічні витрати на підтримку захисних механізмів виявляються важким тягарем для психіки. Ті захисні механізми, які раніше допомагали вижити ще слабкому Я дитини, зберігаються і з виходом з дитячого віку, «вкорінюючись» в Я, перетворюючись у стійкі форми реагування. Захисні механізми, послаблюючи Я, готують фундамент для виникнення неврозів. Поняття «психологічний захист» було введено З. Фройдом, згідно якого захисна реакція має прояв у різних формах боротьби Я із хворобливими думками та афектами, що супроводжують неусвідомлюваний внутрішній конфлікт, який переживає людина [156].

Теоретичний аналіз проблеми вказує на наявність різних класифікацій захистів, в основу яких покладені специфічні критерії: блокування або спотворення інформації; ступінь активності особистості у формуванні захистів; особливості переробки інформації, що підлягає «не допуску» до свідомості; природа перешкод, з якими стикається суб'єкт; результат захисту – досягнення нагороди чи уникнення небезпеки; базових або вторинність захистів тощо. З різноманітних критеріїв, представлених у наукових і практико-орієнтованих джерелах, нами були відібрані три показники: 1) захисти, що опосередковують сприйняття інформації; 2) захисти, що опосередковують різні форми спотворення (трансформації) інформації; 3) захисти, засновані на первинних примітивних формах

психічних проявів. На основі цих показників виділено три групи психологічних захистів, умовно позначені як «природні» психологічні захисти (перша група, сформована на основі домінування першого показника), «інтегративні» (домінування другого показника), «ретрозахисти» (домінування третього показника) [55, с. 44].

Такі дослідники як В. Ташликов, В. Роттенберг, Ф. Василюк, Е. Кіршбаум, І. Стойков тощо вважають психологічний захист однозначно непродуктивним, шкідливим засобом вирішення внутрішньо-зовнішнього конфлікту. Серед вчених цього напрямку популярною є ідея про те, що захисні механізми обмежують оптимальний розвиток особистості, її так звану «особистісну активність», «активний пошук», тенденцію до «персоналізації», «вихід на новий рівень регулювання та взаємодії зі світом» [за 41].

Як зазначає Т. Шибутані, психологічний захист часто сприяє тому, що суб'єкт спотворює інформацію задля збереження в собі відчуття послідовності та логічності своєї поведінки, а також позитивної оцінки оточення. Загальними наслідками такого психологічного захисту є упередженість в оцінках, ігнорування нового досвіду, патологічне бажання нав'язати свою думку [за 55]. Але попри всі ці відхилення від істини, людина переконана у своїй об'єктивності й неупередженості.

Ю. Захарова і В. Штроо пропонують модель рівневої організації психологічних захистів:

1) особистісна (індивідуальний захист, який базується на «внутрішньому досвіді»);

2) особистість застосовує захист для збереження своєї цілісності і підтримки позитивного Я-образу у міжособистісній взаємодії;

3) цей рівень характеризує захисну активність групи, яка відстоює свою цілісність у відповідь на внутрішню загрозу розпаду;

4) група захищається від факторів міжгрупової взаємодії, яка може становити загрозу для її цілісності [202].

Загалом психологічні захисти у структурі професійної ідентичності особистості посідають важливе місце, оскільки вони сприяють адаптації особистості до власного внутрішнього світу, однак при цьому можуть погіршати адаптивність до зовнішнього соціального середовища.

Як вже наголошувалося, велике значення мають механізми психологічного захисту у професійній діяльності співробітників органів внутрішніх справ, оскільки їхня робота відзначається підвищеною небезпекою, значним фізичним та психоемоційним навантаженням, постійними стресами, високим рівнем ризику отримати поранення і навіть загинути.

На відміну від представників інших професій, працівники органів внутрішніх справ, незалежно від службової приналежності, практично кожен день спілкуються з різними верствами населення.

Діяльність правоохоронця часто містить у собі певні психологічні протиріччя. Зокрема, що ефективність вирішення професійних задач залежить від уміння співробітниками розібратись і зрозуміти психологію людини, яка становить певний службовий інтерес. Навіть відчуваючи до цієї людини антипатію, неприємні почуття, працівник органів внутрішніх справ повинен встановлювати з нею психологічний контакт тощо [141].

Конфліктність, агресивність, гнівливість, озлобленість, дратівливість тощо є психотравмуючими факторами у роботі правоохоронця.

До таких же належать і деякі зовнішні умови виконання діяльності – трупи, кров, страждання потерпілих, надзвичайні ситуації тощо.

Все це сприяє прояву механізмів захисту, як невід'ємних складових психіки людини, спрямованих власне на мінімізацію негативних переживань, запобіганню дезорганізації поведінки свідомості і психіки в цілому.

Важливим в цьому контексті залишається той факт, що психологічні захисти поєднують в собі протилежні наслідки для психіки особистості: позитивні, оскільки усуває або послаблює напруження психіки від негативних емоційних переживань, але й негативні, бо не вирішує самої проблеми, а часто ще й ускладнює її [195].

Саме тому у сучасному ракурсі дослідження цієї тематики важливим залишається діагностика психологічних механізмів захисту особистості правоохоронця, що може виявлятися у двох аспектах:

1) систематизація наявних засобів діагностики у прогресивну схему;

2) доповнення її новими методами, специфічними для діагностики захисної поведінки [115].

Діагностична схема для дослідження психологічних механізмів захисту майбутніх працівників органів внутрішніх справ, на нашу думку, може включати:

а) діагностику загального фону психологічного захисту;

б) діагностику поведінкових захисних моделей, типових для цього виду діяльності;

в) діагностику ситуації, яка слугує стимулом для особистості та актуалізує у неї психологічний захист;

г) діагностику рівня тривожності як одного із системоутворюючих чинників психологічного захисту [159].

Тому, на шляху упередженого сприйняття навколишніх речей і подій стають психологічні захисти. Вони – як шори, фільтри, лінзи, які обмежують, частково закривають і спотворюють сприйняття світу.

Психологічні механізми захисту формуються і зміцнюються як система захисту від травмуючих чинників, які загрожують позитивній самооцінці людини. Проте одночасно вони є й оболонкою, у якій людина живе.

Отже, аналізуючи праці науковців бачимо, що, кожна людина володіє певними захистами, які стають невід’ємною частиною її індивідуального стилю боротьби з труднощами.

Це переважно автоматичне використання конкретного захисту чи набору захистів, що є результатом складної взаємодії щонайменше чотирьох чинників:

1) вродженого темпераменту;

2) природи стресів, пережитих в ранньому дитинстві;

3) захистів, зразками для яких (а іноді і свідомими вчителями) були батьки або інші значущі фігури;

4) засвоєних дослідним шляхом наслідків використання окремих захистів (мовою теорії навчання – ефект підкріплення).

На мові психодинаміки несвідомий вибір індивідом улюблених способів подолання труднощів «наддетермінований», що відображає кардинальний аналітичний принцип «множинної функції».

Таким чином, одним із провідних завдань вищого навчального закладу є формування певних професійних цінностей та соціальних установок, які характерні для професіонала правоохоронця, інтеріоризація цілей, які ставляться суспільством і конкретними інститутами перед професійним співтовариством, а також основних соціально схвалюваних засобів їх досягнення. В успішному випадку сприйняття майбутнім правоохоронцем своєї ролі, її зміст буде відповідати запитам суспільства як замовника правоохоронних послуг.

2.3. Генетико-моделюючий підхід розуміння психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ

У професійній діяльності відображається особистість професіонала як такого, що обирає і реалізує спосіб професійної взаємодії з оточуючими і набуває самоповаги через виконання цієї діяльності. Однак, побудова захисних механізмів саме у професійній діяльності правоохоронця не є до кінця з'ясованими.

Формування професійно орієнтованого працівника внутрішніх справ у процесі професіоналізації розглядається як невід'ємна складова реалізації майбутнього проекту комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» [170] і Програми розвитку системи відомчої освіти та вузівської науки на період 2015–2020 рр.

Не менш важливе значення має і перспектива входження України до європейського співтовариства, а також прийнятих у ньому стандартів професійної етики поліцейських, стандартів професійної підготовки й алгоритмів професійних дій, на які варто орієнтуватися й українським охоронцям порядку.

У дослідженнях С. Максименка наголошується на важливості логіки експериментально-генетичного методу, який передбачає не просто фіксування особливостей тих чи інших емпіричних

форм вияву психіки, а й активне моделювання та відтворення їх в особливих умовах. Це допомагає розкрити їхню сутність, тобто закономірності виникнення і становлення в онтогенезі певних психологічних функцій. Теоретичний рівень вивчення психічних процесів в експериментально-генетичному методі спеціально задається через конструювання змістово-операційних сторін предметної діяльності. Специфічною особливістю цього методу є те, що модель, створена дослідником з метою пізнання, відповідає реальній внутрішній структурі самого психічного процесу. Це означає, що досліджуваний психічний процес або функція спочатку конструюються у вигляді моделі певної діяльності, а потім актуалізуються через посередництво спеціальних способів організації активності суб'єкта [104].

Науковець зауважує, що застосування експериментально-генетичного методу дало змогу отримати певну схему: якщо ми маємо загальні емпіричні і змістово-теоретичні закономірності розвитку психіки до «втручання» дослідника, знаємо основні закономірності цього процесу після «втручання», а також знаємо основний механізм розвитку вищої психіки (інтеріоризацію-екстеріоризацію), ми можемо моделювати подальший розвиток.

Використання поняття «генезис» для розуміння експериментально-генетичного методу дослідження психологічних явищ дає можливість розглядати їх з точки зору походження, породження, становлення і перетворення в процесі навчання і виховання людини. Генетичні ідеї, ідеї зародження, виникнення і наступного процесу функціонування, який приводить предмет чи явище до певного стану, виду змін того ж таки предмета або явища були в центрі уваги вже античних філософів і мудреців. Генетичний метод дослідження передбачає аналіз певного вихідного стану предмета чи явища і розбудову з цих знань наступних перетворень.

Отже, ми у своєму теоретичному аналізі поняття «психологічного захисту» опираємося на лонгітюдні дослідження С. Максименка, в контексті яких науковець виділяє принцип проектування, тобто активного моделювання, відтворення форм психіки в особливих умовах [102; 103; 104; 105]. Для подальшого аналізу необхідно з'ясувати трактування поняття «моделювання» у науковій літературі.

У психологічній енциклопедії О. Степанова під моделюванням розуміють «спосіб спрощеного дослідження психічних процесів і психічних станів особистості за допомогою їх реальних або ідеальних (найчастіше математичних) моделей... У психології моделювання розглядають як спосіб вивчення психічних явищ в умовах експериментального дослідження. Залежно від завдань виокремлюють два види моделювання: а) моделювання психіки – знакова або технічна імітація психічних механізмів і процесів. Полягає в побудові моделей психічних явищ і вивченні їх функціонування з метою використання одержаних результатів для передбачення і пояснення емпіричних фактів; б) психологічне моделювання – відтворення певної психічної діяльності шляхом штучного створення умов в лабораторній обстановці з метою її дослідження або вдосконалення. ...» [148, с. 209].

У «Новому тлумачному словнику української мови» В. Яременка та О. Сліпущко при аналізі поняття «моделювати» автори наголошують на тому, що це означає «...створювати модель чого-небудь або бути моделлю чого-небудь...» [125, с. 213].

У «Тлумачному словнику психологічних термінів в українській мові» В. Бродовської, І. Патрик, В. Яблонко характеризуються поняття «моделювання» у контексті побудови моделей чогось. А також виділено поняття «модель особистості професіонала». Під цим поняттям розуміють: «модель, що відображає структуру найбільш суттєвих здібностей особистості до конкретної професії...». Окрім цього, науковцями виділено два різновиди моделей, а саме теоретичну модель професіонала та емпіричну модель професіонала [28, с. 113-114].

Отже, теоретична модель особистості професіонала – це модель, одержана на основі свідомого та цілеспрямованого аналізу професійної діяльності особистості професіонала, виокремлення специфіки роботи фахівця.

Емпірична модель особистості професіонала – це модель, одержана на основі узагальнення емпіричних відомостей про структуру особистості достатнього числа професіоналів, що добре справляються з професійною діяльністю.

У словнику А. Петровського та М. Ярошевського висвітлено поняття «моделювання психологічне» (лат. *modulus* – міра, зразок)

– одержання психологічної моделі шляхом свідомого і цілеспрямованого спрощення звичайної психологічної структури особистості або діяльності, виокремлення явищ, що вивчаються, їх посилення і можливо більш повне усунення всіх останніх [147, с. 216].

Науковці-укладачі словників (Б. Мещеряков, В. Зінченко, Р Корсін, А. Ауербах, Ю. Шадських, В. Піча, В. Шапар, В. Яременко, Й. Стопменов, Б. Карвасарський, Е. Борнес та ін.) стверджують, що моделювання у психології розвивається в двох напрямках: 1) знакова, або технічна, імітація механізмів, процесів і результатів психічної діяльності – моделювання психіки; 2) організація, відтворення того чи іншого виду людської діяльності шляхом штучного конструювання середовища цієї діяльності, що прийнято називати психологічним моделюванням. Моделювання психіки – метод дослідження психічних станів, властивостей і процесів, який полягає в побудові моделей психічних явищ, у вивченні функціонування цих моделей і використанні отриманих результатів для передбачення і пояснення емпіричних фактів. За повнотою відображення об'єкта в моделі можна назвати класи та підкласи моделей психіки: знакові (образні, вербальні, математичні), програмні (жорстко алгоритмічні, евристичні, блок-схемні), речові (біонічні). Така послідовність моделей відображає поступовий перехід від описової імітації результатів і функцій психічної діяльності до речової імітації її структури та механізмів [111, с. 390; 20; 144; 145; 146; 147; 148; 193; 194].

Оскільки, на ідеї моделювання базується будь-який метод наукового дослідження, ми у нашому дослідженні опираємося на основні його постулати. Принцип активного моделювання полягає у відтворенні форм психіки в особливих умовах. Безумовно дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутніх правоохоронців відноситься саме до таких.

Сучасні науковці В. Ортинський, З. Кісіль, М. Мовчан, О. Соколовський підкреслюють те, що необхідно враховувати психологічні складнощі, які можуть виникати у професійній діяльності співробітників ОВС. Оскільки, у їх діяльності потрібно володіти вихідними психологічними якостями, які формуються під впливом навчання, праці, інших обставин життя. Ці якості є передумовою оволодіння професійною діяльністю.

Зокрема, ефективність розв'язання професійних задач залежить від уміння співробітниками розібратись і зрозуміти себе, як особистість, соціального індивіда. Навіть відчуваючи амбівалентні, неприємні почуття, офіцер повинен виконувати свої функціональні обов'язки. Саме тому кожному підрозділу необхідний психологічний супровід, який би забезпечував підтримку та допомогу скрутних ситуаціях, а також зміг би сприяти моделюванню потрібних патернів поведінки під час психологічного консультування чи корекції.

На думку А. Шиліної та Г. Борисенко, конфліктність, агресивність, гнівливість, озлобленість, дратівливість тощо є психотравмуючими чинниками у роботі правоохоронця. До таких же належать і деякі зовнішні умови виконання діяльності – трупи, кров, страждання потерпілих, надзвичайні ситуації тощо. Все це сприяє прояву механізмів захисту як невід'ємних складових психіки людини, спрямованих власне на мінімізацію негативних переживань, запобіганню дезорганізації поведінки свідомості і психіки загалом. Важливим у цьому контексті залишається той факт, що психологічні захисти поєднують в собі протилежні наслідки для психіки особистості: позитивні, оскільки усувають або послаблюють напруження психіки від негативних емоційних переживань, але й негативні, бо не вирішують самої проблеми, а часто ще й ускладнюють її [195].

Повна відсутність механізмів захисту «оголює» психіку, робить її нездатною протистояти стресовій ситуації, а надмірна їх включеність – робить її негнучкою, не дає змоги об'єктивно усвідомлювати ситуацію і взаємодіяти з нею.

Моделювання адаптивних та ефективних психозахистів правоохоронцями передбачає, що у випадку успішного включення певного механізму захисту цей механізм буде включатися у стресових ситуаціях і в подальшому. Тобто відбувається фіксація певних варіантів поведінки. Поведінка при стресі втрачає пластичність, властиву їй в нейтральній ситуації і характеризується переважанням стереотипів [51].

Механізми захисту захищають свідомість працівника ОВС від неприйнятної для неї інформації. Однак, захищаючи свідомість, самі ці механізми функціонують без участі свідомості.

В. Роттенберг припустив, що саме в правій півкулі формується так званий «Образ Я» – цілісне образне уявлення людини про себе, завдяки якому постійно зберігається самоідентифікація людини, її ототожнення з самим собою [за 51].

За теорією К. Роджерса людина прагне зберегти стан погодженості самоприйняття й переживання, а загроза існує, коли люди усвідомлюють невідповідність між образом «Я» і якимсь аспектом активного переживання [217].

Переживання, що не відповідають образу «Я», сприймаються як загрозові; вони не допускаються до усвідомлення, оскільки в протилежному випадку особистість індивіда не буде єдиним цілим. Так, якщо людина вважає себе чесною, але зробить якийсь нечесний вчинок, вона буде відчувати загрозу. Реакцією людини на стан невідповідності образу «Я» звичайно буває напруга, замішання й почуття провини [152].

Сучасна українська вчена З. Карпенко підкреслює у своїх дослідженнях, що побудова психологічних захистів закономірно вплетена в онтогенез і може розглядатися в аспекті становлення інтегральної суб'єктивності індивіда. [75].

На думку вітчизняних вчених Е. Романової та Л. Гребеннікова, механізми психологічного захисту розвиваються як специфічні засоби соціально-психологічної адаптації і призначенні для співвродіння з емоціями різної модальності в тих випадках, коли досвід індивіда сигналізує йому про вірогідні негативні наслідки їх переживання і безпосереднього вираження [159].

На думку Т. Яценко, беззаперечним є той факт, що провідну роль у моделюванні механізму психологічного захисту відіграє «ідеалізоване «Я». Саме воно визначає систему очікувань, як саме сприйматимуть суб'єкта його партнери у спілкуванні. При цьому вся система психологічного захисту спрямована на те, щоб ці очікування виправдалися. Оскільки параметри системи психологічного захисту задає «ідеалізоване «Я», наслідком її діяльності приймає ухиляння від реальності. Характерною є тенденція «знецінення» іншої людини, ігнорування позитивних рис її особистості. Під час захисту відбувається блокування почуття вдячності. Вияви доброзичливості з боку інших людина сприймає як належне [206; 207].

Вчена наголошує, що захисна система є диспозиційним утворенням, що має різнорівневу структуру, яка містить когнітивний, емотивний та поведінковий аспекти. Захисна система підпорядковується єдиному генеральному механізму «від слабкості до сили». У дослідженнях Т. Яценко захисна система розглядається у взаємозв'язку двох її різновидів: базальна форма («горизонтальна») і ситуативна («вертикальна»). Вказані дві форми інтегрують механізми захистів, відкриті З.Фройдом (заміщення, раціоналізація, інтелектуалізація тощо), і одночасно обумовлюють їх специфічне (автономне для кожного різновиду) функціональне навантаження [за 56; 194].

Водночас, О. Максименко у своїй статті «Дослідження механізмів психологічного захисту особистості в залежності від рівня диференціації психіки», аналізує підхід Т. Яценко, яка зауважує, що найактивніше трансформація зовнішньої детермінованості психологічного захисту у внутрішню відбувається у віці від двох до п'яти років [100].

Також заслуговують уваги дослідження Н. Дметерко, яка вважає, що захисти маскують внутрішню суперечність психіки, породжену різноспрямованими тенденціями, шляхом зміщення акценту мотивації у просоціальну площину. Як результат смислозначущості і пріоритету набувають ціннісні уявлення, які асоціюються з успіхом, престижем, соціальним статусом, професійними досягненнями, кар'єрою тощо, які виражають ситуативно-адаптивний вектор спрямованості психіки і маскують глибинні інтереси «Я». У такий спосіб захисти охороняють суб'єкта від переживань знедоленості, почуття меншовартості, провини, сорому, які мають едіпальне походження [56].

Отже, захисна поведінка зберігає існуючу структуру «Я» і не дозволяє особистості втратити самоповагу. Перекручування сприйняття має місце, коли невідповідність переживання допускається у свідомості, але тільки у формі, що робить її спільною з якимсь аспектом «Я» образу людини. Більшість людей мають адекватний захист, що дає змогу справлятися з помірним рівнем тривоги й робити так, щоб звести його до мінімуму. Однак, коли переживання зовсім не співпадають з «Я» структурою або коли непогодженість переживання часто зустрічається, людина відчуває

сильну тривогу, що може серйозно порушити повсякденний порядок. Людину в такому стані називають «невротиком». Саме тому важливо моделювати психозахисні стратегії у працівників правоохоронних органів у їх професійній діяльності.

У будь-якій новій, незвичній для особистості ситуації, а тим більше коли людина, навіть несвідомо, розцінює її як загрозову, виникає відчуття тривоги, або страху, які запускають у дію систему психологічного захисту людини. Д. Титаренко характеризує механізм запуску діяльності системи психологічного захисту особистості в ситуації загрози [179]. Проаналізуємо цю схему у ракурсі моделювання психологічних захистів в особливих умовах діяльності працівників органів внутрішніх справ.

1. Поява стимулу, що розцінюється як загрозовий. Невід'ємною часткою життєдіяльності правоохоронця є різноманітні обставини зовнішнього та внутрішнього середовища. У подальшому вони викликають внутрішні протиріччя, відчуття фрустрації, незадоволеності, тривоги, страху, породжують внутрішньоособистісні конфлікти, тощо. Виникнення таких негативних відчуттів залежить від життєвого досвіду, сфери діяльності, індивідуальних особливостей, вроджених задатків та інших компонентів особистості правоохоронця. Однак, зазвичай, в офіцера такі відчуття виникають в екстремальних та загрозових ситуаціях, які вимагають від нього активації всіх можливих адаптаційних ресурсів, а також в ситуаціях внутрішнього протиріччя між бажаннями та соціально-правовим регламентом. Коли правоохоронець, навіть несвідомо, розцінює обставини зовнішньої або внутрішньої ситуації, як реальну або уявну загрозу для себе, то ситуація, стає стимулом-загрозою.

2. Виникнення стану тривоги, або страху. У працівника ОВС, який несвідомо розцінивши обставини зовнішнього світу, як загрозові виникає відчуття тривоги. Тривала неможливість вирішити конфліктну ситуацію, та усунути дію чинника, що викликав негативні емоції також приводить до появи тривоги, яка й запускає весь механізм психологічного захисту особистості.

3. Запуск дії системи психологічного захисту особистості працівника ОВС. Тобто психозахисти розпочинають свою «роботу» з метою усунення негативних відчуттів тривоги, або хоча б знизити рівень її дії. В цей час в правоохоронця розпочинається активна,

або пасивна дія психічних процесів, які прагнуть знизити дію чинників, що викликали тривогу.

4. Визначення домінуючого механізму захисту. Кожен індивід використовує певний захист. У кожній конкретній людині можна виділити домінуючі механізми, тобто ті які вона зазвичай використовує, та допоміжні механізми. Однак, не кожна людина, зокрема правоохоронець знає, що та чи інша реакція на ситуацію є проявом механізмів захисту.

5. Формування захисної моделі поведінки. Обравши певний вид захисту, правоохоронець буде свою поведінку з урахуванням характерних особливостей протікання цього механізму;

6. Оцінка ступеня адаптації. Для перевірки результативності дії обраного механізму захисту відбувається оцінка ступеня адаптації до ситуації, що склалася. Якщо обрана стратегія поведінки є результативною, то з суб'єкта знімаються всі негативні переживання, та процес адаптації є позитивним. Якщо обраний захист не несе необхідного полегшення, то це призводить до дезадаптації та дезорганізації поведінки. У нашому випадку це спричинить знецінення образу правоохоронця і унеможливить його подальшу діяльність у правоохоронних органах, оскільки працівник ОВС має бути гнучким та адаптивним у різних професійних ситуаціях.

7. Коригування моделі поведінки. Після оцінки своїх «затрат» та адаптації, особистість може змінити свою стратегію поведінки, для отримання кращого результату. Якщо обрана стратегія поведінки не була досить ефективною та завчасно не відкоригована, то це може привести до отримання психологічної травми.

8. Зняття відчуття тривоги, страху та інших негативних емоцій. Отриманий позитивний результат своїх дій, або вирішення внутрішньоособистісного конфлікту, зниження тривоги, страху, та зникнення інших неприємних відчуттів свідчить про ефективність обраного захисту.

9. Завершення «роботи» психологічного захисту. Пройшовши весь цей складний шлях, особистість неначе з іншого боку починає дивитися на всі обставини ситуації. Їх нова поява не є для людини такою загрозою, як вперше. Особистість стає більш адаптивною, оскільки відбувся процес апробації та переоцінки дії механізмів захисту від проєктивних до дефінзивних.

Таким чином, психологічний захист є одним із проявів взаємодії правоохоронця з оточенням у ризикових та екстремальних ситуаціях, а також у ситуаціях можливого або наявного неуспіху в діяльності та реалізації потреби бути повноцінною особою.

Кожен із цих етапів виникнення та запуску психологічного захисту зіставляється із особистісними властивостями фахівця внутрішніх справ.

Так, як ми вже зауважували у попередньому параграфі, посплугуючи структурою особистості працівника органів внутрішніх справ (А. Столяренко), можна виокремити рівні цілемотиваційних, морально-психологічних, професійно-ділових і професійно важливих психофізіологічних властивостей.

I рівень – цілемотиваційні якості. Ці якості розкривають спрямованість особистості, яка в соціальному плані характеризує людину за найсуттєвішими характеристиками: ставлення до інших, до себе, до майбутнього, до професії тощо. Цілемотиваційні якості поділяються на дві групи: ідейно-мотиваційні якості, до яких відносяться світогляд, переконання, політична культура, правова культура, усвідомлення свого значення та функції у правоохоронній діяльності; та професійно-мотиваційні якості, що включають конкретні цілі діяльності, мотиви вчинків та службові інтереси, особисті плани та прагнення, ставлення до перспектив службового просування.

II рівень – морально-психологічні (морально-ділові) якості. Слугуючи частиною ціннісно-нормативної сфери особистості, ця група якостей характеризує систему домінуючих соціальних ставлень: ціннісні орієнтації працівника, що визначають ставлення особистості до виконання службових обов'язків. Серед них: сумлінність, відповідальність, дисциплінованість, любов до праці, почуття обов'язку, гуманність, справедливість, тактовність, вимогливість до себе, самокритичність, а також якості, що визначають моральну стійкість та непідкупність. Морально-ділові якості особистості працівника ОВС взаємопов'язані із спрямованістю особистості через високорозвинену правосвідомість, що включає в себе розуміння та дотримання усіх принципів права, усвідомлене почуття законності у здійсненні правоохоронної діяльності.

III рівень – професійно-ділові якості. Він охоплює спеціальні здібності та професійну підготовку працівника. До них належать: загальний інтелект, професійне мислення, спостережливість, розвинута пам'ять; професійна майстерність як сукупність професійних знань, умінь та навичок, як здатність приймати рішення; вольові та організаційні якості, що характеризуються цілеспрямованістю, наполегливістю, мужністю та самостійністю; психологічна підготовленість як психічна стійкість в екстремальних ситуаціях, витримка, здоровий ризик; спеціальні здібності – розшукові, слідчі, педагогічні, виховні, комунікативні.

IV рівень – професійно важливі психофізіологічні властивості: емоційність; швидкість моторних реакцій; працездатність; врівноваженість; стійкість до фізичних та психічних навантажень, психологічному тиску, здатність до ризику [10].

Так, на першому етапові виникнення загрозового стимулу важливу роль відіграють професійно важливі психофізіологічні реакції. Саме врівноваженість, стійкість до фізичних і психічних навантажень, здатність до ризику впливає на активізацію тривожних і фрустраційних станів особистості в екстремальних чи складних ситуаціях. Ступінь вираження цих станів, які й запускають захисні механізми, також залежить від іншого рівня особистісних якостей фахівця – професійно-ділових якостей. Найважливішу роль на цьому етапові відіграють загальний інтелект (особливо просторовий і математичний блоки для швидкого аналізу ситуації, що склалася), професійне мислення (як спосіб розв'язання професійних проблем, виділення вихідних даних і знаходження способу розв'язання професійних задач.

На другому етапі також важливу роль відіграють професійно-ділові якості. Правоохоронець намагається використати увесь арсенал організаційних якостей – швидкої реакції, прийняття рішення, вольові зусилля для вирішення конфліктної ситуації. На цьому етапові важливу роль відіграють цілемотиваційні якості, адже в ситуаціях внутрішнього протиріччя між бажаннями (власне професійними цілями: виконання службових обов'язків, службові інтереси, прагнення тощо та ідеологічними: світогляд, життєві переконання, чуття справедливості) та соціально-правовим регламентом як регулятором діяльності правоохоронця фрустраційні

і тривожні стани можуть швидко поглиблюватися. На цьому етапові також включаються професійній психофізіологічні якості як поріг чутливості, тип нервової системи, швидкість реакції, які на фізичному рівні слугують фундаментом для розгортання захисту.

На наступних етапах відбувається запуск дії системи психофізіологічних захистів особистості працівника ОВС, а також визначення домінуючого механізму захисту, які коригуються усім спектром цілемотиваційних, професійно-ділових і професійно психофізіологічних захистів.

Так, ступінь сформованості пізнавальних процесів, зосередженість на особистісних чи професійно-ідеологічних цілях, поріг чутливості та його динаміка в умовах дефіциту часу зумовлюють активізацію конкретних захистів та їх конструктивний чи деструктивний вплив на поведінку і професійну діяльність.

Згодом відбувається розгортання захисної поведінки та її відповідність до вимог актуальної ситуації. На цьому етапові окрім зазначених якостей правоохоронця важливу роль відіграють моральні якості професіонала. Адже на цьому етапові можна зіставити результативність діяльності із ціннісними уявленнями про професійну діяльність, професійною позицією тощо. Аналіз відповідності поведінки до ситуації свідчить про її ефективність професійної діяльності, а також про доцільність і конструктивність психофізіологічних захистів. В іншому випадку правоохоронець повинен підійти до наступного етапу: корегування моделі поведінки, яка значною мірою визначається цілемотиваційними якостями, професійно-діловими та професійно психофізіологічними особливостями.

Якщо на наступному етапі особистість відчуває зниження тривоги, страху та інших негативних емоцій, вона переконується в ефективності обраного захисту, завершує «роботу» психофізіологічного захисту. При цьому зростає її впевненість у своїй професійній придатності, а також зміцнюється самооцінка як особистості і фахівця. На цьому етапі коригуються професійно-моральні якості: сумлінність, відповідальність, дисциплінованість, любов до праці, почуття обов'язку, гуманність, справедливість, тактовність, вимогливість до себе, самокритичність, а головне якості, які визначають відданість своїй професії.

Таким чином, результати ґрунтовного теоретичного аналізу усіх етапів розгортання психологічного захисту у професійній діяльності працівника ОВС, свідчать про їхню зумовленість особистісними якостями професіонала. Отже, розгортання психологічних захистів фахівця ОВС визначається особливостями його професійної діяльності (зовнішні чинники) та професійними особистісними компонентами (внутрішні чинники). Визначення цих чинників дає змогу змоделювати розгортання психологічних захистів у професійній діяльності працівника ОВС з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників. При цьому моделювання, услід за С. Максименком, розглядається як ідеальне відтворення психічних процесів (психологічних захистів), які є прототипами реальних процесів особистості з пізнавальною метою дослідника.

Отже, запропонований підхід моделювання психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутніх правоохоронців засвідчує, що психозахисти як психологічне явище мають безліч корисних функцій у контексті діяльності працівника ОВС. Оскільки, в екстремальних ситуаціях вони часто з'являються як здорова, творча адаптація і продовжують діяти впродовж усього життя. У тих випадках, коли їх дія спрямована на захист власного Я від будь-якої загрози, їх можна розглядати як «захист». Побудова адаптивних психозахистів у працівників органів внутрішніх справ дає змогу говорити про необхідність їх використання у професійній сфері, однак варто зважати на зрілість того чи іншого психологічного захисту. Гнучкий поведінковий захисний патерн (схема, стереотип, модель), утворений із метою забезпечити захист Я від усвідомлення явищ, що породжують тривогу у правоохоронців, сприятиме моделюванню тільки ефективних та адаптивних механізмів психологічного захисту у працівників ОВС.

На думку І. Антоненко, визначаючи значення нормативної моделі психологічного захисту як концептуального інструменту психологічних досліджень, слід зазначити, що вона відкриває істотні додаткові можливості у вирішенні широкого кола багатообразних (у тому числі традиційних) завдань, пов'язаних із загальною проблемою дослідження особистості (правоохоронця зокрема) як суб'єкта цілеспрямованої активності, із розвитком, формуванням суб'єктних якостей, з їх проявом у різних сферах життєдіяльності

людини, з аналізом основних форм цілеспрямованої активності тощо. Так, наприклад, стає можливим аналіз властивих людині особливостей механізмів психологічного захисту відносно окремих видів діяльності і пов'язаних із цим специфічних труднощів в їх здійсненні; з'являються додаткові можливості для оптимального інформаційного забезпечення конкретних видів професійної праці; виявляється необхідність спеціальної діагностики розвитку повноцінної структури процесів психологічного захисту як істотної ланки психічного суб'єктного розвитку тощо [7].

Можна стверджувати, що знання концепції захистів, розмаїття захисних механізмів, внутрішніх і зовнішніх чинників, які їх породжують, є вирішальним для розуміння індивідуального, внутрішнього світу людини, головне, якщо ця людина правоохоронець, який дбає не лише про свої інтереси та безпеку, а й інтереси і безпеку громади та суспільства загалом.

Висновки до другого розділу

1. Результати теоретичного аналізу літератури дали змогу операціоналізувати категорію психологічних захистів та визначити їх як систему опірних функцій організму щодо протидії впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, що регулює свідомі та несвідомі прошарки психіки особистості, а також виконує амбівалентні функції у життєдіяльності людини: знімає особистісну напругу і зменшує прояв тривожних і фрустраційних станів особистості, водночас може блокувати поряд із деструктивними (агресія, уникання) вияв й адаптивних поведінкових реакцій.

Спектр захисних механізмів є різноманітним і персонально специфічним. Визначають примітивні (деструктивні) й зрілі (конструктивні) психологічні захисти, у межах їх структури виокремлюють блоки неадаптивних (неефективних), викривлених, самопринижувальних і адаптивних захистів.

2. Складність, неоднозначність та суперечливість розгляду феномену психологічного захисту у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ

залишається незаперечним, адже на фоні великої кількості підходів до цієї проблематики все ж помітний дефіцит інформації. Акцентуємо увагу на функціональному значенні психологічних захистів для особистості, його парадоксальному характері – оберігаючи на певний час свідомість людини від негативних емоцій, він, спотворює інформацію зрештою, змушуючи індивіда існувати в ілюзорному світі гальмуючи її розвиток, перешкоджаючи вирішення виникаючих проблем.

Теоретичний аналіз проблеми дозволив виокремити структурні компоненти професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ, а саме: цілемотиваційні, психологічні, особистісно-характерологічні та професійно-психофізіологічні.

3. Генетико-моделюючий підхід у межах експериментально-генетичного підходу як спосіб вивчення психозахисних стратегій у професійній діяльності правоохоронця дає змогу спроектувати поетапність розгортання психологічних захистів у професійній діяльності працівника ОВС.

До змодельованих етапів розгортання психологічного захисту належать: поява стимулу, що розцінюється як загрозовий; виникнення станів напруги; запуск дії системи психологічного захисту особистості правоохоронця; визначення домінуючого механізму захисту; формування захисної моделі поведінки; оцінка ступеня адаптації; коригування моделі поведінки; зняття станів напруги; завершення «роботи» психологічного захисту.

Фіксація проявів змодельованого розгортання психологічних захистів із допомогою експериментально-генетичного методу дасть змогу визначити оптимальні умови для цілеспрямованої стимуляції захисної поведінки, яка є адаптивною і доцільною в екстремальних ситуаціях.

**ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ У СТРУКТУРІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ПРАВООХОРОНЦЯ**

**3.1. Експериментально-генетичний підхід
як методологічна основа дослідження
психологічних захистів у структурі
професійної ідентичності
майбутнього правоохоронця**

В основу генетико-моделюючого підходу психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника ОВС покладено експериментально-генетичний метод С. Максименка.

Генетико-моделюючий підхід передбачає активне моделювання і відтворення в спеціальних умовах закономірностей виникнення і становлення в онтогенезі психологічних функцій, у контексті нашого дослідження – психологічних захистів майбутніх правоохоронців. Провідним у нашому дослідженні є генетико-моделюючий підхід як різновид експериментально-генетичного і передбачає такі основні етапи дослідження:

- теорію про професійну ідентичність та психологічні захисти, а також специфіку їх прояву у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника ОВС, яка зумовлена особливостями їхньої навчально-професійної діяльності;
- генеза виникнення, запуску, розгортання і завершення психологічного захисту у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника ОВС із урахуванням професійних цілемотиваційних, психофізіологічних якостей;

- формуючий експеримент (констатувальний етап: фіксація особливостей психологічних захистів і розвиток здібностей щодо їх проектування у майбутніх правоохоронців);
- оцінка новоутворень – розвиток адекватної захисної поведінки особистості курсанта.

Сучасні здобутки психологічної науки засвідчують, що дослідження особливостей сфери психологічних захистів у структурі професійної ідентичності курсантської молоді є недостатньо вивченими. Переважно уся емпірична парадигма зведена до стандартних положень інтерпретації психологічних захистів особистості в її професійній діяльності. Особливо актуальними є дослідження, які стосуються детермінаційних ознак прояву психологічних захистів, серед яких домінуючу позицію займають адаптаційно-поведінкові та мотиваційно-емоційні. В той же час, контекст вивчення особливостей психозахисних механізмів у структурі майбутнього працівника ОВС, є відсутнім. У нашому дослідженні провідного значення набувають внутрішні (професійні особистісні якості) та зовнішні (особливості професійної діяльності та професійних ситуацій) чинники психологічних захистів майбутніх працівників ОВС.

Тому дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ є значущими як у теоретичному, так і в прикладному контексті.

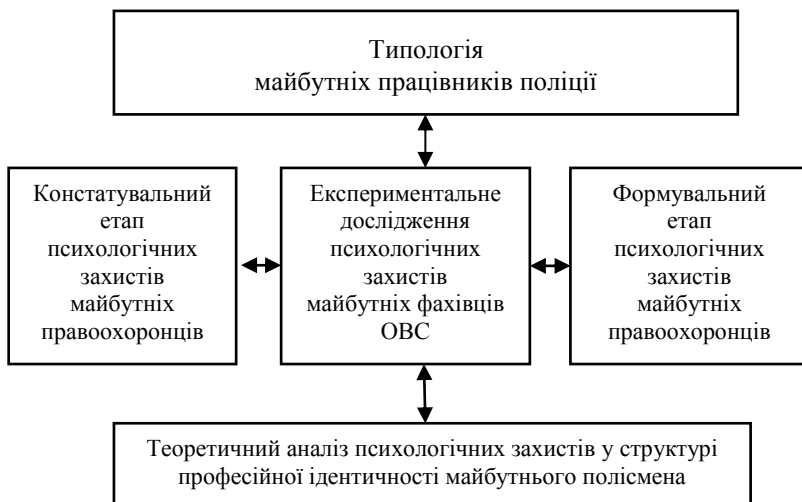
Теоретико-методологічні постулати генетичної психології, експериментально-генетичного підходу зокрема, постають своєрідним психологічним обрамленням для численних емпіричних ліній. Так, системно-генетичний підхід до аналізу психічних явищ, оперуючи основними принципами історизму, операційного аналізу, проектування, моделювання тощо висувається як універсальна методологічна рефлексія найскладніших психологічних феноменів, серед яких чільне місце посідають психологічні захисти, зокрема у професійній діяльності правоохоронців – діяльності в особливих умовах праці.

Таким чином генетично-психологічний підхід набуває потужного універсального статусу, оскільки його основні принципи діалектики й культурно-історичного компаративізму дозволяють

цілісно і різнобічно трактувати складні процеси особистісного онто- й професіогенезу, насамперед тих, що стосуються моделювання адаптивних психозахисних стратегій у професійній діяльності правоохоронців.

Теоретико-методологічна база різногалузевих психологічних досліджень, передусім у сфері вивчення психозахисних стратегій, а конкретніше особливостей моделювання психозахистів у професійній діяльності майбутніх правоохоронців, суттєво збагачується і розширюється, адже генетична психологія дає простір для глибокого й різновекторного аналізу окремих теоретичних та емпіричних парадигм, особливо ж у галузі професійної та психології в особливих умовах праці.

Розглянемо усі етапи генетико-моделюючого підходу, серед яких генетичне моделювання посідає провідне місце, більш докладно (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Схема дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутніх правоохоронців

На першому етапі здійснювався теоретичний аналіз проблеми психологічних захистів та їх проявів у структурі професійної

ідентичності майбутнього працівника ОВС, в результаті якого було встановлено релевантні поняття до категорії психологічних захистів, їх основні види.

На цьому етапові з'ясовано, що дослідженню психологічних захистів у структурі професійної ідентичності особистості, зокрема правоохоронця, присвячені праці відомих вітчизняних та зарубіжних науковців (М. Абдулаєвої, К. Абульханової-Славської, М. Ануфрієва, Л. Анциферової, Г. Балла, О. Асмолова, Ф. Бассіна, О. Бассіної, Р. Бернса, В. Бодрова, А. Борисюк, Ф. Василюка, І. Вашенко, Ж. Вірної, Є. Гофмана, Р. Грановської, Г. Грачова, О. Доценко, В. Журбина, О. Джебінської, Дж. Ваїланта, Н. Хаани, Р. Плутчика, О. Фенічеля та ін.), а також ціла низка дисертаційних досліджень (О. Гошовської, Л. Суботіної, Р. Слівінського, Н. Сергієнко, О. Сахнік, У. Родигіної, В. Осьодла, П. Макаренко, О. Левенець, А. Котенової, Ю. Йосипіва, О. Губаревої, В. Брагіної, Я. Бондаренка, І. Антоненка та ін.). Наведена проблематика існує як один з розділів загальної психології, а також як самостійна проблема. Оскільки у радянській психології активно не приймали психоаналітичний підхід, релевантними поняттями до фрейдівського поняття психологічного захисту визначені такі: «психологічний бар'єр» (Б. Ананьєв, О. Насиновська, М. Якубовська, Л. Філонов), «захисна реакція» (Л. Славіна), «змістовий бар'єр» (Л. Божович), «компенсаторні механізми» (В. М'ясищев, Ю. Савенко), «опосередкована саморегуляція» (Б. Зейгарник), «захисний пояс свідомості» (В. Аллахвердов).

В основу дослідження покладено вісім основних захистів, за Р. Плутчиком, які, у свою чергу, належать до первинних (проекція, заперечення, компенсація, гіперкомпенсація, регресія, витіснення) і вторинних (раціоналізація). Ми вважаємо, що регресію та витіснення потрібно віднести до нижчого порядку, оскільки їх вплив на психіку індивіда є більше деструктивний, ніж конструктивний та не корисний для успішної й ефективної соціалізації особистості. Раціоналізацію відносимо до захистів вищого порядку, адаптивних та ефективних захисних стратегій, адже цей психозахист більше зрілий та дефінзивний.

Результати теоретичного аналізу дали змогу перейти до власне моделювання психологічних захистів у професійній діяльності

працівників ОВС. В основу моделювання покладено провідні принципи експериментально-генетичного підходу, за С. Максименком: принцип аналізу за одиницями, принцип системності, принцип проектування. Принцип аналізу за одиницями, введений у науковий обіг Л. Виготським, для вивчення психічних явищ шляхом виділення цілісних рис і етапів, які зберігають примат цілого. Л. Виготський використав цей принцип для аналізу мовленнево-мисленнєвої діяльності через виділення її одиниці – значення слова, яка містить як елементи мислення (акт узагальнення), так і мовлення (акт спілкування). В експериментально-генетичному підході, як зазначає С. Максименко, аналіз за одиницями поєднується із генетичним дослідженням, і вони набувають статусу наукового обґрунтування розвитку психічних процесів.

Принцип аналізу за одиницями у нашому дослідженні використано для виокремлення етапів розгортання психологічного захисту, починаючи від виникнення загрозливого стимулу, стану психічної напруги, до захисного механізму і дії, адаптивної захисної поведінки та завершення дії психологічного захисту. При цьому усі моменти функціонування психологічного захисту узгоджуються із провідними ознаками психологічного захисту як цілісного явища, обумовленого професійно важливими особистісними якостями (психофізіологічними, діловими, цілемотиваційними, моральними) та вимогами ситуації.

Принцип системності передбачає розгляд психологічного захисту як системи. Відповідно у дослідженні психологічний захист трактується як система опірних функцій організму щодо протидії впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, що регулює свідомі та несвідомі психічні процеси, а також виконує амбівалентні функції у життєдіяльності людини: поряд із зменшенням напруги, може блокувати адаптивні поведінкові реакції.

У запропонованому дослідженні принцип генетичного проектування (моделювання) психологічних захистів «...покликаний створювати систему знань про закономірності, механізми, психічні факти і явища, які є сутнісними у розвитку особистості людини» [103, с. 36].

Започаткування і концептуалізація С. Максименком наукової філософсько-психологічної думки щодо генези психічних власти-

востей особистості призвели як до підвищення уваги до ключового методу дослідження, так і до зміни дослідницької парадигми з відстеження закономірностей розвитку окремих елементів психіки щодо вивчення своєрідної інтегрованої єдності – особистості у процесі її безперервного становлення й розвитку, які відбуваються в режимі активного міжособистісного спілкування, зокрема у варіанті професійної діяльності в особливих умовах. Це дає підставу С. Максименку підкреслити, що «генетична психологія повинна вивчати об'єктивні процеси зародження нових психічних явищ, які були в надрах попередніх, становлення нових психічних механізмів і знання про них на основі знайдених передумов» [103, с. 305].

Таким чином, відповідно до принципу генетичного моделювання нами виокремлено усі етапи розгортання психологічного захисту у сукупності внутрішніх (професійно важливих якостей) та зовнішніх чинників (особливості професійної діяльності та професійних ситуацій), які приводять до формування адаптивної поведінки працівника ОВС в екстремальних ситуаціях та зняття фізичної і психічної напруги.

Принцип історизму як сукупність принципів розвитку та об'єктивно-експериментального дослідження передбачає в експериментально-генетичному підході С. Максименка використання формувального експерименту, який дає змогу виокремити закономірності динаміки психологічних захистів як суті генетичного процесу.

Теоретико-методологічні засади дослідження психологічних захистів майбутніх працівників ОВС відображено у табл. 3.1.

Логіка та організація емпіричного дослідження визначається вищезазначеними принципами експериментально-генетичного підходу, відповідно до яких функціонування психологічних захистів пов'язане із професійно важливими якостями особистості.

Опираючись на теоретико-методологічний аналіз підходів до розуміння психологічних захистів у структурі професійної ідентичності курсантів М. Ануфрієва [10], В. Васильєва [30], І. Вашенко [32], Л. Суботіної [171] та ін. припускаємо, що правоохоронна діяльність передбачає наявність у працівників ОВС позитивної та негативної професійної ідентичності.

Таблиця 3.1

Експериментально-генетичний підхід як методологічна основа дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутніх працівників ОВС

№ з/п	Теоретико-методологічні засади	Змістове наповнення
1	Принцип аналізу за одиницями	Встановлення етапів розгортання психологічного захисту
2	Принцип системності	Визначення психологічного захисту як системи опірних функцій організму
3	Принцип генетичного моделювання	Проектування психологічного захисту у сукупності внутрішніх (професійно важливі якості) та зовнішніх чинників (особливості професійної діяльності та професійних ситуацій)
4	Принцип історизму	Використання формувального експерименту, який дає змогу виокремити закономірності динаміки психологічних захистів майбутніх працівників ОВС як суті генетичного процесу.

Саме професійна ідентичність, на наш погляд, є емпіричним референтом морально-професійних якостей. Адже усвідомлення приналежності до професійної групи як основа професійної ідентичності нерозривно пов'язане із ціннісно-нормативною сферою особистості, і визначає систему домінуючих соціальних ставлень: ціннісні орієнтації працівника, які детермінують ставлення особистості до виконання службових обов'язків.

Передусім, до них належать сумлінність, відповідальність, дисциплінованість, любов до праці, почуття обов'язку, гуманність, справедливість, тактовність, вимогливість до себе, самокритичність, а також якості, що визначають моральну стійкість та невідкупність. Морально-професійні якості особистості працівника ОВС взаємопов'язані із професійною ідентичністю через високорозвинену правосвідомість, що включає в себе розуміння та дотримання усіх принципів права, усвідомлене почуття законності у здійсненні правоохоронної діяльності спільно із своєю професійною групою. Відтак, емпіричним референтом морально-психологічних якостей вважаємо професійну ідентичність працівника ОВС.

Продовжуючи цю думку, припускаємо, що правоохоронці з позитивною професійною ідентичністю імовірно використовують вторинні психозахисти нижчого та вищого порядків, а правоохоронці з негативною професійною ідентичністю – первинні психозахисти нижчого порядку.

Цілемотиваційні професійні якості, які визначають психологічні захисти працівників ОВС, емпірично фіксуються у показниках професійної мотивації, а референтами психофізіологічних і ділових професійних якостей слугують особистісні риси (комунікативні, інтелектуальні, емоційно-вольові, які повною мірою визначають важливі особистісні властивості працівника ОВС для ефективної правоохоронної діяльності).

Таким чином, для констатування особливостей психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника ОВС як необхідного етапу їх ефективного дослідження було використано такий діагностичний інструментарій (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Психологічні конструкти та їх емпіричні референти

Психологічний конструкт	Назва шкал	Методики дослідження
1	2	3
Психологічні захисти	комунікативні захисні стратегії: миролюбність, уникнення, агресія	методика «Домінуюча стратегія психологічного захисту» В. Бойко
	ефективні-неефективні психозахисти (неадаптивні механізми захисту, захисти, які викривляють образ, самопринижувальні захисні механізми, адаптивні захисні механізми)	«Опитувальник захисних стилів» (М. Бонда, адаптація О. Тунік)
	первинні-вторинні психозахисти (первинні: проєкція заперечення, компенсація, гіперкомпенсація, заміщення; вторинні: регресія, витіснення, раціоналізація)	опитувальник «Індекс життєвого стилю» Плутчика – Келлермана – Конте (Life Style Index)

<i>Продовження таблиці 3.2</i>		
1	2	3
Професійно-психологічні та ділові якості	I. Інтелектуальні особливості: В, М, Q1. II моційно-вольові особливості: С, G, I, O, Q3, Q4. III. Комунікативні якості та особливості міжособистісної взаємодії: А, Н, F, E, Q2, N, L.	16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела (форма С)
Цілемотиваційні професійні якості	внутрішню мотивацію, зовнішню позитивну мотивацію, зовнішню негативну мотивацію	(«Методика дослідження мотивації професійної діяльності К. Замфір» (модифікація А. Реана)
Морально-професійні якості	здобуття знань, оволодіння професією, отримання диплома	Методика «Мотивація навчання у вищому навчальному закладі»
Морально-професійні якості	статус професійної ідентичності (досягнена професійна ідентичність, мораторій ідентичності, псевдопозитивна ідентичність, передчасна ідентичність, дифузна ідентичність), позиція «професіонал», позиція «непрофесіонал»	«Методика вивчення професійної ідентичності» (Л. Шнейдер)

3.2. Характеристика методик дослідження психозахистів у структурі професійної ідентичності майбутнього фахівця ОВС

З метою дослідження особливостей психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця на констатувальному етапі як складової генетичного моделювання було підбрано та використано методики, що найкраще дають змогу це відобразити та дослідити. Підібрані методики є валідними, перевіреними та надійними.

Перша методика дослідження – «Методика дослідження мотивації професійної діяльності» К. Замфір (модифікація А. Реана) [126].

Методика застосовується з метою діагностики рівня розвитку мотивації професійної діяльності. В основу покладена концепція про внутрішню і зовнішню мотивації. Отже, у методиці є три шкали:

1) внутрішня мотивація (для особистості має значення діяльність сама по собі);

2) зовнішня позитивна мотивація (в основі мотивації професійної діяльності є прагнення до задоволення інших потреб зовнішніх щодо змісту самої діяльності (мотиви соціального престижу, зарплати тощо));

3) зовнішня негативна мотивація (прагнення особистості уникати критики, зауважень та покарань з боку керівництва).

На підставі отриманих результатів визначається мотиваційний комплекс особистості. Мотиваційний комплекс являє собою тип співвідношення між собою трьох видів мотивації: внутрішня мотивація (ВМ), зовнішня позитивна мотивація (ЗПМ) і зовнішня негативна мотивація (ЗНМ). До найоптимальніших мотиваційних комплексів наступні відносяться такі два типові поєднання:

1) $ВМ > ЗПМ > ЗНМ$ (внутрішня мотивація більше зовнішньої позитивної, а зовнішня позитивна більше зовнішньої негативної);

2) $ВМ = ЗПМ > ЗНМ$ (внутрішня мотивація дорівнює зовнішній позитивній, яка більше зовнішньої негативної).

Окрім цього була використана методика «Домінуюча стратегія психологічного захисту» запропонована В. Бойко [137, с. 102–103]. Ціллю методики В. Бойка є виявлення домінуючого психологічного захисту у міжособистісному спілкуванні. Автор виділяє три домінуючі стратегії захисту: миролюбність, уникання, агресія.

Отже перша шкала «миролюбність» – психологічна стратегія захисту суб'єктивної реальності особистості, в якій провідну роль відіграють інтелект і характер. Інтелект пригнічує чи нейтралізує енергію емоцій у тих випадках, коли виникає загроза для «Я» особистості.

Миролюбність – це партнерство та співробітництво, вміння йти на компроміси, поступатися та бути піддатливим, готовність жертвувати певними своїми інтересами задля головного – збереження гідності. У деяких випадках це означає пристосування,

прагнення поступатися наполегливості партнера, не загострювати стосунків і не вступати в конфлікти, щоб не випробувувати своє «Я».

Друга шкала «уникнення» – психологічна стратегія захисту суб'єктивної реальності, що базується на економії інтелектуальних або емоційних ресурсів.

Індивід уникає чи залишає зони конфліктів та напружень, коли його «Я» зазнає впливу. При цьому він відкрито не витрачає енергію емоцій і мінімально напружує інтелект.

Уникнення має психогенний характер, якщо воно зумовлено природними особливостями. У індивіда може бути слабка вроджена енергія: бідні, ригідні емоції, посередній розум, в'ялий темперамент.

Третя шкала «агресія» – стратегія психологічного захисту суб'єктивної реальності особистості, яка діє на основі інстинкту.

Інстинкт агресії – один з «великої четвірки» інстинктів, притаманних усім тваринам – голод, секс, страх та агресія. Це одразу пояснює той факт, що агресія не виходить за межі репертуару емоційного реагування. Достатньо проаналізувати типові ситуації спілкування, аби переконатися, що агресія часто зустрічається, легко відтворюється та є звичною формою жорсткої чи м'якої взаємодії. Власне міцна енергетика агресії захищає «Я» особистості у будь-яких ситуаціях (на вулиці, в натовпі, в громадському транспорті, вдома, у взаємостосунках зі сторонніми та дуже близькими людьми, з друзями та коханими).

Особистість та інстинкт агресії є сумісними, а інтелект виконує при цьому роль «посередника». Сучасні форми агресії: «екстрапунітивність» – тенденція до звинувачення всіх окрім себе; «пошук мішені» – прагнення вимістити агресію на невинному суб'єкті; «виправдання через напад» – замість себе людина підставляє іншу людину; «праведний гнів» – виправдання своєї агресії вищими мотивами; «делікатне хамство» – образа достоїнства партнера тощо.

Для з'ясування домінуючих механізмів психологічного захисту у правоохоронців ми використовували опитувальник «Індекс життєвого стилю» Плутчика – Келлермана – Конте (Life Style Index), який складається із 92 тверджень [21].

Досліджуваний повинен позначити (вибрати) ті висловлювання, які відповідають його поведінці або стану. Тест був розроблений Р. Плутчиком у співавторстві з Г. Келлерманом та Р. Контом у 1979 році. Розробка тесту концептуально ґрунтується на загальній психоеволюційній теорії емоцій Р. Плутчика. Механізми психологічного захисту розуміються як похідні емоцій, оскільки кожний із механізмів захисту онтогенетично розвивався для стримування однієї з базових емоцій (наприклад, придушення розвивалося для подолання тривоги). Існує російська версія тесту у бланковому та комп'ютерному варіантах, яка була стандартизована Всеросійським науково-практичним центром профорієнтації і психологічної підтримки населення.

Діагностуються вісім еґо-захисних механізмів:

1) заперечення (коли людина відмовляється визнавати, що сталася неприємна подія);

2) витіснення (за його допомогою вилучаються зі свідомості у підсвідомість думки і почуття, які спричинюють страждання);

3) регресія (для цієї захисної стратегії характерне повернення до дитячих моделей поведінки, тобто до безпечного і приємного періоду життя);

4) компенсація (заміщення реально існуючої або уявної неповноцінності за допомогою конструктивної або деструктивної діяльності);

5) проєкція (приписування особою власних неприйнятних думок, відчуттів і поведінки іншим людям чи оточенню);

6) заміщення (прояв інстинктивного імпульсу переадресується від більш загрозливого об'єкта чи особистості до менш загрозливого);

7) раціоналізація (спотворення реальності неправдивою аргументацією, псевдорозумним поясненням своїх учинків, бажань, комплексів і потягів);

8) гіперкомпенсація (прагнення досягти успіху в тій сфері, яка є найбільш важкою і значимою для людини).

Сумарна оцінка шкальних оцінок може відображати рівень її виразності, ступінь напруженості захисту.

На даний момент одним із найбільш популярних в Європі стандартизованих діагностичних методів дослідження психо-

логічних механізмів захисту є «Опитувальник захисних стилів» (Defense Style Questionnaire) [180].

Опитувальник був розроблений М. Бондом у співробітництві з іншими вченими. Ми використовували цю методику в адаптованому вигляді О. Туник.

В основу покладено глосарій DSM-3-R. З теоретичного погляду, вона має багато спільного з Оцінними шкалами захисних механізмів (Defense Mechanisms Rating Scale – DMRS), що містить захисні механізми, концептуалізовані в психології, теорії об'єктних відносин та Я-психології. Повна версія опитувальника містить 88 тверджень, які мають бути оцінені за дев'ятибальною шкалою – від 1 («цілком згоден») до 9 («цілком не згоден»). Ці твердження відповідають 21 захисному механізму, які об'єднані у чотири захисних стилі:

1) неадаптивні захисти (уникання, регресія, заборона, пасивна агресія, проекція, іпохондрія і рухова активність);

2) захисти, які викривляють образ (розщеплення, примітивна ідеалізація, всемогутність і знецінювання);

3) самопринижувальні захисти/самопожертви (реакція формації, ізоляція, скасування зробленого і псевдоальтруїзм);

4) адаптивні захисти (гумор, витіснення, передбачення, аффіліація, орієнтація на задачу і сублімація).

У тесті є шкала брехні. Вона не відноситься до жодного захисного стилю.

Для виявлення статусу професійної ідентичності у майбутніх працівників ОВС нами використовувалася «Методика вивчення професійної ідентичності» Л. Шнейдер, яка побудована на принципі прямого та ланцюгового асоціативного тесту [196, с. 113]. Первинно Л. Шнейдер досліджуваним надавала два слова-стимули: «професіонал» і «непрофесіонал», на які досліджуваний записував по 10 асоціативних реакцій. Пізніше вже на ці 10 слів-стимулів, знову пропонувалось записати 10 будь-яких слів.

Потім всі асоціативні реакції (первинні та вторинні) досліджуваних зводилось у єдине і надалі проводилась обробка. Групи слів, які утворили «гніздо асоціацій», замінювались одним словом. Слова, які зустрічались у двох серіях дослідження, виключались, явні (відкриті) асоціації вилучались, випадкові асоціації

також видалялись із загального набору. Наприкінці залишені ключеві асоціації по словам-стимулам. Таким чином, визначається провідний тип професійної ідентичності, а їх авторка методики виділяє п'ять: передчасна ідентичність, дифузна ідентичність, мораторій ідентичності, досягнута позитивна ідентичність, псевдопозитивна ідентичність.

Методика містить такі шкали-статуси:

1) статус досягнутої ідентичності (наявність у людини чітких та сформованих життєвих та професійних цілей, орієнтація на інших, підвищена рефлексія тощо);

2) статус мораторій ідентичності (кризовий рівень у професійній ідентичності особистості);

3) передчасна ідентичність (відсутність незалежних особистісних виборів, несамостійність тощо);

4) дифузна ідентичність (людина не має чітких цілей, цінностей і переконань, відсутнє прагнення їх сформувати);

5) псевдопозитивна ідентичність (людина або заперечує свою унікальність, або, навпаки, амбіційно її підкреслює, гіпертрофованість).

Окрім цього, є ще дві шкали «професіонал» (містить такі характеристики: азартність, кар'єра, майстерність та ін.) та «непрофесіонал» (містить такі характеристики: безробіття, недосвідченість, розгубленість та ін.).

Наступна методика, яка використовувалась нами під час дослідження – це «Мотивація навчання у вищому навчальному закладі» (Т. Ільїної, 1974 р.).

При створенні даної методики автор використовувала низку інших відомих методик. Методика спрямована на виявлення прагнення до отримання знань, допитливість, спрямованість на оволодіння професійними знаннями та формування професійно важливих особистісних якостей, зорієнтованість на зовнішнє, формальне засвоєння знань.

Опитувальник складається із 50 тверджень, які утворюють 3 шкали: мотивація отримання знань (прагнення до придбання знань, допитливість); мотивація оволодіння майбутньою професією (прагнення оволодіти професійними знаннями і сформувати професійно важливі якості) та мотивація отримання диплома (прагнення

придбати диплом при формальному засвоєнні знань, прагнення до пошуку обхідних шляхів при здачі іспитів і заліків). В опитувальник, для відвернення уваги, автор методики включила декілька фонових тверджень, які надалі не обробляються.

Переважання мотивів по перших двох шкалах свідчить про адекватний вибір студентами професії та задоволеності нею [67; 139].

Для виявлення індивідуально-психологічних рис правоохоронця використовувався 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела (форма С), який вчений апробував у 1950 році. Опитувальник призначений для вимірювання 16 особистісних факторів у осіб віком 16 років і старше [67; 139].

Науковець намагався досягнути багатостороннього опису особистості, тому він розпочав збір всіх якостей людини у психіатричній, психологічній та іншій науковій літературі. За допомогою методів порівняння та виключення та факторного аналізу вченому вдалось виділити 30 особистісних факторів, з яких 16 використовувались найчастіше, адже вони ввійшли у різні форми опитувальника Р. Кеттела, який призначений для різних вікових категорій.

Ми використовували форму С, яка містять 105 запитань. Р. Кеттелом на основі якісного та кількісного аналізу у опитувальнику виділено три групи особливостей та відповідно розподілено фактори:

- 1) Інтелектуальні особливості: В, М, Q1.
- 2) Емоційно-вольові особливості: С, G, I, O, Q3, Q4.
- 3) Комунікативні якості та особливості міжособистісної взаємодії: А, Н, F, E, Q2, N, L.

Отже, для виявлення психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутніх правоохоронців ми обрали батарею релевантних до теми дослідження надійних та валідних тестів, які вимірюють параметри професійної ідентичності майбутніх правоохоронців, провідні захисні стратегії, рівень мотивації курсантської молоді, а також особистісні характеристики. Із демографічних показників до уваги бралися вік та стать опитаних.

Як засвідчує аналіз психологічної літератури, проблема психологічних механізмів захисту у структурі професійної ідентичнос-

ті майбутнього правоохоронця не є достатньо вивченою. Відсутність достатньої кількості психодіагностичного інструментарію з цієї тематики викликає неабиякий інтерес науковців щодо пошуку нових шляхів виявлення домінуючих захисних стратегій майбутніх працівників органів внутрішніх справ, адже це вплине на якість підбору особового складу міліціонерів в Україні.

3.3. Аналіз структурно-динамічних показників захисного патерна у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця

Вимога об'єктивності прикладних психологічних досліджень зумовила широке впровадження процедур вимірювання психологічних змінних, встановлення за допомогою математично-статистичних методів кількісних зв'язків між ними та формулювання на цій основі психологічних закономірностей [Додаток А].

Результати дослідження за методикою вивчення професійної ідентичності Л. Шнейдер вказують, що найбільше себе як «професіонал» позиціонують курсанти 5 курсу (23%), що є закономірним, оскільки вони вже працюють за обраним фахом, мають можливість апробувати себе як фахівця у реальному житті, а не на практичних заняттях.

Водночас, представники 5 курсу найбільше позиціонують себе як непрофесіонали 22%, що може свідчити про незадоволеність своєю професією і власною професійною самоефективністю.

22% курсантської молоді 4 курсу також характеризують себе як «професіонал», можливо це пов'язане з тим, що вони вже готуються до професійної діяльності та проявляють високий рівень готовності аби проявити власні кращі професійні сторони. Зауважимо, що курсанти 1 та 3 курсів однаково описують себе як «професіонал» (по 20%), можливо це пов'язане з тим, що у курсантській молоді переважають схожі переконання в оцінці себе з професійної сторони.

Представники 2 курсу найменше з усіх опитаних характеризують себе як професіонала (15%). Можливо, це пов'язане з недостатніми знаннями щодо професії, яку здобувають, або ж не усвідомлюють значущість обраної діяльності у подальшому житті.

Як засвідчують результати дослідження, у представників 1–4 курсів домінує досягнута позитивна ідентичність. Критеріями зрілої досягнутої ідентичності на думку Л. Шнейдер є: уявлення про те, що особистість, її вміння, знання, навички є суспільно корисними, що людина здатна належним чином оцінити свої можливості та взаємостосунки із соціумом, а також повної координації механізмів ідентифікації та уособлення.

Однак, у представників 5 курсу характерним є псевдопозитивна ідентичність, для якої притаманним є стабільне заперечення своєї унікальності або, навпаки, її амбіційне підкреслення з переходом у стереотипію, а також порушення механізмів ідентифікації й уособлення в сторону гіпертрофованості, порушення часової лінії розвитку, ригідність Я-концепції, низька рефлексія. На нашу думку, дана категорія досліджуваних може бути настільки поглинена статусом, роллю, роботою, чи іншим об'єктом чи суб'єктом, що при високому оцінюванні власних якостей і порушенні довірливих, гнучких зв'язків з соціумом, прагне досягти мету будь-яким способом (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Розподіл середніх значень за показниками професійної ідентичності залежно від приналежності опитантів до курсу (у балах)

Показники професійної ідентичності	Курс навчання				
	I	II	III	IV	V
Професіонал	19,83	15,08	20,37	21,54	22,40
Непрофесіонал	6,63	5,69	6,33	6,99	7,14
Показник типу ідентичності	3,69	3,63	3,81	3,81	4,06

Разом з тим ми звертаємо увагу на те, що представники різних факультетів також по-різному характеризують та оцінюють свій професійний рівень.

Наприклад, курсанти з факультету економічної безпеки вважають себе більшими професіоналами, ніж представники факультету з підготовки слідства, проте в них досягнута позитивна ідентичність, на відміну від курсантів з факультету економічної безпеки, в яких домінує псевдопозитивна ідентичність (табл. 3.4).

Разом з тим, для курсантів з факультету з підготовки фахівців для підрозділів кадрового забезпечення та міліції громадської безпеки більше, ніж представникам факультету з підготовки фахівців до підрозділів кримінальної міліції притаманно характеризувати себе як професіоналів та непрофесіоналів водночас, та це, можливо, пов'язане з тим, що у майбутніх психологів домінує псевдопозитивна ідентичність, для якої важливим критерієм є амбіційне підкреслення своїх професійних якостей з переходом у стереотипію, не сприйняття критики.

Таблиця 3.4

Розподіл середніх значень за показниками професійної ідентичності залежно від приналежності опитаних до факультету (у балах)

Показники професійної ідентичності	Факультет	Середнє значення
Професіонал	1	20,8
	2	20,8
	3	21,6
	4	19,0
Непрофесіонал	1	6,6
	2	6,0
	3	7,2
	4	7,0
Тип професійної ідентичності	1	3,7 (досягнена)
	2	4,05 (псевдопозитивна)
	3	4,2 (досягнена)
	4	3,6 (досягнена)

Примітка: 1 – факультет з підготовки фахівців до підрозділів кримінальної міліції; 2 – факультет економічної безпеки; 3 – факультет з підготовки фахівців для підрозділів кадрового забезпечення та міліції громадської безпеки; 4 – факультет з підготовки слідчих.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що досліджувана курсантська молодь ідентифікує себе із майбутньою професією, тим видом діяльності, соціальною роллю, яку доведеться виконувати, та всіма іншими професійними характеристиками.

Оскільки, мотивація професійної діяльності є невід’ємним компонентом професійної ідентичності, ми вважаємо за доцільне проаналізувати результати дослідження за методиками «Мотивація професійної діяльності» (методика К. Замфір в модифікації А. Реана) та «Мотивація навчання у вищому навчальному закладі» (Т. Льїної) (рис. 3.2).

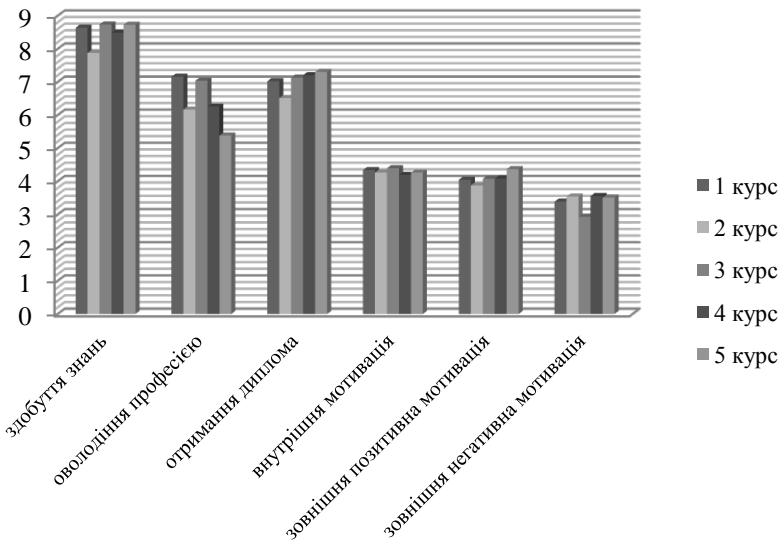

Рис. 3.2. Середні значення основних мотивів навчально-професійної діяльності за методикою К. Замфір та методикою Т. Льїної

Результати засвідчують, що більшість досліджуваних орієнтуються на здобуття знань та отримання диплома, при цьому домінуючою є внутрішня мотивація, тобто власні прагнення та настанови щодо саморозвитку і професійної реалізації. Разом з цим, на оволодіння професією більше зорієнтовані представники 1 та 3 курсів (по 20%), а найменше – магістранти 5 курсу (17%). Можливо це пов’язане з тим, що магістранти вважають себе вже сформова-

ними професіоналами, адже мають більше професійного досвіду. Водночас, у представників 5 курсу виявлено найбільші показники за шкалою «зовнішньої позитивної мотивації», це можна пояснити наявністю офіційної заробітної платні, тобто їхня праця оцінюється не тільки на рівні подяки, соціального визнання, а й на фінансовому рівні.

Щодо показників за шкалою «зовнішня негативна мотивація», то найбільше вона проявляється у курсантів 3 та 4 курсів, що може бути пов'язане з тим, що на випускові курси покладають найбільше відповідальності, обов'язків, вимог, як до майбутнього правоохоронця, однак не завжди очікування керівництва справджуються, і тому в якості покарання використовуються жорсткі методи (звільнення з служби, вербальна-невербальна агресія, позбавлення матеріальної компенсації тощо).

Отже, для оптантів з 1-2 курсів характерним є орієнтація на здобуття знань, адже ця категорія досліджуваних нещодавно закінчила середні навчальні заклади, які спрямовані на здобування знання з різних предметів. А також у них переважає внутрішня мотивація, самовмотивованість, інтерес до навчальної діяльності та майбутньої професії. Курсантській молоді, яка навчається на 3–4 курсах притаманна орієнтація на здобуття знань і отримання диплома, що є закономірним. Разом з тим, у представників 3–4 курсів переважає внутрішня замотивованість до виконання тих чи інших завдань, адже при доброму виконанні своїх обов'язків передбачене заохочення (матеріальне та нематеріальне). Водночас, схожі результати і в представників 5 курсу, які також спрямовані на здобуття знань та отримання диплома, однак ми можемо це пояснити вже з більш прагматичних позицій, оскільки отримання диплома у їхньому випадку означатиме підвищення власного соціального статусу, а звідси відповідно зростання заробітної плати і наявність більшої незалежності у професійній діяльності.

Позитивним є той факт, що всі опитувані мають високі показники за шкалою «внутрішня мотивація», тобто досліджувані є самовмотивовані у власній професійній діяльності. Водночас, у всіх оптантів виявлено високі показники і за шкалою «зовнішня позитивна мотивація», що може свідчити про їх задоволеність своїми умовами праці, статусом та матеріальною винагородою.

Окрім цього, у досліджуваних менший показник «зовнішньої негативної мотивації», ніж показник «зовнішньої позитивної мотивації». Такий результат засвідчує сформований оптимальний мотиваційний комплекс: $BM > ЗПМ > ЗНМ$.

Однак, важливим залишається і те, що, до прикладу, зовнішня позитивна мотивація не на багато перевищує показник зовнішньої негативної мотивації, а інколи є на тому ж рівні (у представників підрозділу громадської безпеки). Це стосується і шкали «внутрішньої мотивації».

Наступна методика результати якої ми проаналізуємо, це «Домінуюча стратегія психологічного захисту» В. Бойко (табл. 3.5).

Оскільки, метою методики В. Бойка є виявлення домінуючої стратегії психологічного захисту у міжособистісному спілкуванні, науковцем виділено три домінуючі стратегії захисту: миролюбність, уникання, агресія.

Таблиця 3.5

Розподіл середніх значень за показником домінуючого психологічного захисту в майбутніх правоохоронців (у балах)

Механізми захисту	Курс навчання				
	I	II	III	IV	V
Миролюбність	9,07	10,00	9,14	8,78	8,38
Уникнення	7,24	8,81	8,12	8,62	9,43
Агресія	7,69	5,19	6,75	6,61	6,19

Таким чином, для представників першого, другого, третього та четвертого курсів характерним є використання миролюбної стратегії у міжособистісній взаємодії. Для цієї стратегії характерним є партнерство та співробітництво, вміння йти на компроміси, поступатися та бути піддатливим, готовність жертвувати певними своїми інтересами задля головного – збереження гідності. У деяких випадках це означає пристосування, прагнення поступатися наполегливості партнера, не загострювати стосунків і не вступати в конфлікти, щоб не випробовувати своє Я.

Однак для п'ятикурсників більш притаманною є стратегія уникнення, яка має психогенний характер, якщо воно обумовлено природними особливостями. В індивіда це може проявлятися у вигляді бідних, ригідних емоцій, посередньому розумі, ригідності темпераменту.

Можливий також інший варіант: людина має від народження потужний інтелект, щоб уникати напруження контактів, не спілкуватися з тими, хто зазіхає на її Я.

Щодо останньої психологічної стратегії, виділеної В. Бойком, – агресії, то найбільше вона виражається представниками 1 курсу, а найменше – 2 курсу.

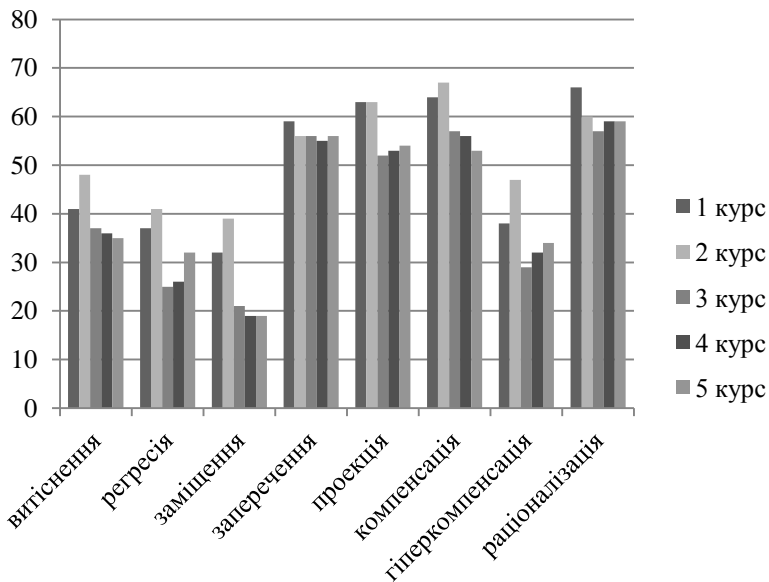
Такі результати можуть засвідчувати те, що досліджувана вікова категорія ранньої юності характеризуються достатньо агресивним налаштуванням щодо ситуацій, які їх можуть не задовольняти, а також максималістичною позицією у ставленні до навколишньої дійсності, прагненням отримувати все й одразу, а якщо результат не відповідає первинному очікуванню, то настає фрустрація та агресивне відреагування.

Отже, ми бачимо, що для досліджуваних з усіх курсів характерним є використання миролюбної стратегії захисту, що може свідчити про їхню орієнтацію на раціональне використання як інтелектуальних, так характерологічних своїх особливостей.

Наступна методикою, результати якої ми проаналізуємо, є опитувальник Плутчика – Келлермана – Конте (Life Style Index). Р. Плутчик виділяє 8 захисних механізмів, що становлять сферу психологічного захисту: витіснення, регресія, заміщення, заперечення, проекція, компенсація гіперкомпенсація, раціоналізація (рис. 3.6).

За допомогою цього опитувальника ми встановили, що для курсантів 1, 3, 4 та 5 курсів найбільше притаманне використання раціоналізації як механізму психологічного захисту. Ці показники можуть свідчити про те, що майбутні правоохоронці намагаються пояснювати власні вчинки, дії, емоції, думки та ситуації загалом керуючись законами логіки.

Трактування своєї поведінки відбувається на рівні свідомого контролю, що забезпечує безпеку Я і не заперечує об'єктивну реальність.

Рис. 3.5. Середні показники за опитувальником Плутчика – Келлермана-Конте (Life Style Index)

При цьому для представників 2 курсу найбільше притаманне використання компенсації як механізму захисту. Як відомо у правоохоронців висока ступінь відповідальності за життя оточуючих, оскільки їхня діяльність пов'язана із загрозою як власному життю, так і життю оточуючих. Тому зустрічаючись з такими ситуаціями, закономірним є використання виправдання, логічного пояснення та оцінки своїх дій та вчинків, а подекуди погляд на критичну ситуацію як таку, що відбувається не з ними.

Найменш досліджувані групи використовують механізм захисту – заміщення. Оскільки, суть цього механізму захисту зводиться до переносу або перенаправлення накопиченого негативу на більш доступний або безпечний об'єкт, тому це може здатися не таким «цікавим», адже боротьба інколи відбувається на рівні особистісних конструктів в умовах внутрішньоособистісного конфлікту.

Окрім цього, вище середнього показники проєкції у представників усіх курсів, проте найбільше – у першого та другого курсів. На думку Л. Суботіної, цей механізм захисту може проявлятися у вигляді трансферу, заміщення та переміщення. Характерною особливістю проєкції є перенесення власних негативних почуттів, бажань, потягів тощо на інших людей, предметів, об'єктів. Тому не дивно, що він достатньо високо виражений у досліджуваних, адже тим самим вони перекладають відповідальність з себе на зовнішні обставини або інших осіб.

Для визначення структури психологічних захистів нами був використаний «Опитувальник захисних стилів» (Defense Style Questionnaire) (розроблена М. Бондом, адаптована О. Тунік) (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Показники середніх значень прояву психологічних захистів у курсантської молоді (у балах)

Різновиди психологічних захистів	Курс навчання				
	I	II	III	IV	V
Адаптивні механізми захисту	5,25	5,29	4,94	4,81	5,16
Неадаптивні механізми захисту	3,73	4,07	3,40	3,43	3,54
Самопринижуючі механізми захисту	4,51	4,58	4,26	4,25	4,25
Захисти, які викривляють образ	4,56	4,58	4,28	4,20	4,09

Встановлено, що для всіх курсів характерним є використання адаптивних механізмів захисту. До цієї групи захистів належать: приєднання, гумор, передбачення, сублімація, придушення. До них відносяться прийоми, які несвідомо використовуються та дозволяють людині продуктивно взаємодіяти з навколишнім світом та власним Я.

Оскільки, ця група захистів пов'язана з позитивним подоланням життєвих труднощів можемо стверджувати, що курсантська молодь керується ефективними механізмами психологічного захисту.

Самопринизливі психологічні захисти перебувають на 2 місці за домінуванням у досліджуваних, оскільки цей блок захистів відображає необхідність сприймати себе як люб'язну, корисну для інших людину, і ніколи не сердитися. Цей стиль є притаманним особам, котрі позиціонують себе як «праведників» та «мучеників». Тобто, цей стиль можна охарактеризувати як стиль виправдання, самопожертвування, самозвинувачення.

Окрім цього, фактично схожі показники і за показником психологічних захистів, які викривляють образ, для якого характерним є несвідомі способи захисту, які не дозволяють людині сприймати об'єктивну реальність без суттєвих викривлень образу дійсності та образу власного Я.

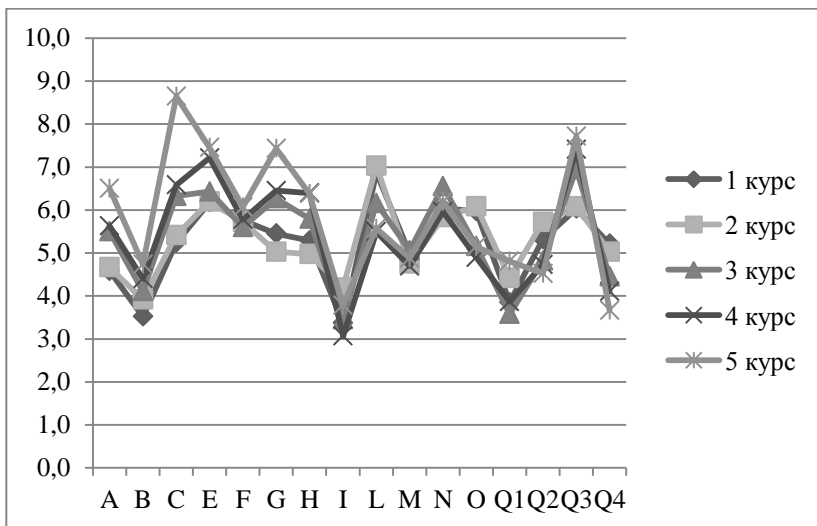
Важливо відмітити, що для досліджуваних найменш вираженими є не адаптивні механізми захисту, що може свідчити про те, що курсантська молодь прагне до ефективної міжособистісної взаємодії та конструктивного подолання власних страхів, тривоги та інших загроз, які можуть виникнути на інтраособистісному та інтерособистісному рівнях.

Отже, як засвідчують результати цієї методики, у досліджуваних переважає застосування адаптивних стилів захисту. Це означає, що курсантська молодь схильна до використання адекватних стратегій, які дозволяють ефективно, а головне, без шкоди Я спілкуватися, досягати успіхів у професійній сфері та дозволяє займати активну позицію по життю.

Таким чином, психологічні механізми захисту особистості є важливими структурними компонентами особистості. Психологічні захисти – це захисти особистості від внутрішньої емоційної напруги, тривоги, страху, дискомфорту з метою збереження Я індивіда у цілісності.

Узагальнюючи результати дослідження можна стверджувати, що у майбутніх правоохоронців домінуючими механізмами захисту виявлено раціоналізацію та компенсацію, які за своєю суттю є адаптивними, дефінзивними та вищими захисними механізмами. Разом із цим, виявлено, що провідною стратегією психологічного захисту у міжособистісній взаємодії курсантської молоді є миролюбність та уникнення, і лише для представників 1 курсу більше притаманна агресивна стратегія ніж уникнення.

І результати останньої методики – 16-факторного особистісного опитувальника запропонованого Р. Кеттелом, допоможуть встановити характерологічні особливості досліджуваних (рис. 3.3). Оскільки ця методика є багатогранною, ми зупинимося на основних показниках, які пов'язані із професійно психофізіологічними та діловими якостями працівників ОВС.

Рис. 3.3. Результати за показниками шкал 16-факторного особистісного опитувальника Р. Кеттела

Отже, для першокурсників притаманними рисами виявилися незалежність, схильними діяти рішучо і тактично (фактор Е). А також домінуючим фактором став Л, тобто підозрілість, яка характеризується надмірною акцентуацією на своїй персоні, екстернальністю, не довірливістю, зарозумілістю, пошуком таємниць у всіх і всьому, постійною сумнівністю.

Окрім цього, у першокурсників яскраво виражені результати за показником інтелектуальності (фактор В), емоційної стійкості (фактор С), жорсткості (фактор І), практичності (фактор М), консерватизму (фактор Q1). Такі результати засвідчують, що у першокурсників домінують прагматичні переконання, надмірна само-

впевненість, суб'єктивність, гіпертрофоване прагнення до незалежності, подекуди скептицизм, конкретність мислення, емоційна не врівноваженість, твердість, надійність, практичність та консервативність у своїй поведінці та переконаннях.

Отже, для представників I курсу домінуючими є фактори, які належать до комунікативної та інтелектуальної сфер особистості. Це є закономірним, адже вони представляють ранню юність, для яких важливим є особистісний саморозвиток та міжособистісна взаємодія.

Щодо середніх показників по факторах, то вони виражаються у таких рисах: товариськість-замкненість, занепокоєність-безтурботність, нормативність поведінки, сміливість-боязкість, гнучкість-прямолинійність, самостійність-сугестивність, незалежність-підпорядкованість рівень самоконтролю, розслабленість-напруженість. Такі результати вказують на посередність прояву тих чи інших характерологічних рис у досліджуваних в залежності від ситуації.

У другокурсників найбільше виражається підозріливість (фактор L) як особистісна риса, яка характеризується високою напруженістю у міжособистісних стосунках, наявністю у людини завищеної самооцінки, схильність до фіксації на невдачах тощо. Також виділяються результати за факторами: А (фактор замкнутість), В (фактор інтелектуальності), С (фактор емоційної стійкості), G (фактор нормативність поведінки), Н (фактор сміливість-боязкість), І (фактор жорсткість-м'якість), та Q1 (фактор консерватизм-радикалізм). Тобто курсантська молодь другого курсу проявляється як максимально закрита і стримана, емоційно холодна, намагається працювати індивідуально, усамітнено, доволі ригідна, дуже критична, схильна мислити конкретно, і проявляти свою емоційну не врівноваженість. Як це не дивно, в них проявляється низький моральний контроль поведінки, страх багатосторонніх контактів, скромність, сенситивність, не рішучість, іпохондричність, мрійливість, консервативність у поглядах на життя та діяльність.

Досліджувані другого курсу схильні орієнтуватися на власні комунікативні здібності, а також в них домінують емоційно-вольові особливості.

Середні дані виявлено за факторами: незалежність-підпорядкованість, занепокоєність-безтурботність, практичність-непрак-

тичність, гнучкість-прямолинійність, спокій-тривожність, самостійність-сугестивність, рівень самоконтролю, розслабленість-напруженість. Це означає, що курсантська молодь 2 курсу може виявляти самостійність, а інколи навпаки підпорядковуватися колективній думці, а також проявляти гнучкість мислення, поведінки так і відвертість, прямолинійність. Емоційні реакції також можуть бути як спокійними так і експресивними, не контрольованими, бурхливими.

Для досліджуваних з третього курсу найбільш характерними рисами виявились емоційна стійкість (фактор С) та підозріливість (фактор L). Разом з тим, виявлено, що простежується домінування за показниками замкненості (фактор А), боязкості, несміливості (фактор Н), жорстокості, скептицизму (фактор І), консерватизму (фактор Q1).

Отже, третьокурсники володіють наступними рисами: рівноваженість, реалістичність у сприйнятті навколишньої дійсності, водночас емоційна холодність, підозріливість, настороженість щодо інших, обережність, схильність діяти відповідно до законів логіки, традиційно уставлених норм, а також зорієнтовані на міжособистісну взаємодію.

До середніх показників належать фактори: інтелектуальність, незалежність-підпорядкованість, нормативність поведінки, практичність-непрактичність, гнучкість-прямолинійність, спокій-тривожність, самостійність-сугестивність, рівень самоконтролю, розслабленість-напруженість. Це свідчить про те, що курсанти 3 курсу володіють посередніми інтелектуальними здібностями, схильні до самостійності та підпорядкованості водночас, дотримуючись відповідних правил.

У представників четвертого курсу найбільш акцентованими є фактор емоційної стабільності (фактор С), а також – замкненість (фактор А), жорсткість (фактор І), практичність (фактор М) та консерватизм (фактор Q1). Це характеризує досліджуваних четвертого курсу як особистостей стриманих, схильних до лідерства, стійких до дії стресових чинників. Разом з тим, курсантська молодь 4 курсу надає перевагу працювати усамітнено, уникаючи компромісів, зайвої комунікативної активності. Також їм притаманна самовпевненість, суворість, жорсткість, твердість характеру, довіряє власному

розуму, а ніж почуттям, при цьому чітко спрямовані на дотримання всіх правил, норм. Окрім цього, вони зорієнтовані на долання життєвих ситуацій з чітко раціональної позиції, при цьому може не вистачати творчого підходу при їхньому вирішенні.

До середніх показників належать фактори: інтелектуальність, незалежність-підпорядкованість, сміливість-боязкість, підозріливість-довірливість, нормативність поведінки, занепокоєність-безтурботність, гнучкість-прямолинійність, спокій-тривожність, самостійність-сугестивність, рівень самоконтролю, розслабленість-напруженість.

І для курсантської молоді п'ятого курсу найхарактернішими рисами є: товариськість (фактор А), емоційна стійкість (фактор С), жорсткість (фактор І), практичність (фактор М), консерватизм (фактор Q1) та прагнення розслабитись (фактор Q4). Це характеризує представників 5 курсу як людей комунікабельних, експресивних, емоційно стійких, уважних до інших та таких, що схильні слідувати колективній моралі. Водночас, вони можуть проявляти жорсткість, суворість, мужність та є практичними при виконанні будь-якої діяльності. Прагнення виконувати все правильно, згідно стандартів, говорить про консервативність курсантської молоді 5 курсу. Окрім цього, простежується прагнення досліджуваних до розміреного способу життя, що передбачає низький рівень професійних прагнень, флегматичність і навіть апатію, що негативно впливає на працездатність людини.

Середні результати встановлено за показниками: інтелектуальність, незалежність-підпорядкованість, сміливість-боязкість, нормативність поведінки, гнучкість-прямолинійність, занепокоєність-безтурботність, спокій-тривожність, самостійність-сугестивність, рівень самоконтролю, підозріливість-довірливість.

Таким чином, нами було встановлено характерологічні особливості курсантської молоді з різних курсів. Як бачимо, результати є схожими, адже наприклад підозріливість домінує у всіх досліджуваних, що може свідчити про загальну тенденцію до недовіри людям, скептичність у поглядах, фіксації на невдачах. Водночас, у представників п'ятого курсу виражається більше за інших прагнення до розслаблення, спокійного та розміреного способу життя, апатії. Можливо це пов'язане з тим, що дана категорія досліджува-

них вже займається правоохоронною діяльністю, має певні обов'язки і повинна їх виконувати, дотримуватись низки правил, норм, стандартів, окрім цього, має стежити, щоб громадськість не порушувала закон. Разом з тим, більша частина курсантів п'ятого курсу мають накопичений досвід у цій сфері діяльності, адже вже не 1 рік займаються правоохоронною діяльністю, тому це може бути показником професійної кризи.

У курсантської молоді простежується тенденція до власного низького рівню саморегуляції, а саме в емоційні сфері. На нашу думку, потрібно враховувати індивідуальні особливості кожної особистості та сприяти формуванню тих психологічних знань, які допоможуть адекватно виражати свої переживання та емоції особливо у екстремальних ситуаціях.

Характерною особливістю досліджуваних виявилась спрямованість на консервативні переконання, схильність до повчань тощо. Окрім цього, спільною характеристикою опитаних є доволі посередній рівень інтелекту.

На основі отриманих у процесі дослідження даних ми провели якісний порівняльний аналіз за результатами описової статистики за показниками статі, віку, рівня успішності та задоволеністю умовами навчання. Проаналізуємо детальніше середні значення за параметрами професійної ідентичності у чоловіків та жінок (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Розподіл середніх значень за параметрами професійної ідентичності між чоловіками та жінками (%)

Шкали	Показники професійної ідентичності	
	Професіонал	Непрофесіонал
чоловіча	76%	24%
жіноча	70%	30%

Отже, встановлено, що представники чоловічої статі більше позиціонують себе як професіонал, ніж представниці жіночої статі. Можливо це пов'язане з певними гендерними стереотипами щодо жінок, які обираючи професію можуть керуватися принципом «ця

професія мені підходить, а ця ні, бо чоловіча». Однак не зважаючи на те, що досі є стереотип з приводу професії міліціонера, представники жіночої статі її обирають, хоча ця діяльність є складною, потребує відповідної фізичної підготовки та неабияких знань у різних галузях, добре розвиненої логіки тощо дівчата все ж орієнтуються на свою спритність і готові стати високопрофесійними правоохоронцями. Як і для чоловіків, так і для жінок притаманний досягнутий статус професійної ідентичності, тобто процес ідентифікації не залежно від гендерної приналежності відбувся, що і обумовило позиціонування досліджуваними себе з професійної сторони із наявністю у майбутніх правоохоронців професійних характеристики (норм, ролей, статусів тощо). Зауважимо, що традиційно спостерігається поляризація соціальних функцій статей, в якій жінці відводиться роль конформної, узалежненої від владно-етичного «чоловічого дискурсу» особи.

Аналізуючи особливості професійної мотивації представників чоловічої та жіночої статі, ми дійшли таких висновків (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Розподіл середніх значень за показниками мотиваційних компонентів між чоловіками і жінками (у балах)

Шкали	Мотиваційні компоненти					
Стать	Внутрішня мотивація	Зовнішня позитивна мотивація	Зовнішня негативна мотивація	Здобуття знань	Оволодіння професією	Отримання диплома
чоловіча	4,24	4,04	3,31	8,60	6,61	7,04
жіноча	4,45	4,22	3,53	8,42	6,52	7,36

Встановлено, що для чоловічої статі більше притаманна орієнтація на здобуття знань, оволодіння професійними тонкощами правоохоронної діяльності. Однак жіноча стать більше орієнтується на отримання юридичного засвідчення своєї професійної придатності. Можливо це пов'язано з історичними аспектами цієї справи, адже жінки ще на початку минулого століття повинні були

відстоювати свої права на навчання, працю, тому наявність диплома дозволяє сучасній жінці, а тим паче полісмену, самоствердитися у громадській діяльності.

За мотиваційними показниками представники жіночої статі є більше самомотивовані, однак і дії негативних мотиваторів вони також піддаються більше. Це може бути пов'язане з високим рівнем тривожності та наявністю соціального страху не виправдати очікувань поставлених перед ними у контексті діяльності міліціонера, адже до жінок-правоохоронців хоча і не офіційно, однак ставлять більше вимог, тим самим відбувається перевірка на їхню придатність до виконання тих функціональних обов'язків, які первинно покладаються на представників чоловічої статі. Окрім цього, у представників жіночої статі домінують інші очікування щодо похвали за виконання своєї роботи, можливо вони за своєю суттю є більш вдячні та готові працювати не покладаючи рук, не зважаючи на наявність матеріального чи не матеріального заохочення, а для представників чоловічої статі може бути в прерогативі матеріальне заохочення, оскільки це для них ознака того, що вони не даремно виконують свою роботу.

Щодо результатів порівняльного аналізу між шкалами психологічних механізмів захисту у комунікації, нами було виявлено, що для чоловічої статі більш притаманне використання миролюбної стратегії захисту, ніж жінкам (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

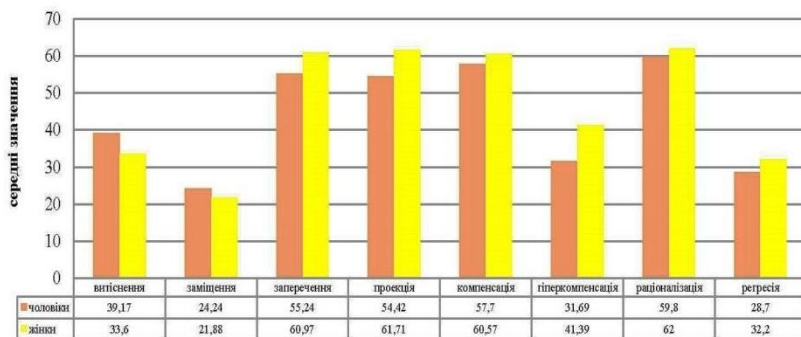
Розподіл середніх значень за показником комунікативних захисних стратегій між чоловіками та жінками (у балах)

Шкали	Комунікативні механізми психологічного захисту		
	Миролюбність	Уникнення	Агресія
чоловіча	9,02	8,19	6,79
жіноча	8,83	8,41	6,73

Водночас у жінок більш виражене використання уникнення на протизагу чоловічій статі. Такі результати ми можемо пояснити тим, що для жіночої статі характернішою є емоційна нестабіль-

ність, висока експресивність, лабільність, швидке відреагування на ситуацію, тим самим представники жіночої статі можуть маскувати свої істинні переживання та відчуття. Чоловіки навпаки є більш раціональними та опираються на закони логіки у міжособистісній комунікації, і можуть займати доволі агресивну позицію щодо реципієнта, а це в свою чергу має наслідок для жіночої статі, адже вони будуть намагатись уникнути небезпечної взаємодії, що може в подальшому позначитись на професійній діяльності як чоловіків так і жінок, тому необхідно застосовувати всі три стратегію у їхньому якісному співвідношенні для подальшої ефективної міжособистісної комунікації.

Порівнюючи показники жіночої та чоловічої статі за шкалами методики на визначення домінуючих психологічних захистів нами встановлено, що для чоловіків більше притаманно використовувати витіснення та заміщення, а для жінок характерніше застосування регресії, заперечення, проєкції, компенсації, гіперкомпенсації та раціоналізації (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Розподіл середніх значень показників захисних механізмів серед жінок і чоловіків

Отже, представники жіночої статі використовують механізми захисти, які є за своєю суттю як зрілими та вищими, так і не зрілими, інфантильними, а також жіночий контингент має більший арсенал психологічних стратегій захисту. Це може свідчити про їхню більшу вразливість до зовнішніх та внутрішніх чинників.

Разом з цим представники чоловічої статі схильні більше використовувати примітивні механізми захисту. Це може вказувати на їхню інфантильність, соціальну незрілість та прагнення уникнути відповідальності у момент найбільшої невпевненості у власних силах.

Окрім цього нами встановлено, що представникам чоловічої статі характерніше застосовувати неефективні психологічні захисти, однак, як засвідчують результати, адаптивні психологічні захисти схильні застосовувати однаково як чоловіки так і жінки. Це може означати те, що чоловіки не завжди здатні впоратися з власними імпульсами і, відповідно, конструктивно поводитись у життєво-професійних ситуаціях (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Розподіл середніх значень за показниками домінуючого психологічного захисту у жінок і чоловіків (у балах)

Шкали	Механізми психологічного захисту			
	Неадаптивні психозахисти	Захисти, які викривляють образ	Самопринижуючі психозахисти	Адаптивні психозахисти
чоловіча	3,57	4,35	4,34	5,00
жіноча	3,42	4,20	4,33	5,00

Водночас, порівнюючи результати показників за шкалами «професіонал», «непрофесіонал» у вікових групах нами було виявлено, що чим старші досліджувані, тим вище вони оцінюють свої професійні здібності та позиціонують себе як професіоналів своєї справи.

Щодо прирівнювання себе до групи непрофесіоналів, то більшою мірою це проявляється або у сімнадцятирічних, або у досліджуваних, які працюють за спеціальністю (25–27 років). Це може бути пов'язане з тим, що сімнадцятирічні ще не ідентифікували себе з обраною професією (можливо досліджувані здійснили вибір цієї професії за порадою рідних), а у опитантів, які навчаються на 5 курсу виявляється мінімальний досвід роботи, а також проявляється псевдопозитивна досягнута ідентичність.

Тому це явище може бути гіпертрофоване та пов'язане з низьким рівнем рефлексії опитуваних, а також ригідністю професійної Я-концепції.

Щодо порівняння даних по вікових категоріях досліджуваних, виявлені наступні результати. Вісімнадцятирічні та двадцятисемирічні більше використовують витіснення, заміщення та регресію, ніж інші вікові категорії. Водночас, двадцятип'ятирічні більше за інших досліджуваних використовують заперечення. Для сімнадцятирічних характерніше використовувати такі механізми захисту як проєкція, раціоналізація та компенсація. Для досліджуваних двадцятичотирьох років найбільш притаманне використання гіперкомпенсації як механізму захисту.

Разом з тим, для представників ранньої та пізньої юності (17–18–19 років) характерніше використання адаптивних захисних механізмів, ніж у представників ранньої дорослості (20–34 роки), при цьому для вікової категорії 23–26 років також притаманне застосування адаптивних захистів.

Водночас, не залежно від приналежності до тієї чи іншої вікової категорії застосування курсантська молодь схильна використовувати як зрілі, адаптивні захисні стратегії, так і мало адаптивні, примітивні, незрілі психологічні механізми захисту.

Отже, можна стверджувати, що для досліджуваної курсантської молоді 1 та 2 курсів є більш притаманне використання різного роду захисних механізмів на противагу старшим колегам. Такі результати можуть свідчити про те, що у віці 17–19 років особистість перебудовує свої уявлення про навчання, поведінку та змушена забезпечити власну самоорганізацію по-новому, відповідно до змінених соціальних умов.

Окрім цього нами встановлено, що професіоналами у майбутній діяльності себе вважають курсанти, які навчаються на оцінку «добре» або «дуже добре» – «відмінно», які є задоволені обраним вищим навчальним закладом та позитивно оцінюють умови навчання, а також добре відгукуються про науково-педагогічних працівників, наставників. Закономірним є той факт, що більше з професійних позицій описують себе представники 4 та 5 курсів, адже вони фактично вже випускники, а представники п'ятого курсу вже працюють у правоохоронній сфері.

Таким чином, результати порівняльного аналізу засвідчують відмінності у використанні захисних стратегій особистості, а також особливості професійної мотивації представників курсантської молоді, які перебувають на різних курсах.

Численність та різноманітність результатів дослідження вимагає від нас застосування параметричного критерію достовірності відмінностей за t-критерієм Ст'юдента, адже дозволить порівняти середні значення представлених вибірок.

Отже, було виокремлено 2 підгрупи досліджуваних, між якими проводилось порівняння: курсанти 1 курсу (38%) та курсанти 4 курсу (63%).

За результатами аналізу було виявлено статистично значимі відмінності у показниках домінуючих психологічних захистів між представниками 1 та 2 групи. Зокрема, відмінності виявлені за шкалою «уникнення» ($t = -3,52, p < 0,000$).

Досліджуванні з четвертого курсу схильні більше використовувати уникнення як стратегію психологічного захисту, можливо це пов'язане з страхом брати на себе відповідальність за свої дії, тобто, затрачаючи менше емоційних та інтелектуальних ресурсів людина самоосувається від потенційно загрозливих ситуацій, тим самим зберігаючи своє Я від небезпек, які можуть виникнути внаслідок взаємодії із соціумом.

Виявлено відмінність за показником «агресії» ($t = 2,50, p < 0,005$). Ця стратегія психологічного захисту переважає у представників першого курсу. Це може свідчити про те, що першокурсники схильні інстинктивно реагувати на події та явища, які мають місце, тим паче вони перебувають на етапі адаптації до нових, незвичних умов, адже нещодавно вступили у вищий навчальний заклад і в них відбувається вторинна соціалізація.

Підтвердженням цього може бути наступна виявлена відмінність за шкалою «неадаптивні психологічні захисти» ($t = 2,51, p < 0,005$), адже більше ці захисти використовують представники 1 курсу, які тим самим, прагнуть зменшити тиск стресогенних чинників, що можуть негативно впливати на взаємодію особистості.

Також встановлено відмінність за шкалою «психологічні захисти, які викривляють образ» ($t = 3,30, p < 0,001$), їхнє застосування характерніше для досліджуваних 1 курсу, можливо це

пов'язане з тим, що у віці 17–19 років людина схильна до полярних поглядів на навколишню дійсність, а саме для цього захисного механізму характерним є поділ всього на 2 частини «добре-погано», «чорне-біле», «яскраве-похмуре» тощо. Така біполярність у поведінці, поглядах, почуттях може свідчити про намагання особистості якомога швидше самовизначитись у житті, знайти своє справжнє Я, подолати кризу ідентичності.

Встановлено відмінність за шкалою «самопринижуючі психологічні захисти» ($t = 2,20$, $p < 0,005$), вони переважають у першокурсників. Такі результати можуть вказувати на те, що представники ранньої юності позиціонують себе люб'язними, такими, які готові прийти на допомогу та пожертвувати своїми інтересами заради інших, схильними до самозвинувачень і самоаналізу. Це може означати намагання молоді бути якомога гнучкішими, навіть якщо це буде не корисним для самої людини, однак може сприяти досягненню поставлених цілей.

Разом з тим, виявлено значну відмінність за шкалою «адаптивні психологічні захисти» ($t = 3,13$, $p < 0,005$). Їх схильні більше використовувати першокурсники, що може пояснюватися наявністю у досліджуваних таких домінуючих захистів як гумор, сублимація тощо, які за своєю суттю є адаптивними, і дозволяють особистості проявляти та реалізовувати накопичений позитивний потенціал, що сприяє та не шкодить особистісному благополуччю індивіда.

Окрім цього, виявлено значні відмінності за шкалами: «вітінення» ($t = 3,42$, $p < 0,001$), «регресія» ($t = 5,91$, $p < 0,000$), «заміщення» ($t = 6,28$, $p < 0,000$), «заперечення» ($t = 2,00$, $p < 0,005$), «проекція» ($t = 4,56$, $p < 0,000$), «гіперкомпенсація» ($t = 3,02$, $p < 0,005$), «раціоналізація» ($t = 4,28$, $p < 0,000$).

Такі результати можуть означати те, що досліджувані курсанти першого курсу є ще незрілими особистостями, які тільки проходять етап адаптації до нових соціальних умов, оточення та майбутньої професії в цілому. Тому курсантська молодь 1 курсу схильна більш, ніж досліджувані четвертого курсу, застосовувати різноманітні захисти (як примітивні, так і вищі), їхня психіка апробує різноманітні стратегії захисту від можливої дії небезпечних чинників (рис. 3.5).

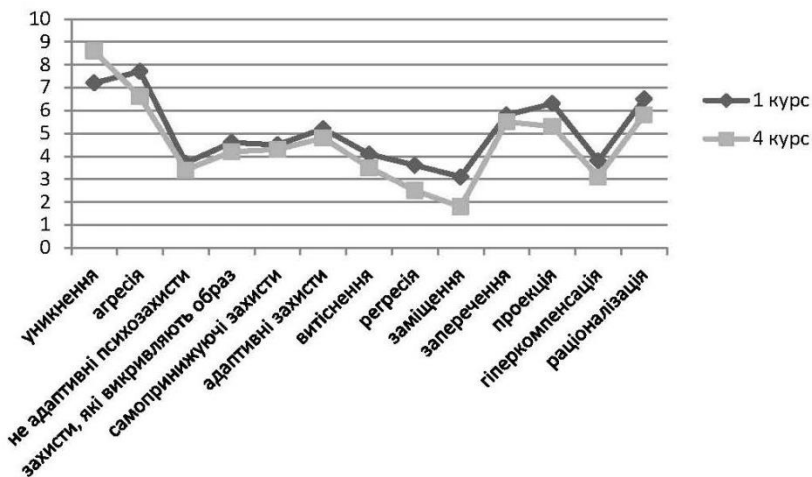

Рис. 3.5. Відмінності за показниками психологічних механізмів захисту між представниками 1 та 2 курсів

Наступні підгрупи за якими ми проводили порівняльний аналіз були 2 (46%) і 5 (54%) курси курсантської молоді. Зокрема встановлено, що у другокурсників домінують захисти: «миролюбність» ($t = 1,87, p < 0,05$), «захисти, які викривляють образ» ($t = 2,08, p < 0,05$), «витіснення» ($t = 2,82, p < 0,005$), «регресія» ($t = 2,20, p < 0,05$), «заміщення» ($t = 4,26, p < 0,000$), «компенсація» ($t = 2,33, p < 0,05$), «гіперкомпенсація» ($t = 2,72, p < 0,005$).

Це може означати, що досліджувані 2 курсу схильні більше використовувати психозахисти, які є мало адаптивними, а подекуди примітивними за своєю суттю.

Водночас для досліджуваних п'ятого курсу, які працюють за фахом, домінуючими захистами є: «унікнення» ($t = 2,47, p < 0,05$) та «агресія» ($t = 3,18, p < 0,05$).

Представникам п'ятого курсу більше притаманне використання захисних стратегій комунікативного характеру, які не вимагають надмірних емоційних ресурсів, а навпаки зосереджені на ухиленні від тривожних та загрозливих ситуацій (рис. 3.6).

Отже, представники 2 курсу більше використовують так звані особистісні захисні механізми, а курсанти з п'ятого курсу схильні більше використовувати стратегії захисту комунікативного характеру.

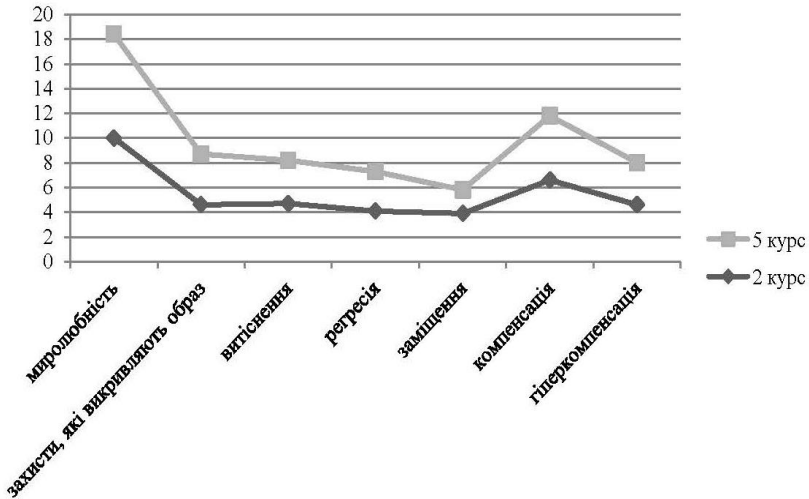

Рис. 3.6. Відмінності за показниками психологічних стратегій захисту між представниками 2 та 5 курсів

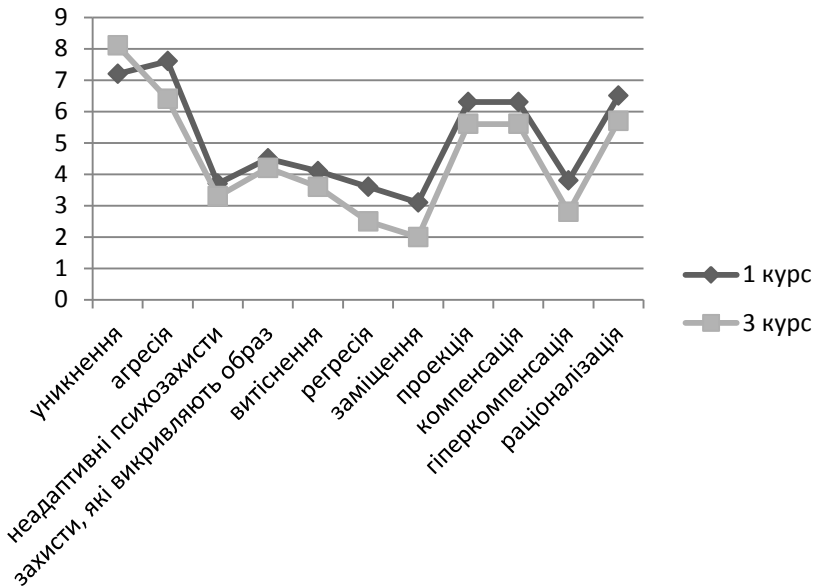
Якщо порівнювати між собою перший (50%) та третій курси (50%), то можемо відзначити відмінність за шкалою «уникнення» ($t = -2,11, p < 0,05$).

Ця стратегія психозахисту переважає у курсантів 3 курсу, які можливо через страх взяти на себе відповідальність прагнуть уникнути її.

Як вказують результати дослідження, наступними виявлені відмінності, притаманні вже першокурсникам за такими показниками: «агресія» ($t = 2,01, p < 0,05$), «неадаптивні психологічні захисти» ($t = 2,60, p < 0,05$), «психологічні захисти, які викривляють образ» ($t = 2,32, p < 0,05$), «витіснення» ($t = 2,53, p < 0,05$), «регресія» ($t = 5,79, p < 0,000$), «заміщення» ($t = 4,58, p < 0,000$), «проекція» ($t = 4,82, p < 0,000$), «компенсація»

($t = 2,90$, $p < 0,005$), «гіперкомпенсація» ($t = 4,20$, $p < 0,000$) «раціоналізація» ($t = 4,38$, $p < 0,000$).

Як бачимо, ці результати не дуже відрізняються від даних порівняльного аналізу між першим і четвертим курсом, тобто для представників випускових курсів притаманно застосування однакових психологічних стратегій захисту (рис. 3.7).

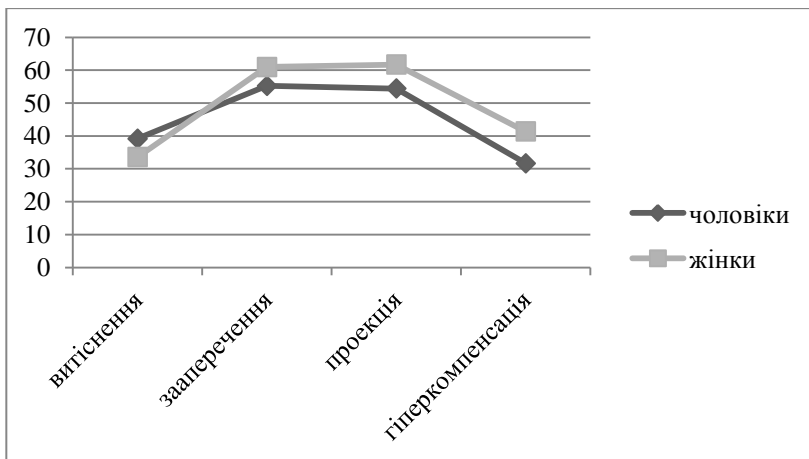
Рис. 3.7. Відмінності за показниками психологічних стратегій захисту між представниками 1 та 3 курсів

Об'єктивним і необхідним є порівняти результати чоловіків (79%) та жінок (21%). Зокрема відмінності виявлено за шкалою «витіснення» ($t = 3,44$, $p < 0,001$).

Цей тип захисту переважно використовують представники чоловічої статі, що може свідчити про їхнє прагнення позбутися неприйнятної мотиву або загрозливої ситуації за допомогою вживання різного роду психоактивних речовин (алкоголь, наркотики, куріння тощо).

Значні відмінності виявлено за шкалами: «заперечення» ($t = -3,35$, $p < 0,001$), «проекція» ($t = -3,56$, $p < 0,000$), «гіперкомпенсація» ($t = -4,97$, $p < 0,000$).

Ці механізми захисту характерніші для представників жіночої статі, що може бути пов'язане з прагненням контролювати ситуацію, і при будь-якому повороті подій перенести власні переживання на більш безпечний об'єкт дійсності (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Відмінностей за показниками психологічних механізмів захисту між чоловіками та жінками

Таким чином, аналізуючи домінуючі психозахисти правоохоронців, ми дійшли висновку, що вони схильні використовувати як примітивні, так і дефізивні захисти.

Поряд із цим, встановлено, що жінки є більше самовмотивованими, а чоловіки більше позиціонують себе професіоналами. Водночас, з'ясовуючи відмінності між правоохоронцями, які навчаються у відомчому закладі п'ять років, та тими, хто лише розпочав навчання, ми виявили відмінності за шкалами: уникнення, агресія, неадаптивні психозахисти, захисти, які викривляють образ, самопринижувальні захисти, адаптивні психозахисти, витіснення, регресія, заміщення, заперечення, проекція, гіперкомпенсація та раціоналізація.

3.4. Психологічні особливості вияву захисних механізмів у процесі професіоналізації майбутнього працівника органів внутрішніх справ

Майбутня професійна діяльність працівників ОВС передбачає велику кількість стресових ситуацій, дії стресогенних чинників, екстремальність умов діяльності тощо, які періодично повторюючись провокують застосування особистістю різного роду психологічних захистів.

Залучення великої кількості параметрів оцінки динаміки взаємозв'язку механізмів психологічного захисту з професійно психологічними, діловими, цілемотиваційними та моральними якостями правоохоронців дало можливість отримати розмаїту картину їх взаємодії у професійній діяльності працівників ОВС. Тому, наступним етапом кількісно-якісного аналізу діагностованих показників емпіричного дослідження стало отримання та інтерпретація кореляційних матриць (за Пірсоном).

Отже, шкала «неадаптивні психологічні захисти» перебуває у оберненому кореляційному зв'язку зі шкалами «професіонал» ($r = -0,163$, $p < 0,01$), «тип професійної ідентичності» ($r = -0,143$, $p < 0,01$), «здобуття знань» ($r = -0,157$, $p < 0,01$), «отримання диплома» ($r = -0,099$, $p < 0,05$). Тобто, застосування неефективних захисних механізмів автоматично зменшує рівень професійних домагань та оцінки себе як професіонала і призводить до формування псевдопозитивного типу професійної ідентичності. Це може свідчити про орієнтацію курсантської молоді на подолання власних внутрішніх проблем, а ніж на професійну спрямованість, адже у режимі постійної дисципліни і контролю людині буває складно адекватно оцінювати та аналізувати себе як майбутнього фахівця, а тим паче як просту особистість зі своїми проблемами, прагненнями тощо. Окрім цього, такий зв'язок вказує на те, що при використанні майбутнім правоохоронцем неадаптивних психологічних захистів (регресія, уникнення, проекція тощо) йому складно ідентифікувати себе з обраною професією, адже низький рівень особистісного професійного самовизначення, пасивна позиція щодо власного

професійного майбутнього ускладнює процес професійної ідентифікації та освоєння нової соціальної ролі.

Саме тому при наявності досягнутої позитивної професійної ідентичності людина здатна адекватно оцінювати свій професійний рівень і орієнтується на те, щоб почерпнути якомога більше необхідної інформації для формування у собі якісних характеристик справжнього професіонала.

Шкала «самопринижуючі захисні механізми» перебуває у прямому кореляційному зв'язку зі шкалою «не професіонал» ($r = 0,106$, $p < 0,05$). Ці результати можуть означати те, що особистості з домінуючи самопринижуючими механізмами захисту схильні вважати себе не професіоналами, тому таким особам важко набути професійної ідентичності. Це може пояснюватися наявністю внутрішньої невпевненості у собі та високого рівню особистісної тривожності. Разом з тим, при використанні людиною цих помірно адаптивних захисних механізмів простежується прямий кореляційний зв'язок зі шкалою «оволодіння професією» ($r = 0,128$, $p < 0,01$). Можливо це пов'язане з тим, що курсантська молодь хоча і не позиціонує себе як професіоналів, однак прагне набути всіх необхідних навиків, вмінь та знань аби довести свою корисність суспільству та потрібність цієї професії людству.

Водночас, шкала «самопринижуючі захисні механізми» знаходиться у прямому кореляційному зв'язку зі шкалами «миролюбність» ($r = 0,250$, $p < 0,01$), та оберненому зв'язку з шкалою «агресія» ($r = -0,182$, $p < 0,01$). Майбутні правоохоронці, прагнучи бути люб'язними з оточуючи, не показують власних переживань і емоцій, виконують при цьому роль «мученика» або «праведника», завдаючи шкоди власному психічному здоров'ю, адже не проявляють справжні емоції, це у майбутньому призводить до невротизації індивіда, депресивних станів тощо.

Шкала «витіснення» перебуває у прямому кореляційному зв'язку зі шкалами: «агресія» ($r = 0,098$, $p < 0,05$), «неадаптивні психологічні захисти» ($r = 0,308$, $p < 0,01$), «захисти, які викривляють образ» ($r = 0,222$, $p < 0,01$), «самопринижуючі захисні механізми» ($r = 0,103$, $p < 0,01$); та в оберненому зі шкалами: «миролюбність» ($r = -0,158$, $p < 0,01$), «здобуття знань» ($r = -0,102$, $p < 0,05$), «отримання диплома» ($r = -0,103$, $p < 0,05$), «професіонал»

($r = -0,108$, $p < 0,01$). Отже, для досліджуваної молоді з домінуванням витіснення притаманна агресивність у діях, поведінці або вербальних реакціях, що може свідчити про їхній низький рівень адаптованості до зовнішніх та внутрішніх впливів, відповідно це зумовлює використання малоефективних, примітивних захистів. Разом з тим, це негативно позначається на процесі професіоналізації майбутнього правоохоронця, адже використовуючи витіснення як один із найбільш універсальних психозахистів людина легко може забути про взяті на себе зобов'язання, професійні домовленості, обіцянки, тобто вона насправді забуває, ігнорує очевидні факти.

Виявлено прямий кореляційний зв'язок між шкалою «регресія» та шкалами: «агресія» ($r = 0,193$, $p < 0,01$), «неадаптивні психологічні захисти» ($r = 0,472$, $p < 0,01$), «захисти, які викривляють образ» ($r = 0,289$, $p < 0,01$), «самопринижуючі захисні механізми» ($r = 0,089$, $p < 0,05$). Закономірним виявився факт цих взаємозв'язків, оскільки вони всі за своєю суттю є примітивними і малоефективними. Це може свідчити про те, що наші досліджувані схильні до застосування регресивної моделі поведінки у повсякденному житті (куріння, переїдання, кусання нігтів, порушення правил тощо), у такий спосіб вони прагнуть уникнути внутрішньої тривоги, втрати самоповаги.

В оберненому зв'язку з «регресією» перебувають такі шкали: «миролюбність» ($r = -0,194$, $p < 0,01$), «здобуття знань» ($r = -0,208$, $p < 0,01$), «оволодіння професією» ($r = -0,088$, $p < 0,05$), «професіонал» ($r = -0,178$, $p < 0,01$), «тип професійної ідентичності» ($r = -0,109$, $p < 0,01$). Повертаючись від вищих за рівнем організації форм поведінки до нижчих, не залишається вже місця на професійну реалізацію, спостерігається криза ідентичності, що може бути пов'язана з незадоволенням власним соціальним статусом, оскільки навчально-виховний процес курсантської молоді проходить в умовах надзвичайної суворості, подекуди навіть жорсткості, тобто перебуваючи в умовах підвищеної відповідальності курсант може відчувати тиск на себе і, як результат, застосування моделей регресивної поведінки.

Прямий кореляційний зв'язок простежується між шкалою «заміщення» та шкалами «агресія» ($r = 0,193$, $p < 0,01$), «неадаптивні психологічні захисти» ($r = 0,501$, $p < 0,01$), «захисти, які

викривляють образ» ($r = 0,340$, $p < 0,01$), «самопринижуючі захисні механізми» ($r = 0,176$, $p < 0,01$). Отже, при виникненні дестабілізуючої ситуації особистість може застосовувати агресивні стратегії у міжособистісній комунікації, що проявляється у тому, як індивід, стримуючи агресивні прояви, перенаправляє їх на інший менш значимий об'єкт або суб'єкт дійсності. Як відомо, неадаптивні захисти, захисти, які спотворюють образ та самопринижуючі захисти, є за своєю суттю малоадаптивними, і агресивна поведінка особистості є провокуючим підґрунтям для застосування цих механізмів захисту людиною у найкритичніших ситуаціях, адже саме в такий момент у особи накопичується напруження, гнів, цим самим вона намагається зменшити дію стресогенних чинників. Наявність таких взаємозв'язків у курсантської молоді може свідчити про те, що перебуваючи у критичній ситуації, а інколи й екстремальній, майбутнім правоохоронцям буває складно застосувати справді зрілі, вищі захисні стратегії, оскільки це залежить від багатьох чинників (рівня саморегуляції, ступеня усвідомленості ситуації, рівня стресостійкості тощо), а психіка людини – дуже складний інструмент, якому вигідно знайти найпростіший захист і вберегти Я особистості у спокої.

В оберненому кореляційному зв'язку шкала «заміщення» перебуває зі шкалами: «миролюбність» ($r = -0,168$, $p < 0,01$), «здобуття знань» ($r = -0,204$, $p < 0,01$), «отримання диплома» ($r = -0,135$, $p < 0,01$), «професіонал» ($r = -0,242$, $p < 0,01$), «тип професійної ідентичності» ($r = -0,124$, $p < 0,01$). Якщо людина перенаправляє власну негативну енергію у не конструктивне русло, апіорі вона не опиралась на власну когнітивну сферу, а на ті первинні інстинкти, які притаманні кожній людині. Окрім цього, при використанні індивідом психологічного захисту заміщення зменшується вірогідність професійної реалізації та професійної ідентифікації, адже людина в такому разі переорієнтовується з професійної сторони свого життя на особистісну.

Як нами було встановлено, досліджуваним із домінуючим захистом заміщення притаманна дифузна ідентичність, відповідно спостерігається відсутність чітких цілей, цінностей у професійній сфері. Однак ми це пов'язуємо з раннім віком, не достатністю професійного досвіду та індивідуальними особливостями досліджуваних.

Шкала «заперечення» перебуває у прямому кореляційному зв'язку зі шкалами: «миролюбність» ($r = 0,105$, $p < 0,05$), «здобуття знань» ($r = 0,126$, $p < 0,01$), «оволодіння професією» ($r = 0,211$, $p < 0,01$), «отримання диплома» ($r = 0,084$, $p < 0,05$), «захисти, які викривляють образ» ($r = 0,185$, $p < 0,01$), «самопринижуючі захисні механізми» ($r = 0,170$, $p < 0,01$).

Оскільки основною формулою заперечення є: «Небезпеки немає. Нічого не бачу, нічого не чую» такий мотив може служити бар'єром для особистості та призвести до ненормативних дій зі сторони індивіда.

Важливо зауважити те, що використання механізму заперечення у дорослому віці свідчить про дезадаптованість особистості та значні спотворення у сприйнятті реальності. Про це засвідчують зв'язки між захистами, які спотворюють образ і запереченням.

При наявності мотиваційних конфліктів знижуються прагнення до задоволення вторинних потреб особистості, які у нашому випадку можуть бути пов'язані з професійним становленням та навчанням.

Встановлено, що існує прямий кореляційний зв'язок між шкалою «проекція» та шкалами: «агресія» ($r = 0,174$, $p < 0,01$), «не адаптивні психологічні захисти» ($r = 0,116$, $p < 0,01$), «захисти, які викривляють образ» ($r = 0,127$, $p < 0,01$). Переносючи на оточуючих свої певні думки, бажання, почуття людина боїться зізнатися сама собі, розуміючи їхню соціальну непривабливість, тому приписує їх іншим. Як зазначає Л. Копець прикладом може бути ситуація, коли людина щодо когось проявила агресію, нерідко у неї виникає бажання принизити позитивні якості постраждалої особи. Тому ми можемо стверджувати, що наявність у курсантської молоді проективного механізму захисту підтверджує стереотипність мислення та можливу упередженість молодих людей щодо навколишньої дійсності.

Шкала «компенсація» прямо корелює зі шкалами: «оволодіння професією» ($r = 0,093$, $p < 0,05$), «неадаптивні психологічні захисти» ($r = 0,192$, $p < 0,01$), «захисти, які викривляють образ» ($r = 0,251$, $p < 0,01$). Такий результат може означати, що курсантська молодь може прагнути довести собі та своїм близьким власну професійну спроможність, здатність реалізуватися, що відповідно

приведе до соціального престижу і самоповаги. Разом з цим, при прагненні реалізуватися в одній сфері не варто забувати про постійний саморозвиток особистості у всіх проявах (як професійному, так і особистісному), адже майбутнім правоохоронцям необхідно адекватно сприймати аби об'єктивно оцінювати навколишню дійсність.

Натомість шкала «гіперкомпенсація» перебуває у прямому кореляційному зв'язку зі шкалами: «неадаптивні психологічні захисти» ($r = 0,337$, $p < 0,01$), «захисти, які викривляють образ» ($r = 0,268$, $p < 0,01$), «самопринижуючі захисні механізми» ($r = 0,166$, $p < 0,05$). Можливо наявність такого взаємозв'язку пояснюється налаштуванням сучасної молоді на досягнення успіху всупереч відсутності необхідного досвіду, подекуди потрібних знань, вмінь та навиків, проте апелюючи до власної мотивації, рівня домагань, а також рівня самоповаги і, разом з цим, намагання задовольнити соціальні очікування щодо представників правоохоронної сфери.

Водночас, шкала «гіперкомпенсація» перебуває в оберненому кореляційному зв'язку із шкалою «миролюбність» ($r = -0,082$, $p < 0,05$). На нашу думку, такий взаємозв'язок може означати те, що прагнучи реалізації у професійній сфері, в якій об'єктивно є труднощі, особа будь-якими шляхами прагнутиме досягти бажаного результату, не зважаючи на інтереси інших, однак тим самим випробовуючи своє Я та керуючись виключно емоціями, а не розсудливістю і поміркованістю.

Щодо взаємозв'язку шкали «раціоналізація» нами виявлено, що вона прямо корелює зі шкалами: «миролюбність» ($r = 0,116$, $p < 0,01$), «оволодіння професією» ($r = 0,184$, $p < 0,01$), «здобуття знань» ($r = 0,103$, $p < 0,05$), «отримання диплома» ($r = 0,103$, $p < 0,05$), «захисти, які викривляють образ» ($r = 0,133$, $p < 0,01$), «самопринижуючі захисні механізми» ($r = 0,141$, $p < 0,01$), «адаптивні психологічні захисти» ($r = 0,110$, $p < 0,05$).

Власне як засвідчують результати якісного аналізу, для представників курсантської молоді одним із домінуючих механізмів захисту є раціоналізація, тому закономірним є той факт, що досліджувані долаючи критичні ситуації застосовують миролюбну комунікативну психологічну стратегію, яка опирається на індиві-

дуально-типологічні особливості особистості (сильний характер, емоційна стійкість, високий рівень інтелекту тощо).

Також зв'язок раціоналізації з орієнтацією на заповнення прогалини в освітній сфері дозволяє стверджувати, що майбутні правоохоронці прагнуть бути компетентними у своїй подальшій професійній роботі.

Приписуючи логічні чи етичні підстави тому чи іншому факту дійсності особистість прагне опиратися на когнітивну основу і цим самим спростовуючи справжню мотивацію перетворюючи її на таку, що приймається і схвалюється оточуючими.

А також встановлено, що шкала «раціоналізація» перебуває в оберненому кореляційному зв'язку зі шкалою «уникнення» ($r = -0,103$, $p < 0,05$). Використання зрілого психологічного захисту унеможлиблює інфантильні поведінкові стратегії, адже уникнення як психологічна стратегія зводить до мінімуму застосування індивідом інтелектуальних функцій, оскільки особистість все одно знайде псевдорозумне пояснення своєї поведінки, вчинків тощо.

Варта зазначити, що прямо корелюють між собою шкали «здобуття знань» та «миролюбність» ($r = 0,178$, $p < 0,01$); обернено шкала «здобуття знань» взаємодіє зі шкалою «агресія» ($r = -0,141$, $p < 0,01$). При орієнтації на збагачення інтелектуальної сфери для подальшого використання отриманих знань у професійній діяльності опитані використовують миролюбну психологічну стратегію на противагу агресивній, що може бути пов'язане з тим, що курсантська молодь схильна більше керуватися раціональними установками, ніж емоційними.

Шкала «оволодіння професією» прямо корелює зі шкалою «миролюбність» ($r = 0,197$, $p < 0,01$) та обернено зі шкалою «уникнення» ($r = -0,166$, $p < 0,01$).

Прагнення досконало оволодіти обраною професією досліджувані можуть опиратися на власні інтелектуальні здібності, вміння цілеспрямовано йти до поставленої мети.

Водночас, шкала «отримання диплома» знаходиться у прямому кореляційному зв'язку зі шкалою «миролюбність» ($r = 0,112$, $p < 0,01$). Цей взаємозв'язок може означати те, що курсантська молодь орієнтуючись на отримання диплома про вищу освіту переслідує виключно прагматичні цілі, використовуючи при цьому такі

методи, як вміння йти на компроміс, поступливість, співробітництво тощо.

Шкала «внутрішня мотивація» перебуває у прямому кореляційному зв'язку зі шкалами: «миролюбність» ($r = 0,093$, $p < 0,05$), «оволодіння професією» ($r = 0,313$, $p < 0,01$), «отримання диплома» ($r = 0,157$, $p < 0,01$). І в оберненому взаємозв'язку зі шкалою «уникнення» ($r = -0,131$, $p < 0,01$). Власне застосування своїх інтелектуальних функцій на здобуття міліцейської професії та отримання при цьому відповідного диплома – це все можливі складові того, що курсантській молоді подобається сама діяльність, вона приносить задоволення, і, що важливо, вони не намагаються мінімально напружувати інтелект, а навпаки, орієнтуються на використання всіх наявних ресурсів як зовнішніх, так і внутрішніх.

Показник «зовнішня позитивна мотивація» перебуває у прямому кореляційному зв'язку зі шкалою «агресія» ($r = 0,084$, $p < 0,05$) та «отримання диплома» ($r = 0,091$, $p < 0,05$). Це може означати, що наявність будь-якого заохочення може викликати в опитаних агресивну реакцію, однак не у класичному розумінні, а у формі, наприклад, «праведного гніву» або на невербальному рівні жвавими рухами тіла. Це може бути пов'язане з недостатньою задоволеністю своїм соціальним престижем, стипендією або відсутністю похвали зі сторони керівництва. При цьому опитані з позитивною мотивацією спрямовані на те, щоб отримати диплом, а не якісно засвоїти отримані знання.

Разом з тим, шкала «зовнішня негативна мотивація» перебуває в оберненому кореляційному зв'язку зі шкалою «здобуття знань» ($r = -0,121$, $p < 0,01$) та «оволодіння професією» ($r = -0,105$, $p < 0,05$). Ми вважаємо, що ці результати виявилися закономірними, адже при наявності критики зі сторони керівництва та колег може відпасти будь-яке бажання як вчитись і здобувати знання, так і взагалі навчатись обраній спеціалізації.

Наявність критичної оцінки і негативного підкріплення своєї професійної спроможності сприяє тому, щоб особистість не прагнула здобувати знання і набувати важливих професійних якостей, а навпаки, – це прямий вплив на її самооцінку і конкурентоспроможність, які необхідно підвищувати і підтримувати як майбутніх професіоналів своєї справи.

Шкала «професіонал» знаходиться у прямому кореляційному зв'язку із шкалами: «оволодіння професією» ($r = 0,191$, $p < 0,05$), «отримання диплома» ($r = 0,087$, $p < 0,05$), «внутрішня мотивація» ($r = 0,153$, $p < 0,01$). А також виявлено один обернений зв'язок зі шкалою «уникнення» ($r = -0,089$, $p < 0,05$).

Майбутні правоохоронці характеризуючи себе як професіоналів орієнтуються на дійсне оволодіння азами професії та відповідно отримати підтвердження на документальному рівні. І очевидним є те, що для того, аби стверджувати, що ти професіонал, потрібно цього прагнути і бути самовмотивованим на досягнення цілей та професійної самореалізації.

Намагаючись стати самодостатніми та реалізованими особистостями, курсантська молодь застосовує весь спектр своїх інтелектуальних, емоційних та поведінкових потенцій.

Ці результати можуть також означати, що курсантська молодь, якій притаманно позиціонувати себе як професіонала своєї справи, схильна сама себе мотивувати до досягнення поставлених цілей, при цьому не уникаючи відповідальності, а навпаки беручи її на себе, і не економлячи інтелектуальних чи емоційних ресурсів.

А шкала «тип професійної ідентичності» прямо корелює зі шкалою «миролюбність» ($r = 0,092$, $p < 0,05$) та «здобуття знань» ($r = 0,104$, $p < 0,05$). Такий результат засвідчує той факт, що досліджувані, які володіють статусом сформованої професійної ідентичності схильні використовувати миролюбну стратегію психологічного захисту у міжособистісній комунікації та зорієнтовані на формування потужної когнітивної основи для майбутньої професійної реалізації. Можемо стверджувати, що такі зв'язки є закономірними, адже описані особливості шкали опираються на когнітивну сферу особистості та на індивідуально-типологічні особливості людини.

Таким чином, визначено взаємозв'язок психологічних захистів та професійно-особистісного патерну у сукупності професійно психологічних, ділових, цілемотиваційних та моральних якостей у представників правоохоронних органів, зокрема у тих, хто працює один рік та тих, хто працює п'ять років. Зокрема, особливості побудови психозахистів у працівників ОВС пов'язані з володінням особистістю адаптивними чи не адаптивними захистами, наявністю внутрішньої мотивації та позитивною професійною ідентичністю.

3.5. Внутрішня структура психозахисних стратегій у структурі професійної ідентичності мабутьного працівника ОВС

Для детальнішого аналізу внутрішньої структури психозахистів курсантської молоді застосовувався факторний аналіз за методом головних компонент. Факторний аналіз проводився двома базовими методами: за допомогою критерію Кайзера з ротацією Varimax (кількість ітерацій – 7), також першопочатково проводився критерій кам'янистого осипу, який вказав на існування 4 факторів, що виділилися у даній матриці. Створено 4-факторну модель для групи, яка пояснює 77,2% від загальної дисперсії даних (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Результати факторного аналізу психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця

Фактор I: Професійно-ділові якості	Фактор II: Комунікативно-поведінкові якості	Фактор III: Цілемотиваційні якості	Фактор IV: Професійно-моральні якості
Рівень самоконтролю (Q3) (0,742)	Миролюбність (0,742)	Внутрішня мотивація (0,560)	Непрофесіонал (0,936)
Нормативність поведінки (G) (0,734)	Агресія (0,702)	Зовнішня позитивна мотивація (0,422)	Професіонал (0,610)
Товариськість (A) (0,665)		Уникнення (0,552)	Тип професійної ідентичності (0,641)
Сміливість (H) (0,658)			
Напруженість (Q4) (0,525)			
Інтелектуальність (B) (0,525)	–	–	–
Емоційна стійкість (C) (0,449)	–	–	–
Підозрілість (L) (0,485)			

Перший фактор отримав назву: «Професійно-ділові якості», оскільки в ньому представлені особистісні властивості особистості. До нього входять такі показники: рівень самоконтролю (Q3) (факторне навантаження – 0,742), нормативність поведінки (G) (факторне навантаження – 0,734), товариськість (A) (факторне навантаження – 0,665), сміливість (H) (факторне навантаження – 0,658), напруженість (Q4) (факторне навантаження 0,525), інтелектуальність (B) (факторне навантаження – 0,525), підозрілість (L) (факторне навантаження 0,485), емоційна стійкість (C) (факторне навантаження – 0,449). Чинник пояснював 30,2% дисперсії. Проаналізуємо кожен показник детальніше.

Рівень самоконтролю вказує на здатність контролювати свої емоції і поведінку, а також на точність виконання соціальних вимог. Загалом цей показник відноситься до вольової компоненти особистості, адже стосується таких якостей людини як велика сила волі, рішучість, наполегливість.

Схильність до нормативної поведінки проявляється у високому моральному контролі поведінки, високому рівні самосвідомості, врівноваженості та наполегливості. Такі характеристики, як добросовісність, відповідальність свідчать про точність і акуратність правоохоронця у своїй діяльності.

Важливим компонентом цього фактора є товариськість як особистісна риса. Правоохоронець, у якого домінує цей комунікативний аспект, характеризується високим рівнем чуйності, уважності до оточуючих, експресивності, він любить працювати з людьми.

Ще один вагомий компонент цього фактора – це сміливість, схильність до ризикованої поведінки, імпульсивності. А також підприємливість та активність як провідні характеристики параметру сміливості.

Наступний показник вказує на такі особистісні риси, як розслабленість, розважливність, спокій, незворушність. Водночас цьому показнику притаманні такі характеристики, як відсутність схильності до досягнення успіху і змін, свого роду флегматичність, апатичність, лінь та низький рівень виконання робіт.

Ще одна важлива особистісна компонента – це інтелектуальність, яка проявляється у достатньо високих інтелектуальних

здібностях, абстрактності мислення та схильність оволодівати всіма операціями та репрезентаціями мислення. Довірливість як особистісна риса проявляється у комунікабельності, здатності злагоджено працювати з різними людьми, легкості характеру, високій самооцінці, однак подекуди можуть проявлятися такі риси як сумнівність, ревність, роздратованість, схильність до конкуренції тощо.

Психологічна характеристика емоційної стійкості як наступного компонента цього фактора виявляється у врівноваженості, витримці, схильності до лідерства, стійкості до стресу, реалістичній позиції, здатності слідувати груповій моралі.

Отже, у цьому факторі виявлені такі риси особистості правоохоронця, як незворушність, надмірний скептицизм, негнучкість у стосунках із людьми, а також наявності певних труднощів при виконанні професійних обов'язків.

Водночас притаманною є надмірна емоційність, дратівливість, низька опірність до дії низки зовнішніх та внутрішніх чинників. Особливим є те, що до цього фактора належить показник самоконтролю особистості, тобто достатній рівень дисциплінованості, точність при виконанні соціальних зобов'язань, рішучість, а інколи навіть впертість.

Цьому фактору також притаманна схильність до ризикованої поведінки, імпульсивності, неуважності до дрібних деталей, окрім цього екстернальна орієнтація у вчинках, певна зарозумілість, комунікабельність.

Другий фактор отримав назву: «Комунікативно-поведінкові якості». Фактор отримав таку умовну назву, оскільки містить комунікативні стратегії, які найбільше використовують у міжособистісній комунікації. Цей фактор складається з таких показників: миролюбність (факторне навантаження – 0,742), агресія (факторне навантаження – 0,702).

Чинник пояснював 23,54% дисперсії. З'ясуємо психологічні особливості цього фактора. Схильність людини до уникнення миролюбної стратегії міжособистісної взаємодії проявляється у відсутності вміння йти на компроміс, жертвувати своїми інтересами, поступатися. Важливо, щоб ця стратегія була соціогенною за своєю суттю, а не патогенною.

Водночас домінує у цьому факторі показник агресивності. Ця стратегія міжособистісної взаємодії базується на інстинктивних основах, тому можемо стверджувати, що індивід у такому випадку зорієнтований більше на власну афективну сферу, однак без цього виду взаємодії із соціумом людське Я зазнає нищівного впливу як від зовнішніх посередників, так і від внутрішнього цензора. Отже, цей фактор характеризується своєрідною боротьбою емоційної та інтелектуально-характерологічної сторони особистості, а також протистоюнням біологічного та соціального.

Третій фактор, який названий «Цілемотиваційні якості», виявляє взаємозв'язок мотивації та психозахистів у професійній діяльності правоохоронців. До цього фактора увійшли такі шкали: внутрішня мотивація (факторне навантаження – 0,560), уникнення (факторне навантаження – 0,552), зовнішня позитивна мотивація (факторне навантаження – 0,422). Чинник (фактор) пояснює 17,06% дисперсії.

Зупинимо нашу увагу на окремих компонентах цього фактора. Особистість із домінуючою внутрішньою мотивацією характеризується тим, що вона зорієнтована на діяльність як таку, здатна сама себе спонукати до роботи, бо це їй потрібно для самореалізації.

Захисна стратегія уникнення характеризується економією емоційних та інтелектуальних потенцій індивіда. Однак у цьому факторі цей показник має від'ємне значення, що свідчить про те, що він застосовується людиною у поєднанні з мотиваційно-професійними компонентами.

На нашу думку, це може бути пов'язане з тим, що особистість, яка зорієнтована на свої професійні досягнення і є самомотивованою, апріорі не може уникати загроз із зовнішнього середовища, адже вона навпаки прагне долати всі перешкоди для успішної самореалізації.

Описуючи основні ознаки мотивації професійної діяльності, слід відмітити, що зовнішня позитивна мотивація характеризується прагненням до задоволення потреб зовнішніх щодо змісту самої діяльності (мотиви соціального престижу, зарплати тощо). Цей тип мотивації безумовно є ефективним і сприяє професійному становленню особистості.

Оскільки цей фактор характеризує мотиваційну складову структури особистості варто відзначити, що наявність високої самомотивації до виконання своїх функціональних обов'язків, приводить до прагнення розвиватись у професійному контексті. При цьому намагання людини не використовувати неефективні комунікативні стратегії захисту, такі як уникнення, може приводити до формування зовнішньої позитивної мотивації, адже у такому випадку індивід прагне досягти успіху і поставленої мети, не зважаючи на перепони та психологічний тиск як від середовища, так і від внутрішнього цензора.

Останній фактор чітко розкриває роль професійної ідентичності у професійній діяльності працівника ОВС. До четвертого фактора, що умовно названий «Професійно-моральні якості», увійшли такі показники: непрофесіонал (факторне навантаження – 0,936), тип професійної ідентичності (факторне навантаження – 0,641), професіонал (факторне навантаження – 0,610).

Чинником висвітлено 6,4% дисперсії. Опишемо кожен показник цього фактора.

Особистість, яка себе позиціонує як «непрофесіонал», володіє такими рисами: слабкодухістю, схильністю до дилетантства, лінню, наївністю, песимістичністю мислення, тривожністю. Окрім цього, з цим поняттям пов'язують такі характеристики: безробіття, повільність, промахи, помилки, переоцінка своїх можливостей, нереалізованість, нерозбірливість, претензії, хобі тощо. Як бачимо це поняття охоплює досить широкий спектр тлумачень та відповідних асоціацій, які можуть виникнути при характеристиці людини як непрофесіонала.

Тип професійної ідентичності – це показник, який визначає ступінь належності індивіда до конкретно обраної професії і визначеному професійному колу.

Як вже зазначалось, Л. Шнейдер виокремлює 5 статусів професійної ідентичності: передчасна ідентичність, дифузна ідентичність, мораторій ідентичності, досягнута позитивна ідентичність, псевдопозитивна ідентичність. Тобто показники ідентичності розглядаються через зменшення балів з орієнтацією на передчасну ідентичність, яка носить нав'язливий характер і може бути притаманна людині, яка у своєму житті не робила самостійних

виборів, водночас є досить авторитарною по відношенню до інших людей.

Разом із тим у цьому факторі фігурує характеристика особистості – «професіонал». Для такої риси притаманні такі риси: азартність, активність, кваліфікованість, компетентність, радісність, професіоналізм, задоволеність, чіткість, ефективність тощо. А також справжній професіонал правоохоронець дбає про кар'єрний ріст, власну дисциплінованість, є відданий справі та самостійний.

Отже, прагнення професійної реалізації займає перші місця у списку самореалізації кожної людини, тому цей фактор зібрав у собі виключно професійно орієнтовані складові. Окрім цього, нами попередньо встановлено, що для правоохоронців характерним є оцінка себе професіоналами, а ніж непрофесіоналами.

Таким чином, результати аналізу внутрішньої структури психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутніх працівників ОВС дали змогу зіставити результати теоретичного і констатувального етапів дослідження.

Так, на теоретичному етапі дослідження психологічних захистів було встановлено внутрішні чинники останніх: професійні психофізіологічні, ділові, цілемотиваційні та моральні якості правоохоронців.

Результати констатувального етапу виокремили усі ці чинники.

Наприклад, у факторній структурі виокремлено професійні ділові якості (перший і другий фактори), цілемотиваційні (третій фактор) та моральні (четвертий фактор).

Слід підкреслити, що на констатувальному етапі дослідження вдалося встановити важливу роль комунікативних якостей працівників ОВС, які окремо виділились у фактор. Отримані результати є важливими для експлікації формульовального етапу нашого дослідження.

Таким чином, результати теоретичного і констатувального етапів дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього фахівця ОВС дають змогу перейти до наступного етапу генетичного моделювання – формульовального експерименту.

Висновки до третього розділу

1. Методологічною основою дослідження обрано експериментально-генетичний підхід, в межах якого принцип генетичного моделювання сполучається із принципами аналізу за одиницями, системності, історизму (розвитку та об'єктивного експерименту). Використовуючи ці принципи, було обґрунтовано провідні етапи дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника ОВС: теоретичне осмислення проблеми психологічних захистів, їх видів та проявів з урахуванням специфіки професійно важливих якостей цих фахівців; констатувальний етап (діагностичне вивчення психологічних захистів працівників ОВС, внутрішніх чинників: професійних, психофізіологічних, цілемотиваційних, ділових та моральних якостей, зовнішніх чинників: внутрішньої структури психологічних захистів, їх прояв відповідно до статі, курсу навчання, рівня успішності та рівня задоволеності навчальних закладом і викладанням).

2. Представлено результати констатувального етапу дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутніх працівників ОВС. Встановлено динаміку досліджуваних показників, а також визначено вікові та статеві зумовлені тенденції у навчально-професійній діяльності майбутніх правоохоронців.

3. Порівняльний аналіз емпіричних даних за результатами описової статистики по загальній вибірці виявив найвищі показники комунікативних стратегій захисту за шкалами миролюбність та уникнення; за показником первинні-вторинні психозахисти майбутні правоохоронці схильні більше застосовувати раціоналізацію (вторинний захист), компенсацію, проєкцію та заперечення (як первинні захисти), а найменше застосовують заміщення; за показником ефективні-неефективні психозахисти домінують адаптивні стратегії, однак фактично ідентичні результати за шкалами захистів, які викривляють образ та самопринижують. Ці захисти належать до категорії помірно ефективних.

Діагностовано статистично достовірні відмінності між чоловіками та жінками за показниками психозахисних стратегій. Зокрема для чоловіків характернішим є застосування витіснення,

а для представниць жіночої статі – заперечення, проекції, гіперкомпенсації. Це свідчить про те, що чоловіки застосовують більш зрілі механізми захисту, ніж жінки.

4. Результати кореляційного аналізу діагностованих показників загальної вибірки засвідчують наявність прямих та обернених зв'язків із показниками психозахисних стратегій, професійної ідентичності та мотивації та навчально-професійної діяльності у представників чоловічої та жіночої статі.

5. Результати факторного аналізу дали змогу встановити внутрішню структуру психологічних захистів досліджуваних, представлену експлікацією чотирьох факторів – «професійно-ділові якості», «комунікативно-поведінкові якості», «цілемотиваційні якості», «професійно-моральні якості», які пояснюють 77,2% від загальної дисперсії даних.

ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНИХ ПСИХОЗАХИСТІВ У МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ ЯК ОСНОВИ ДОСЯГНЕНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

4.1. Конструювання і опис програми формульованого експерименту

Успішність та ефективність професійної діяльності працівників ОВС вимагає значних особистісних зусиль, психологічних знань та супроводу щодо моделювання адаптивних психозахисних стратегій у професійній діяльності правоохоронців. Зважаючи на теоретичний та констатувальний етап дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця, ми сконструювали комплексну розважальну програму *«Особливості вияву психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця»* [Додаток Б].

На нашу думку, застосування цієї програми позитивно впливатиме на професійну та навчальну діяльність курсанта та його психологічне здоров'я. Адже від знання фундаментальних закономірностей активізації зрілих стилів захисту, зокрема адаптивних стратегій – раціоналізації, гумору, сублімації залежить формування психологічного професійного мислення професіонала у сфері правоохоронних органів.

Зокрема в складних умовах трансформації українського суспільства, як засвідчують сьгоднішні реалії, працівники МВС доволі часто страждають від посттравматичних стресових розладів (ПТСР), високої агресивності. Це може спричинити виникнення біполярних розладів особистості та інших дисфункцій, пов'язаних із порушенням онтогенетичного розвитку особистості.

Завданнями комплексної програми є:

- ознайомити з поняттями «професійна діяльність», «професійні психофізіологічні, цілемотиваційні, ділові, моральні якості «моральні якості як основа професійної ідентичності», «професіоналізація», «психологічні механізми захисту»;
- ознайомити із провідними теоріями щодо особливостей професійної психології правоохоронця відповідно до різних психологічних напрямів, концепцій, шкіл тощо;
- розкрити генезу захисних механізмів працівників органів внутрішніх справ у процесі їх професіоналізації.

Комплексна програма складалась із трьох блоків: теоретичного, діагностичного і власне формуально-розвивального, основою якого був цикл тренінгових заходів. Теоретичний блок комплексної програми реалізовувався через спецкурс «Психологічні захисти у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця» і передбачав ознайомлення працівників із поняттями «психологічні механізми захисту», «структура професійної ідентичності правоохоронця», «професійна ідентичність як основа професійної результативності», «професійні психофізіологічні, цілемотиваційні, ділові, моральні якості правоохоронця», а також розкривав генезу захисних механізмів працівників органів внутрішніх справ у процесі їх професіоналізації. З цією метою проводилися лекційні (6 годин) та практичні заняття (10 годин). Діагностичний блок програми передбачав проведення двох діагностичних замірів до та після реалізації комплексної програми з метою перевірки її ефективності.

Формуально-розвивальний блок реалізації комплексної програми полягав у проведенні соціально-психологічного тренінгу, який складався із таких частин: тренінг комунікативності; професійно спрямований тренінг; тренінг подолання конфліктної поведінки; тренінг професійної мотивації [Додаток В].

Як відомо, тренінг є одним із провідних методів психологічної допомоги щодо формування гармонійної та благополучної особистості, зокрема особистості правоохоронця. К. Мілютіна відзначає, що основною метою тренінгу є навчити конкретних навичок і вмінь, він стає частиною процесу навчання або професійної адаптації [112]. Саме тому ми у контексті нашої комплексної програми

застосовуємо соціально-психологічний тренінг, оскільки у працюючих фахівців є доволі багато стереотипів щодо діяльності правоохоронця.

Розроблений нами соціально-психологічний тренінг покликаний сприяти оптимізації використання психологічних захистів у професійній діяльності правоохоронця. Молодим фахівцям, подекуди, може бути складно усвідомити, що саме в їх звичній системі поведінкових реакцій потребує змін, та що негативно впливає на ефективність професійної діяльності на кожному етапі професіогенезу.

У тренінговій групі створюється модель соціальних стосунків, мініатюрне суспільство, у якому відбувається відверте та безпечне спілкування. У нашому випадку це дає змогу випробувати свої звичні стереотипи та отримати відверту інформацію щодо себе. Під час проведення тренінгових занять учасники розміщуються на стільцях по колу. На першій тренінговій зустрічі учасники ознайомлюються з метою та завданнями тренінгу та окремого заняття зокрема обговорюють та приймають правила групи, за якими він буде відбуватись.

Заняття необхідно проводити в спеціально обладнаному приміщенні. У наявності повинні бути зручні крісла, технічно-наочні засоби, канцелярські приладдя тощо. Для більшої ефективності заняття бажано проводити за участі двох тренерів-викладачів.

Тренінгові заняття відбувалися у Львівському державному університеті внутрішніх справ кожного вівторка. Тренінг проводився у групах з 12–15 осіб. Тривалість циклу тренінгів розрахований на 35–45 годин, однак її можна варіювати залежно від поставлених завдань. Загалом було проведено 18 занять протягом трьох місяців. Тривалість однієї зустрічі коливалась від двох до трьох годин.

У процесі проведення тренінгових занять використовувалися такі методи та прийоми: групові дискусії, рольові ігри, психогімнастика, малювання, міні-лекції, структуровані вправи, елементи символдрами.

Структурна побудови нашого тренінгу складається з таких основних компонентів: 1) вступ (організаційні аспекти); 2) ціннісні погляди й настанови сторін; 3) презентація власних побажань

й очікування усіх учасників; 4) розв'язання проблеми; 5) перехід до практичних дій; 6) підведення підсумків.

На початковому етапі проведення тренінгу ми зосередили увагу правоохоронців на розвитку здібностей у встановленні і підтримці психологічного контакту у спілкуванні. Необхідність зосередження на цьому компоненті зумовлена факторною структурою психологічних захистів, яка встановлена нами на констатувальному етапі. Комунікативні стратегії посідають важливе місце у розгортанні психологічних захистів працівників ОВС. Окрім цього у тренінгу комунікативності акцент зроблено на усвідомленні і знятті внутрішніх бар'єрів учасників, які заважають ефективній комунікації при виконанні професійних обов'язків правоохоронцем. А також, звертаємо увагу учасників на особливостях їх вербального та невербального представлення у міжособистісній комунікації, вміннях публічно виступати під час опосередкованої репрезентації (співбесіда, резюме тощо).

Метою комунікативного тренінгу є розвиток навичок міжособистісного спілкування у представників правоохоронних органів.

Завданнями комунікативного тренінгу є:

- формування і розвиток здібностей у встановленні і підтримці психологічного контакту у спілкуванні;
- усвідомлення і зняття внутрішніх бар'єрів, які заважають ефективній комунікації при виконанні професійних обов'язків правоохоронцем.

У професійно спрямованому тренінгу наголошується на виявленні психологічних проблем правоохоронця, які перешкоджають вирішенню його життєвих та професійних завдань. Тобто, за допомогою різноманітних технік учасники тренінгу намагаються усвідомити і подолати свої неусвідомлені страхи, позбавитися від внутрішніх бар'єрів, краще зрозуміти своє місце в обраній професії.

Це дає змогу визначити і в подальшому ефективніше застосовувати свої позитивні професійні якості, сформувані найбільше реальну оцінку своїх здібностей, побачити власні помилки та недоліки. Адже наявність у людини професійно важливих якостей визначають її успішність та задоволеність своєю професією.

Метою професійно спрямованого тренінгу є розвиток професійно значущих навичок правоохоронця, а також усвідомлення специфіки професійної діяльності правоохоронців.

Завданнями професійно спрямованого тренінгу є:

- навчитись професійно себе демонструвати за допомогою вербальних та невербальних методів презентації;
- розвинути професійно значущі вміння і навички під час міжособистісної взаємодії.

Окремий розділ цього тренінгу присвячений професійно важливим якостям правоохоронців. Ґрунтовно пояснюється важливість професійних психофізіологічних і ділових якостей, які виявляються у стійких особистісних рисах. Ми ґрунтовно пояснюємо заданість типу нервової системи, на основі якого надбудовуються характерологічні риси особистості, які сприяють ефективній професійній діяльності.

Тренінг подолання конфліктної поведінки спрямований на оптимізацію стратегій поведінки працівника органів внутрішніх справ під час виникнення та перебігу конфлікту. Також тренінг сприяє розвитку формуванню ефективних способів подолання конфліктних ситуацій за допомогою глибинного аналізу ситуації та самоаналізу.

Метою тренінгу є навчання адекватним способам реагування на конфлікт шляхом осмислення змісту конфліктної ситуації та оптимізації особистої поведінки.

Завданнями тренінгу подолання конфліктної поведінки є:

- з'ясувати роль конфлікту в житті кожного правоохоронця та його професійній діяльності;
- пропрацювати основні стратегії поведінки правоохоронця у конфліктній ситуації;
- сформувати ефективні та адаптивні захисні стратегії виходу з конфліктної ситуації.

У тренінгу професійної мотивації зроблено акцент на досягненні правоохоронцями поставлених цілей. У контексті тренінгу з'ясовуються необхідні ресурси особистості для усвідомлення перешкод на шляху до здійснення запланованих планів та професійної самореалізації.

Метою тренінгу є: формування конкретних професійних цілей та розвиток власної самовмотивованості.

Завдання тренінгу професійної мотивації є:

- знайомство правоохоронців із поняттями «успіх», «мета», «досягнення»;
- діагностика потреби досягнення успіху та запобігання невдачі;
- засвоєння основних принципів встановлення мети;
- усвідомлення правоохоронцями власних ресурсів та можливостей для досягнення успіху;
- усвідомлення власних перешкод на шляху до досягнень;
- набуття навичок планування й прогнозування власних досягнень;
- знайомство з технікою візуалізації (цілеспрямованого уявлення).

Як зазначає Н. Пилат, у роботі тренінгової групи необхідним є збереження специфічних принципів, а саме: активності, системності, структурності, творчої позиції, партнерського спілкування, зворотного зв'язку. Дотримання перерахованих принципів сприяє ефективній та довірливій обстановці під час проведення соціально-психологічного тренінгу [134].

Отже, комплексна програма «Особливості вияву психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця» спрямована на оптимізацію використання психозахистів у майбутніх фахівців правоохоронної діяльності. Тобто проведення такої психологічно наповненої програми у курсантської молоді дасть змогу майбутнім працівникам правоохоронних органів використовувати ефективні та дефінізивні психозахисти, що сприятиме адекватним Я-образу професіонала та професійної ідентичності як прояву професійно-моральних якостей працівників ОВС.

Слід наголосити, що формувальний етап дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника ОВС повною мірою відповідає теоретичному і констатувальному етапам моделювання видів й етапів розгортання психологічних захистів у сукупності професійно психофізіологічних, ділових, цілемотиваційних та моральних якостей.

Після проведення комплексної програми та соціально-психологічного тренінгу ми провели повторний зріз, результати якого відображені у наступному підрозділі роботи.

4.2. Аналіз результатів формувального етапу дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця

У цьому підрозділі відображені результати впровадження комплексної корекційно-розвивальної програми «Особливості вияву психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця» та соціально-психологічного тренінгу.

За результатами проведеного формувального експерименту нами був здійснений контрольний зріз даних з метою виявлення результату використання комплексної розвивальної програми для курсантської молоді.

Варто зазначити, що звернення до попередніх експериментальних даних, визначених у попередньому розділі, дало підстави для побудови певних гіпотез стосовно того, що не сприяє вияву професійно важливих якостей, зокрема ідентичності, а разом із тим і раціональному та ефективному застосуванню захисних механізмів: позиціонування себе непрофесіоналом, високий рівень агресивності, домінування зовнішньої негативної мотивації, наявність у правоохоронців конкретних індивідуально-типологічних властивостей (підозрілість, замкнутість, емоційна нестійкість, ненормативність поведінки).

Експериментальним майданчиком став Львівський державний університет внутрішніх справ. Для реалізації експериментальної процедури сформовано експериментальну і контрольну групи досліджуваних. Загальна вибірка формувального експерименту складала 60 опитантів (експериментальна група – 30 осіб, з них: 15 осіб – 1 курс, 15 осіб – 5 курс; контрольна група – 30 осіб, з них: 15 осіб – 1 курс, 15 осіб – 5 курс). Для того аби з'ясувати, чи змінилися показники за механізмами психологічного захисту нами було використано опитувальник «Індекс життєвого стилю» Плутчика – Келлермана – Конте (Life Style Index). На підставі порівняльного аналізу результатів зауважуємо вияв на статистично значущому рівня після проведення комплексної програми таких

механізмів психологічного захисту: витіснення, регресія, заміщення, заперечення, проєкція, компенсація, гіперкомпенсація, раціоналізація. З них для контрольної групи притаманними виявились такі: витіснення, регресія, проєкція. А для експериментальної – заміщення, раціоналізація, витіснення (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Динаміка основних показників вираженості механізмів захисту курсантів до і після реалізації комплексної програми (за опитувальником Плутчика–Келлермана–Конте)

Механізми психологічного захисту	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)		t-критерій Ст'юдента (ЕГ)
	1 зріз	2 зріз	1 зріз	2 зріз	
Витіснення	18,9	31,6	41,2	41,2	6,28***
Регресія	55,1	58,7	35,2	36,1	2,00*
Заміщення	53,3	63,1	47,1	49,3	4,56***
Заперечення	55,3	63,5	19,7	20,0	3,42**
Проєкція	31,9	38,2	26,4	26,3	3,02***
Гіперкомпенсація	58,7	65,9	38,5	39,1	4,28***
Раціоналізація	55,1	58,7	35,2	36,1	2,00*

Примітка. У таблиці статистично значущі відмінності на рівні $p \leq 0,005$ позначені: *, на рівні $p \leq 0,01$ позначені: **, на рівні $p \leq 0,000$ позначені: ***.

Отже, опитанти з експериментальної групи набули більше зрілих захисних механізмів, що може бути пов'язане з підвищенням їх рівня усвідомленості протікання внутрішньопсихічних процесів, а також розуміння себе у процесі професійної діяльності, тих проблемних та екстремальних ситуацій, які можуть виникнути під час їх протікання. Саме тому у тренінгу було передбачено багато сюжетно-рольових та ігрових вправ аби майбутні правоохоронці могли апробувати себе у ролі як дійової особи, так і спостерігача з подальшим обговоренням. На нашу думку, така наочність сприяє розумінню особистості себе та можливості на практиці побачити переваги та недоліки кожного захисного механізму.

Порівняння результатів виконання діагностичних завдань експериментальною групою за «Методикою діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту» (В. Бойко), отриманих до проведення комплексної програми та після неї, дало підстави констатувати, що такий вид психологічного захисту в спілкуванні, як миролюбність проявився фактично на тому ж рівні (30%), тоді як показник психологічного захисту в спілкуванні «агресивність» збільшився з 32% до 45%. Збільшення рівня агресивності може свідчити про формування жорстких, подекуди немиролюбних стратегій особистісного захисту у правоохоронців. Разом із тим зменшилися показники уникнення (з 40% до 35%), що може позитивно відображатися при розв'язанні різного рівня складності ситуацій (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

**Результати дослідження домінуючих психозахистів
в експериментальній та контрольній групах
до і після проведення комплексної програми
(за методиками «Діагностики домінуючої стратегії психологічного
захисту» (В. Бойко) та «Опитувальник захисних стилів» (М. Бонд))**

Домінуючі механізми психологічного захисту	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)	
	1 зріз (%)	2 зріз (%)	1 зріз (%)	2 зріз (%)
Уникнення	40	35	38	43
Миролюбність	28	30	37	36
Агресія	32	45	25	55
Неадаптивні психозахисти	22	18	19	20
Захисти, які викривляють образ	26	19	26	24
Самопринижуючі захисти	23	30	26	23
Адаптивні психозахисти	29	39	29	30

За результатами повторного зрізу за опитувальником захисних стилів (М. Бонд, адаптація О. Тунік) встановлено, що представники експериментальної групи використовують адаптивні психологічні захисти (39%). Відповідно це сприяє ефективній

взаємодії з оточуючими та позитивно позначається на професійній діяльності правоохоронця.

Водночас простежується зниження показників неадаптивних психозахистів та захистів, які викривляють образ, внаслідок поглиблення своїх знань стосовно особливостей психологічних захистів особистості у професійній діяльності під час проведення комплексної програми «Особливості вияву психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця».

Також варто врахувати, що показники самопринижувальних захистів зросли, що може бути пов'язано з намаганням всім догодити, бути корисним тощо. Припускаємо, що це прояв псевдоальтруїстичних почуттів, адже у цьому випадку людина не в змозі виявити свої справжні почуття, емоції через страх показати себе і бути, відповідно, негативно оціненою референтною групою людей.

У контрольній групі не спостерігалось значних змін, оскільки результати відрізнялися від первинного зрізу на 1–2% (наприклад, показники неадаптивних та адаптивних психозахистів, які збільшилися на 1%, захисти, які викривляють образ, зменшилися на 2%, а самопринижувальні захисти – на 1%), що можна пояснити зі стабільним перебігом усіх процесів у психіці оптантів.

Аналізуючи показники після проведеної комплексної програми за методикою Л. Шнейдер «Методика вивчення професійної ідентичності» у більш досвідчених правоохоронців виявлено зростання рівня досягнутої ідентичності на 10%.

Разом із тим, у магістрів зменшилися показники за шкалою «мораторій ідентичності» на 9%. Тобто, після безпосередньої участі у соціально-психологічному тренінгу та теоретико-практичним ознайомленням з психологічними особливостями правоохоронної діяльності працівник ОВС свідоміше та відповідальніше починає ставитися до своєї професії, адже успішне наочне оволодіння відповідними знаннями та вміннями є показанням для їх подальшого використання.

У контрольній групі результати значно не змінилися. Позитивним є той факт, що у них збільшився показник досягнутої ідентичності на 3%, а кризовий статус зменшився на 2%. Можливо такі результати пов'язані з тим, що курсанти-криміналісти успішно

пройшли професійну практику, де безпосередньо апробували себе у статусі правоохоронця, відповідно, це вплинуло на підвищення рівня професійної ідентичності та особистісної рефлексії.

Водночас, показник передчасної ідентичності залишився незмінним – 2%, це може свідчити про неусвідомленість свого професійного вибору і небажання змінювати соціально комфортні умови життя. У контрольній групі результати значно не змінилися (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

**Результати дослідження статусів професійної ідентичності
в експериментальній та контрольній групах
до і після проведення роботи комплексної програми
(за методикою вивчення професійної ідентичності Л. Шнейдер)**

Статуси професійної ідентичності	Експериментальна група		Контрольна група	
	1 зріз (%)	2 зріз (%)	1 зріз (%)	2 зріз (%)
Передчасна ідентичність	2	2	3	3
Дифузна ідентичність	12	10	14	13
Мораторій ідентичності	19	10	18	16
Досягнена ідентичність	31	40	30	33
Псевдопозитивна ідентичність	36	33	35	35

Розглядаючи професійну ідентичність у нерозривній єдності з моральними якостями працівника ОВС, можна сказати, що після тренінгу зросли відчуття справедливості і відповідальності цих фахівців через усвідомлення своєї приналежності до професійної групи.

Як зазначалося вище, важливу роль у розгортанні психологічних захистів відіграють ціємотиваційні якості майбутніх працівників ОВС.

Зважаючи на це проаналізуємо результати повторного дослідження за методикою К. Замфір «Методика дослідження мотивації професійної діяльності» та методикою «Мотивація навчання у вищому навчальному закладі» Т. Ільїної (табл. 4.4).

**Результати дослідження типів професійної мотивації
в експериментальній та контрольній групах
до і після проведення комплексної програми
(за методикою «Методика дослідження мотивації професійної діяльності»
К. Замфір (модифікація А. Реана), «Мотивація навчання
у вищому навчальному закладі» (Т. Ільїної))**

Типи мотивацій	Експериментальна група		Контрольна група	
	1 зріз (%)	2 зріз (%)	1 зріз (%)	2 зріз (%)
Здобуття знань	41	48	37	38
Оволодіння професією	26	36	31	30
Отримання диплома	33	16	32	32
Внутрішня мотивація	35	37	35	35
Зовнішня позитивна мотивація	36	36	35	38
Зовнішня негативна мотивація	29	27	30	27

Спостерігаються суттєві зміни за показником зовнішньої негативної мотивації у представників експериментальної групи, адже він зменшилися на 9%. Показник зовнішньої позитивної мотивації збільшилися на 4%. Це свідчить про те, що правоохоронці прагнуть реалізуватися в обраній професії, оскільки це соціально престижна діяльність із відповідною заробітною платою.

Показник внутрішньої мотивації підвищився у представників експериментальної групи на 10%, а у контрольній групі залишився незмінним. Це може означати те, що вправи та техніки мотиваційного тренінгу (SWOT-аналіз, метод кейсів та ін.) сприяли вияву позитивного результату для формування самомотивованості у майбутнього працівника ОВС. Отже, така тенденція засвідчує позитивні зміни у формуванні оптимального мотиваційного комплексу в курсантської молоді.

Аналітичне порівняння результатів за методикою «Мотивація навчання у вищому навчальному закладі» Т. Ільїної дає змогу з'ясувати домінуючі мотиви навчання курсантської молоді у професійному закладі.

Після проведення комплексної програми в експериментальній групі виявлено позитивні зміни. А саме, мотивація отримання

диплома зменшилася з 33% до 16%, що свідчить про зміни пріоритетів курсантів у здобутті освіти та прагненні подальшої самоосвіти, тобто йдеться про переформатування професійної самосвідомості особистості у напрямку позбавлення первинно набутих стереотипів пов'язаних з формальним освоєнням знань.

Мотивація оволодіння професією збільшилася на 10% у представників експериментальної групи, що свідчить про те, що наприкінці навчального року та перед початком професійної діяльності важливим є сформованість професійно значущих якостей, вмінь тощо.

Важливим, на нашу думку, є збільшення показників мотивації на здобуття знань з 41% до 48%. Тим самим результати повторного дослідження підтвердили наявність у опитантів експериментальної групи такої особистісної риси як допитливість, яка є доречною та вагомою при такого роду діяльності.

У представників контрольної групи показники мотиваційної сфери є доволі стабільними.

Мотивація отримання диплома залишилась на рівні 32%, а мотивація оволодіння професією зменшилася на 1%, тоді як мотивація здобуття знань збільшилася на 1%.

Загалом опитанти з контрольної групи показали стабільний результат за показниками мотиваційних компонентів, хоча це і не було нашою основною метою.

Оцінка динаміки особистісно-характерологічних особливостей правоохоронців була проведена за допомогою 16-факторного особистісного опитувальника Р. Кеттела (форма С).

Результати, отримані під час повторного опитування, представлені на рис. 4.1.

Аналіз даних під час 1 та 2 зрізу дав змогу стверджувати, що у контрольній групі майже не змінилися показники за наступними шкалами: товариськість – замкнутість (4,58; 5,11), конкретність – абстрактність мислення (3,52; 4,11), емоційна стійкість (5,24; 6,11), незалежність – підпорядкованість (6,18; 6,18), занепокоєність – безтурботність (5,76; 5,76), нормативність поведінки (5,45; 6,14), сміливість – боязкість (5,29; 6,14), жорсткість – м'якість (3,37; 3,39), підозрілість – довірливість (6,88; 6,78), практичність – не практичність (4,98; 4,25), гнучкість – пряmolінійність (6,04;

6,05), тривожність – спокій (5,97; 5,97), самостійність – сугестивність (5,32; 5,32), самоконтроль (6,03; 6,21), розслабленість – напруженість (5,21; 5,21).

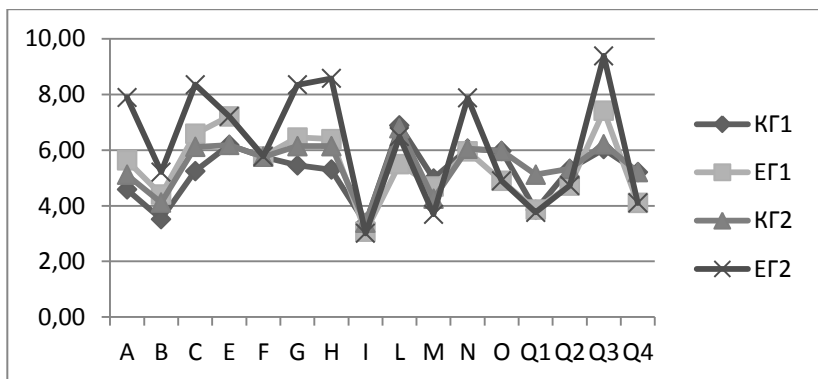

Рис. 4.1. Динаміка за показниками шкал 16-факторного особистісного опитувальника Р. Кеттела

Примітка. КГ1 – контрольна група, результати 1 зрізу; КГ2 – контрольна група, результати 2 зрізу; ЕГ1 – експериментальна група, результати 1 зрізу; ЕГ2 – експериментальна група, результати 2 зрізу.

Разом з тим, показник радикалізм – консерватизм при первинному зрізі був низький (3,85), а пізніше збільшився до 5,12. Така тенденція свідчить про певні позитивні зміни у світоглядній картині курсантської молоді, оскільки у професії правоохоронця важливо бути гнучкими у своїх переконаннях і не займати крайні позиції як радикального, так і консервативного характеру. У контрольній групі яскраво вираженим є позитивно спрямований інтелектуальний фактор.

Все це можна пояснити тим, що сучасні українські реалії збільшують вимоги до майбутніх правоохоронців. Не завжди позитивна суспільна думка щодо діяльності працівників ОВС відображається на психологічному здоров'ї молодих спеціалістів та сприяє формуванню полярних позицій, переконань, міркувань, які у свою чергу негативно позначаються як на протіканні психічних станів, так і загалом на іміджі самого правоохоронця.

В експериментальній групі виявлено значущі результати за показниками: товариськість – замкнутість (5,63; 7,89), емоційна стійкість (6,58; 8,35), нормативність поведінки (6,45; 8,34), сміливість – боязкість (6,39; 8,57), гнучкість – прямолінійність (5,96; 7,87), самоконтроль (7,41; 9,38).

Названі шкали належать до емоційно-вольових та комунікативних факторів виділених Р. Кеттелом. Тобто, домінування таких особистісних рис як комунікабельність, емоційна стабільність, гнучкість та здатність до самоконтролю вказує на те, що представники експериментальної групи є доволі зрілими молодими особистостями, які за наявності первинних психологічних знань здатні продовжувати розвивати свої задатки до обраної професії.

Такі результати засвідчують мобілізацію всіх емоційно-вольових процесів курсантської молоді у зв'язку з пере турбаціями та метаморфозами у правоохоронній системі та змінами у державі загалом. Тому важливим є чинник забезпечення психологічної освіченості майбутнім правоохоронцям (не тільки психологам, а й іншим спеціалізація, наприклад криміналістам, слідчим тощо), що дозволить зберігати психічно здоровими захисників громадського порядку.

Отже, результати апробації розробленої нами комплексної програми «Особливості вияву психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця» дали підстави стверджувати, що вона підвищує резистентність до формування незрілих та неефективних механізмів захисту в курсантській молоді. А також сприяє формуванню позитивної професійної ідентичності у майбутніх правоохоронців.

Наступним важливим компонентом нашого повторного дослідження є визначення статистично значимих показників після проведення соціально-психологічного тренінгу, який складався з чотирьох блоків. Проаналізуємо виявлені результати за кожним блоком тренінгу.

Отже, після проведення тренінгу комунікативності ми встановили істотні зрушення за шкалами «миролюбність», «уникнення» та «агресія» у експериментальній групі. Це означає, що вправи, які спрямовані на формування ефективних форм у міжособистісній взаємодії, позитивно впливають на вияв комунікативних

стратегій захисту. Важливим є те, що показники агресії та миролюбності зросли, адже правоохоронцеві у своїй діяльності необхідно проявляти як дипломатичність, так і вміння дотримуватись і відстоювати власну думку. При цьому, показник уникнення зменшився, що може свідчити про прагнення працівників ОВС більш емоційно реагувати на виникнення тих чи інших ситуацій, не приховуючи власних емоцій та переживань.

По завершенню професійно спрямованого тренінгу виявлено значущі показники за шкалами: «професіонал» та «непрофесіонал» у представників експериментальної групи. З'ясувавши роль правоохоронця у системі правоохоронних органів та їхні основні вміння та навички, вдалося з'ясувати основні компоненти в образі правоохоронця професіонала та непрофесіонала. Позитивним є той факт, що показник за шкалою «непрофесіонал» зменшився вдвічі. Тобто формування образу правоохоронця відбулося на рівні когніції, що сприяло позиціонуванню працівниками ОВС себе як професіоналів своєї справи.

Провівши тренінг подолання конфліктної поведінки, ми визначили, що в експериментальній групі зросли показники за шкалами: адаптивні психозахисти, регресія та компенсація. Це свідчить, що знання про особливості вияву того чи іншого механізму захисту допомагають скоригувати його подальший вияв у життєдіяльності правоохоронця.

Усвідомлення природи кожного механізму захисту дає можливість людині краще усвідомити їхню дію в реальності, що може зумовлювати використання в подальшому більш зрілих та ефективних психозахистів.

Результати після проведення четвертого блоку тренінгу професійної мотивації дав найкращі показники за шкалою «зовнішня позитивна мотивація» а також зріс показник досягненої професійної ідентичності та внутрішньої мотивації в експериментальній групі.

Це означає, що поглиблене вивчення інформації про мотивацію професійної діяльності, а також мотиваційні профілі особистості та особливості стратегічного планування дають змогу сформувати конкретні прагнення та цілі у своєму професійному житті, що сприяє вияву мотивації досягнення успіху (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Показники психозахистів та професійно-мотиваційного патерну до і після проведення соціально-психологічного тренінгу в курсантів експериментальної групи

Блоки тренінгу	Комунікативний тренінг		Професійно спрямований тренінг		Тренінг подолання конфліктної поведінки		Тренінг професійної мотивації	
	до (М)	після (М) t-критерій	до (М)	після (М) t-критерій	до (М)	після (М) t-критерій	до (М)	після (М) t-критерій
Шкали								
Миролюбність	8	10 (2,65, p < 0,01)	-	-	-	-	-	-
Уникнення	7	4 (2,68, p < 0,01)	-	-	-	-	-	-
Агресія	6	7 (1,43, p < 0,05)	-	-	-	-	-	-
Професіонал	-	-	18	27 (2,82, p < 0,01)	-	-	-	-
Непрофесіонал	-	-	8	4 (3,32, p < 0,01)	-	-	-	-
Зовнішня позитивна мотивація	-	-	-	-	-	-	7	10 (3,56, p < 0,01)
Внутрішня мотивація	-	-	-	-	-	-	4	5 (2,47, p < 0,01)
Адаптивні психозахисти	-	-	-	-	4	5 (3,58, p < 0,01)	-	-
Регресія	-	-	-	-	30	24 (2,52, p < 0,01)	-	-
Компенсація	-	-	-	-	53	60 (3,47, p < 0,01)	-	-
Досягнена професійна ідентичність	-	-	-	-	-	-	~3	3,4 (3,48, p < 0,01)

Відстеживши основні ключові зв'язки між показниками захистів та професійно-мотиваційного патерну, ми можемо зробити висновок, що у правоохоронній діяльності важливим компонентом залишається психологічна обізнаність про перебіг та моделювання таких психологічних явищ, як механізми захисту (рівень усвідом-

лення), мотивація професійної діяльності, комунікативні та інтелектуальні властивості особистості правоохоронця і позиціонування себе професіоналом – непрофесіоналом.

Таким чином, після проведення корекційно-розвавальної програми наявність домінуючих адаптивних психологічних захистів у курсантської молоді засвідчує, що навіть на малоусвідомлені або неусвідомлені прошарки нашої свідомості можна впливати за допомогою психологічного інструментарію, зважаючи на те, що цей вплив був короткостроковим, однак послідовним.

4.3. Типологія майбутніх правоохоронців з різною професійною ідентичністю як основою їх професійно-моральних якостей

У результаті теоретичного й експериментального дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника ОВС, ми дійшли висновку про важливість морально-психологічних якостей цих фахівців, адже вони зумовлюють використання зрілих і вторинних психологічних захистів, які дають змогу зменшувати напругу і ефективно вирішувати професійні завдання. Окрім того, було з'ясовано, що саме морально-психологічні безпосередньо пов'язані із професійною ідентичністю цих фахівців. Адже слугуючи частиною ціннісно-нормативної сфери особистості, ця група якостей характеризує систему домінуючих соціальних ставлень: ціннісні орієнтації працівника, його ставлення до виконання службових обов'язків. Серед них: сумлінність, відповідальність, дисциплінованість, любов до праці, почуття обов'язку, гуманність, справедливість, тактовність, вимогливість до себе, самокритичність, а також якості, що визначають моральну стійкість та невідступність, які можуть існувати лише за умови усвідомлення людиною своєї приналежності до цієї професійної спільноти, спільності державних цілей і дотримання правопорядку. Морально-ділові якості особистості працівника ОВС взаємопов'язані із спрямованістю особистості через високорозвинену правосвідомість, що включає, з одного боку,

розуміння та дотримання усіх принципів права, а з іншого – усвідомлене почуття спільних цілей та необхідності здійснення правоохоронної діяльності усією професійною спільнотою.

Проаналізувавши теоретико-емпіричні дані, побудовано типологію правоохоронців на основі проведення кореляційного та дисперсійного аналізів. Оскільки типологія є видом наукової систематизації за певними спільними ознаками з допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), у яких фіксуються найважливіші структурні або функціональні особливості досліджуваних, нами використовується саме така наукова категорія й підхід [4; 177]. Таким чином, запропонована типологія є заключним етапом дослідження психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутніх працівників ОВС.

Ми виокремлюємо типологію правоохоронців на основі психологічних характеристик та властивостей, які підтверджуються на статистично значущому рівні.

Окрім цього, наявні індивідуально-типологічні властивості правоохоронців є близькими за набором своїх внутрішніх характеристик. Для формування цієї типології ми використали статуси професійної ідентичності Л. Шнейдер, які у нашому дослідженні є індикатором професійно-моральних якостей фахівців, що детермінують їхні психологічні захисти, зокрема: досягнута позитивна ідентичність, мораторій, передчасна ідентичність, дифузна ідентичність, псевдопозитивна ідентичність. Відповідно до сутнісних характеристик ми згрупували ці статуси у три рівні професійної ідентичності.

До низького рівня професійної ідентичності ми віднесли передчасну та дифузну ідентичності, оскільки ці два статуси передбачають відсутність в особі чітких життєвих цілей, які можуть бути нав'язані близьким оточенням або ж не сформуються взагалі, а це загрожує формуванню в особистості залежності людини від думки оточуючих, а також конформній поведінці та несамостійності.

Наступний рівень – кризовий із мораторієм ідентичності. Власне цей статус ідентичності є кризовим, адже особистість перебуває у постійному пошуку варіантів подолання цієї кризи, а це сприяє прояву особистісної тривожності та низький рівень самоповаги.

Третій рівень полярний – високий і/або гіпертрофований, оскільки поєднує два статуси. Перший з них – це досягнена позитивна ідентичність. Для людини з цим статусом притаманними є згуртованість життєвих цілей, переконань, цінностей, які є особистісно значущими, а також позитивна оцінка власних професійних якостей із стабільним зв'язком із соціумом.

Другий статус – псевдопозитивна ідентичність. Людина з одної сторони може заперечувати свою професійну унікальність, а з іншої – амбіційно підкреслювати її з переходом до стереотипних поглядів.

Тобто, інколи цей статус можна трактувати як гіперідентичність, повне занурення у власний професійний статус, виконувани ролі, при цьому порушуються зв'язки з соціумом, але залишається позитивна оцінка особистісних професійних якостей (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Типи особистостей правоохоронців, сформовані на основі статусів та рівнів професійної ідентичності як основи моральних якостей фахівців

Рівні професійної ідентичності	Статуси професійної ідентичності	Типи особистостей
1	2	3
I рівень – низький	Передчасна та дифузна професійна ідентичність	1) Тип I – МЗЗ- (мотивація на здобуття знань), КЗСМ-(миролюбність), ПЗСЗ-(заперечення); ПЗСЗ+ (заміщення), ВЗСР+ (регресія) та ОХКМ+ (м'якість); 2) Тип II – МОП- (мотивація на оволодіння професією), ППП-(професіонал), ОХКЗ+ (замкнутість), КЗСУ+ (уникнення).
II рівень – кризовий	Мораторій ідентичності	1) Тип III – ВМ+ (внутрішня мотивація), ППП+ (професіоналізм), КЗСА+ (агресивність); 2) Тип IV – ПНП- (непрофесіонал), ОХКІ+ (інтелектуальність), ОХКМ+ (моральність).

<i>Продовження таблиці 4.6</i>		
1	2	3
III рівень – високий і/або гіпертрофований	Досягнена позитивна ідентичність та псевдопозитивна професійна ідентичність	1) Тип V – ОХКК+ (комунікабельність), ЕНПЗ- (самопринижуючі захисти), ППП+ (професіонал), МЗЗ+ (мотивація на здобуття знань); 2) Тип VI – ОХКЗ+ (замкнутість), ППП+ (непрофесіонал), КЗСМ+ (миролюбний), ЕНПЗ+ (не адаптивні механізми захисту); 3) Тип VII – ППП+ (професіонал), КЗСМ+ (миролюбність), МЗЗ+ (мотивація на здобуття знань).

Примітка. «-» низькі показники за шкалами; «+» високі показники за шкалами. «МЗЗ-/» – мотивації на здобуття знань; «КЗСМ-» комунікативна захисна стратегія миролюбність; «ПЗСЗ-» – первинна захисна стратегія захисту заперечення; «ПЗСЗ+» – первинна стратегія захисту заміщення; «ВЗСР+» – вторинна захисна стратегія регресія; «ОХКМ+» – особистісно-характерологічна компонента м'якість; «МОП-» – мотивація на оволодіння професією; «ППП-/» – показник ідентичності професіонал; «ОХКЗ+» – особистісно-характерологічна компонента замкнутість; «КЗСУ+» комунікативна захисна стратегія уникнення; «ВМ+» – внутрішня мотивація; «КЗСА+» – комунікативна захисна стратегія агресія; «ППП-» – показник ідентичності непрофесіонал; «ОХКІ+» – особистісно-характерологічна компонента інтелектуальність; «ОХКМ+» – особистісно-характерологічна компонента моральність; «ОХКК+» – особистісно-характерологічна компонента комунікабельність; «ЕНПЗ-» – ефективні – не ефективні психозахисти, самопринижуючі захисти; «ЕНПЗ+» – ефективні – не ефективні психозахисти, не адаптивні механізми захисту.

Отже, проаналізуємо кожен тип особистості детальніше.

Тип I – це індивіди, які виявляють низьку зацікавленість самим процесом навчання, а відповідно, і не зорієнтовані на здобуття знань. Можливо вони більше спрямовані на отримання диплома і подальшу реалізацію у правоохоронній сфері. Оскільки, цей тип належить до дифузної та передчасної професійної ідентичності, ми схильні до думки, що ця категорія осіб ще не готова до своєї майбутньої професії, бо немає чітких цілей та переконань, які б стимулювали до оволодіння необхідними знаннями. Можливо це пов'язане з тим, що вони свій вибір зробили не самостійно, тобто це варіант нав'язаної професійної ідентичності.

Окрім цього, цей тип особистості володіє такою емоційною властивістю, як м'якість, що свідчить про їх чутливу натуру, емпатійність, залежність від думки оточуючих, художнє сприйняття навколишньої дійсності. Можливо власне таке поєднання особистісних рис та професійної невизначеності сприяє прояву особистісної невпевненості у реалізації власного професійного потенціалу.

При цьому курсантська молодь, яка належить до цього типу, не схильна використовувати миролюбну комунікативну стратегію захисту та первинний захисний механізм заперечення. Це означає ігнорування раціональних думок щодо захисту власного Я, при цьому не використовується і примітивний захисний механізм заперечення, який ми можемо пов'язувати з особливостями характеру цих індивідів. Однак використовують вторинну захисну стратегію – регресію та первинну – заміщення. Це може означати те, що особистість оволодівши новим рівнем компетентності все ж таки може повернутися до попереднього знайомого рівня після освоєння вищого. Тобто взаємодія механізмів вищого та нижчого порядку є неминучою та навіть необхідною.

Таким чином, характеристика цього типу особистості вказує на те, що цій курсантській молоді бракує самостійності та наполегливості. Разом з тим, вони є чуйними та емпатійними. При цьому схильні застосовувати як первинні, так і вторинні захисні стратегії.

Тип II – особистості з низькими показниками мотивації на оволодіння професією та низьким рівнем ідентифікації себе як професіонала. Це закономірно зважаючи на те, до якого статусу та рівня професійної ідентичності належить цей тип. Оскільки особистісна невизначеність при виборі професії обумовлює вплив зі сторони батьків та родичів, то це відповідно ускладнює самостійність вибору та провокує розгубленість та невпевненість у власних силах людини.

Це все поєднується з труднощами у міжособистісному спілкуванні, адже такі особи є доволі замкнутими, негнучкими і ригідними, що сприяє прояву таких рис, як авторитарність, строгість, емоційна холодність тощо. Відповідна відстороненість від оточуючих може негативно вплинути на власну професійну ідентифікацію тому, що унеможлиблює колективну діяльність, а тільки індивідуальну. А це не припускається у роботі правоохоронця, який,

навпаки, повинен бути комунікабельний, відкритий, привітливий з людьми, а також вміти завоювати довіру свідків, постраждалих та інших категорій осіб, аби досягати високих показників розкриття злочинів та ефективно виконувати поставлені перед ним завдання.

Щодо механізмів захисту, то цей тип майбутніх правоохоронців схильний використовувати комунікативну захисну стратегію уникнення. Ці показники можуть свідчити про те, що представники цього типу спрямовані на ухилення від виконання покладених на них безпосередніх функціональних обов'язків. Такому типу особистості легше знаходитись у зоні комфорту, проте якщо виникає конфліктна ситуація вони краще «зеконюють» емоційно-інтелектуальний потенціал, а ніж загострюватимуть конфлікт. З одного боку – це добре для правоохоронця, адже вміння безконфліктно долати такі ситуації – одна з професійно важливих рис, а з іншого – це може свідчити про недостатнє прикладання вольових зусиль для розв'язання конкретних завдань. Саме у такому випадку, особистостям цього типу необхідно мати сильну та рухливу нервову систему відповідно до психофізіологічних показників центральної нервової системи, що сприятиме вирішенню всіх професійних завдань.

Тип III – особи з високою внутрішньою мотивацією та високим рівнем ідентифікації себе як професіонала. Разом з тим, представники цього типу використовують комунікативну стратегію захисту – агресію.

Оскільки, цей тип особистості належить до кризового рівня мораторного статусу професійної ідентичності, варто зазначити, що на цьому етапі людина намагається подолати кризу ідентичності та апробує різні варіанти її вирішення. Водночас, ця криза може слугувати підсиленням до прояву особистісної тривожності.

Отже, для цих індивідів притаманним є прагнення отримати задоволення від самого процесу діяльності не залежно від соціального престижу або заробітної плати, для них головне, щоб була можливість повністю професійно реалізуватися. Водночас, дана категорія осіб схильна адекватно характеризувати себе як професіонала, компетентну людину, із достатнім рівнем знань, а також як таких, які володіють необхідними інтелектуальними здібностями, цілеспрямованістю, високою самоефективністю, зібраністю, наполегливістю. Важливим компонентом цього типу особистості є те,

що майбутні правоохоронці вже вважають визначеними зі своїм професійним майбутнім.

Разом з тим, курсантська молодь, яка належить до цього типу схильна використовувати доволі примітивний психологічний захист у вигляді агресії. Це може означати, що цьому типу притаманне емоційне відреагування на ситуації, що не завжди є добре для представника даної професії, оскільки перш за все міліціонеру необхідно контролювати власні емоції та почуття, аби не нашкодити професійній діяльності та й особистому психічному здоров'ю. Реалії української правоохоронної системи засвідчують, що характерною особистісною реакцією на взаємодію з оточенням є агресивність. Проте, майбутній правоохоронець повинен бути більш емпатійним, проявляти розуміння до інших людей та вміння адекватно відображати свої емоції як того вимагає конкретна ситуація. Тобто, рівень особистісної саморегуляції повинен відповідати обраній професії і бути свого роду індикатором особистісної зрілості майбутнього правоохоронця.

Тип IV – притаманний низький рівень позиціонування себе як непрофесіонала, високі показники за рівнем інтелектуальності та моральності.

Цей тип майбутніх правоохоронців характеризується тим, що схильні вважати себе непрофесіоналами виключно з соціальної позиції, адже вони все ж таки прагнуть підтримки зі сторони близьких і відчують тривогу щодо можливої оцінки власної професійної придатності. Ключовою асоціацією з поняттям «непрофесіонал» є поняття «криза», яке власне є притаманним мораторію як статусу професійної ідентичності. Для цього типу особистості притаманною характеристикою є те, що перебуваючи на кризовому рівні професійної ідентифікації людина все ж не вважає себе непрофесіоналом.

Це може означати те, що у курсантської молоді не викликає страху практична робота, а сам процес навчальної діяльності у вигляді екзаменів, опитування, порівняння з іншими представниками своєї групи тощо. Тобто очікування негативної оцінки зі сторони референтного оточення є превалюючим у порівнянні з власним рівнем домагань. Водночас, це може свідчити і про неадекватно занижену самооцінку представників цього типу.

Разом з тим, курсант типу IV володіє такими особистісними властивостями як моральність та інтелектуальність, що свідчить про доволі високий рівень саморефлексії. Інтелектуальність курсантської молоді цього типу виявляється у спритності, тямущості та кмітливості у розв'язанні професійних завдань, що є необхідним при діяльності слідчого, криміналіста та ряді інших правоохоронних посад. Ще одною провідною властивістю цього типу є висока моральність, яка характеризується прагненням дотримання неписаних правил, гуманного принципу у міжособистісній комунікації. У цьому контексті ми схильні вважати, що застосування раціоналізації, інтелектуалізація та моралізація зі сторони цього типу особистості може виступати захисною стратегією людини, позаяк дозволяє зняти накопичену тривогу у процесі навчальної та професійної діяльності курсантської молоді.

Тип V – характеризується мотивацією особистості на здобуття знань, високим рівнем ідентифікації себе як професіонала. Представникам цього типу важливим є сам процес навчальної діяльності, вони зорієнтовані на накопичення досвіду (знання, вміння, навички), який у найближчому майбутньому їм знадобиться. Окрім цього, ці особи вважають себе професіоналами. Тобто, є адекватне розуміння негативних та позитивних сторін обраної професії, а також труднощів, які можуть виникнути у процесі професіоналізації та професійного становлення. Це вказує на орієнтацію представників цього типу на первинне освоєння навчального матеріалу з майбутньою вторинною їх апробацією.

Оскільки, цей тип особистості вже належить до високого рівня професійної ідентичності та досягнутого статусу позитивної ідентичності, виявлені параметри особистості вказують на ступінь професійної ідентифікації курсантської молоді з обраною професією.

Також у курсантів типу V виявлено низький рівень використання самопринижаючих захистів, тобто їм не характерне використання таких захисних механізмів захисту як заперечення, псевдоальтруїзм та формування. Це свідчить про те, що особи цього типу не намагаються приховати свої справжні емоції та почуття. Оскільки для представників цього типу характерною є позитивна досягнена ідентичність, відповідно вони знають власні професійні

здібності, а тому не схильні до самоприниження або виконання ролей «мученика» чи «жертви», вони є самодостатніми особистостями, які спрямовані на професійну реалізацію, а не на гру ролей незадоволених осіб.

Найбільше з усіх властивостей особистості проявляється комунікабельність. Високі результати за цим показником для майбутнього правоохоронця є дуже необхідними, адже в такому випадку міліціонер здатний активно долати труднощі на міжособистісному рівні, спілкуватися з великою кількістю людей, тобто добре соціалізований, а також схильний до невимушеного та добродушного спілкування з колегами на роботі та безпосередньо з усіма іншими категоріями осіб.

Звернемо нашу увагу на гіпертрофований рівень професійної ідентичності з псевдопозитивним статусом ідентичності, адже наш наступний тип особистості належить до цього рівня.

Типу VI притаманним є високий рівень ідентифікації себе як непрофесіонала. Це характеризує особистість як таку, що заперечує свою професійну унікальність, або ж навпаки, амбіційно її підкреслює з плавним переходом у стереотипію, тобто намагаючись досягти успіху будь яким чином. Це означає втрату професійного статусу, адже передбачає застосування непрофесійних методів досягнення професійної самореалізації. Також це свідчить про низьку рефлексію такої особистості та ригідність її Я-концепції.

Цьому типу особистості притаманним є застосування комунікативної стратегії захисту, миролюбність та неадаптивні захисні механізми. Миролюбність як стратегія захисту опирається на інтелект та характер особистості. Саме наявність взаємодії характерологічних особливостей індивіда та його інтелекту слугуватиме плацдармом для формування миролюбної стратегії захисту, проте при відсутності одного з цих компонентів на протигагу може стати досвід людини, як соціогенна складова. Тобто майбутньому правоохоронцю важливим є вміння домовлятися та йти на компроміс, при цьому не втратити почуття власної гідності. Разом з цим представники курсантської молоді цього типу можуть використовувати такі неадаптивні захисні механізми: соматизацію, фантазію, іпохондрію, регресію, відреагування, утримання, пасивної агресії, проєкцію, уникання тощо. Однак це не означає, що людина з такими

захисними стратегіями не здатна долати труднощі, адже їй варто навчитись контролювати власні імпульси та конструктивно протидіяти загрозам.

Щодо вираження такої особистісної властивості як замкнутість, то у цьому випадку вона ґрунтується на неадаптивних захисних механізмах, адже не комунікабельна людина потребує поштовху до активної дії. Тому такий тип особистості можна назвати малоефективним. На нашу думку, майбутньому правоохоронцю із такими домінуючими характеристиками буде складно виконувати покладені на нього функціональні обов'язки.

Тип VII – характеризується високим рівнем ідентифікації себе як професіонала та з мотивацією на здобуття знань при використанні миролюбної комунікативної стратегії захисту.

Оскільки основним поняттям у цьому типі є «професіонал», то доцільно вказати провідні характеристики цього терміну: освіченість, досвід, наявність мети, ефективність, кар'єра, компетентність, активна позиція, майстерність, незалежність тощо. Сукупність цих характеристик становить фундамент для позиціонування себе як професіонала своєї справи, що беззаперечно важливо для майбутнього працівника міліції.

Ще одним важливим чинником формування професіонала є самовмотивованість особистості на отримання необхідних професійних знань, які курсантська молодь отримує у процесі навчання та практичної діяльності. У цьому випадку представники курсантської молоді зорієнтовані на оволодіння теоретико-прикладними знаннями у цій сфері діяльності.

Важливим компонентом цього типу особистості є миролюбна комунікативна стратегія захисту, яка проявляється у м'якості та врівноваженості характеру, а також застосуванні здорового глузду у вирішенні складних професійних завдань. Найчастіше таку стратегію використовують на основі попереднього досвіду, відповідно свого походження вона буде соціогенною.

Таким чином, особистостям, які належать до цього типу, характерним є висока професійна самоцінність, прагнення відповідати ідеальному професійному Я-образу з ефективними психологічними механізмами захисту. При цьому особистість не втрачає зв'язку із соціумом та не перебільшує своєї професійної ролі

у суспільстві, а також орієнтується на подальше професійне самовдосконалення. На нашу думку, цей тип особистості є найбільш ефективним для майбутнього працівника органів внутрішніх справ, оскільки в ньому зосереджені основні компоненти майбутнього професіонала, а саме: позитивна самомотивація, миролюбність як захисна стратегія, досягнена професійна ідентичність та повна координація механізмів ідентифікації і уособлення.

Висновки до розділу 4

1. Основна увага розділу приділена проведенню та опису формувальних заходів щодо дослідження психозахисних механізмів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця. Зважаючи на попередньо виявлені емпіричні результати нами запропонована комплексна розвивальна програма «Особливості вияву психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця». Метою програми є надання майбутньому працівнику ОВС основ професійно-психологічних знань – підґрунтя глибокого і усестороннього вивчення професійної психології, у тому числі практичних її аспектів, а також сформувати фундаментальні теоретичні знання та практичні уміння і навички щодо активізації у правоохоронців адекватних та зрілих механізмів захисту з урахуванням професійно важливих якостей – психофізіологічних, ділових, цілемотиваційних, моральних. У програму окрім лекційних та практичних занять входить соціально-психологічний тренінг, який складається із чотирьох блоків: комунікативного, професійного спрямування, подолання конфліктної поведінки та професійної мотивації.

2. Після проведення комплексної розвивальної програми «Особливості вияву психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця» у досліджуваних виявлено позитивні зміни. Курсанти, які навчаються у магістратурі, набули більш зрілих механізмів захисту, зокрема: заміщення, раціоналізація та витіснення. Окрім того, зросли результати за показником комунікативної стратегії агресія, що свідчить про іденти-

фікацію з образом жорсткого працівника правоохоронних органів. Завдяки застосуванню професійно спрямованого тренінгу у молодих фахівців ОВС підвищилися показники за статусом професійної ідентичності «позитивна досягнута ідентичність» та зменшилися показники за статусом «мораторій ідентичності». Встановлюючи найефективніший блок у соціально-психологічному тренінгу, виявлено, що такими є тренінг професійної мотивації та тренінг подолання конфліктної поведінки, які формують професійно важливі якості фахівців.

3. В результаті проведеного формувального експерименту визначено сім типів особистостей правоохоронців. При формуванні типології працівника ОВС зверталось увагу на такі показники: рівень та статус професійної ідентичності, домінуючу комунікативну стратегію захисту, застосування правоохоронцями первинних-вторинних та адаптивних-неадаптивних захистів та особистісно-характерологічну компоненту.

ВИСНОВКИ

---

1. Дослідження феномену професійної ідентичності дає змогу визначити професійну ідентичність майбутнього працівника органів внутрішніх справ через усвідомлення своєї приналежності до професії правоохоронця, уявлення про свою відповідність вимогам поліцейської справи (певні особистісні якості, знання, вміння, навички), усвідомлення своєї відповідності професійному образу. Ця проблема постає також у вигляді складного взаємозв'язку особистісних характеристик та властивостей, здатних забезпечити орієнтацію в обраній галузі, спрогнозувати можливі наслідки професійного вибору і, що найбільш важливо, реалізувати власний потенціал в обраній діяльності. Саме розвиток професійної ідентичності майбутнього правоохоронця призведе до професійного зростання, особистісного розвитку, професійної саморегуляції та самоактуалізації. Ми розглядаємо професійну ідентичність особистості як один з основних індикаторів професіоналізму майбутнього правоохоронця. Із цієї позиції основою становлення професіонала як соціального типу є формування в особистості потреби в професійному самовизначенні. Це означає, що у свідомості суб'єкта формується сприймання цінностей професії та власної здатності до професійної діяльності, індивід сприймає професійну потребу як власну необхідність, що є значимою для суспільства та необхідна для своєї життєдіяльності.

2. Терміни «психологічний захист», «захисні механізми» були введені в психологічний тезаурус З. Фройдом, та згодом продовжені, інтерпретовані, трансформовані і модернізовані як представниками різних поколінь дослідників і психотерапевтів психоаналітичної орієнтації, так і інших психологічних напрямів – екзистенційної психології, гуманістичної психології, діяльнісного підходу тощо. Номенклатура захисних механізмів різноманітна і персонально специфічна. Немає єдності і в термінології. Однак існування захисних механізмів вважається експериментально підтвердженим.

Окрім цього, вони широко використовуються в теорії та практиці психології, психотерапії, психіатрії. Під психологічним захистом розуміють систему регуляторних механізмів, яку особистість використовує для усунення психологічного дискомфорту, зведення до мінімуму негативних переживань, пов'язаних із зовнішніми або внутрішніми конфліктами, і збереження образу Я на бажаному чи можливому рівні за даних умов. У нашому дослідженні психологічний захисти виступають провідною складовою у структурі професійної ідентичності особистості майбутнього правоохоронця.

Складність, неоднозначність та суперечливість розгляду феномену психологічного захисту у структурі професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ залишається незаперечним, адже на фоні великої кількості підходів до цієї проблематики все ж помітний дефіцит інформації. Акцентуємо увагу на функціональному значенні психологічних захистів для особистості, його парадоксальному характері – оберігаючи на певний час свідомість людини від негативних емоцій, він, спотворює інформацію зрештою, змушуючи індивіда існувати в ілюзорному світі гальмуючи її розвиток, перешкоджаючи вирішення виникаючих проблем.

3. Емпіричне вивчення особливостей психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця дало змогу з'ясувати та проаналізувати найтипівіші та найважливіші параметри й показники цих феноменів.

Виявлено, що істотний вплив на формування механізмів психологічного захисту мають індивідуально-психологічні особливості особистості курсанта. Характерною особливістю майбутніх правоохоронців є домінування у них консервативних переконань, схильність до повчань та підозрливості. Такі результати свідчать про загальну тенденцію у курсантській молоді до недовіри людям, скептичність у поглядах, фіксації на невдачах. На нашу думку, потрібно враховувати індивідуальні особливості кожної особистості та сприяти формуванню тих психологічних знань, які допоможуть адекватно виражати свої переживання та емоції особливо у екстремальних ситуаціях.

Разом з тим, результати порівняльного аналізу засвідчують наявність гендерних, соціальних та психологічних відмінностей

у використанні захисних стратегій особистості, а також особливостях професійної мотивації представників курсантської молоді, які перебувають на різних курсах.

4. Запропоновано комплексну програму «Особливості вияву психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця», яка включала три блоки: теоретичний, діагностичний і формульовально-розвивальний. В межах теоретичного блоку проводились лекційні і практичні заняття; діагностичний передбачав здійснення діагностики до та після формулюючого експерименту; формульовально-розвивальний блок реалізовувався через проведення циклу соціально-психологічних тренінгів: тренінг комунікативності; професійно спрямований тренінг; тренінг подолання конфліктної поведінки; тренінг професійної мотивації. Упродовж апробації підтверджено, що запропонована програма є ефективною для оптимізації використання психозахистів у професійній діяльності правоохоронців.

Після проведення формульовального етапу генетичного моделювання визначено позитивну динаміку психозахистів у навчально-професійній діяльності майбутніх правоохоронців. Майбутні правоохоронці, які навчаються п'ять років, набули більш зрілих механізмів захисту, зокрема: заміщення, раціоналізація та витіснення, розвинули комунікативні стратегії. Окрім цього у них спостерігається підвищення показників за статусом професійної ідентичності «позитивна досягнута ідентичність», а також зменшення показників за статусом «мораторій ідентичності», що свідчить про розвиток моральних якостей правоохоронців. Відповідно до психологічних захистів та професійної ідентичності працівників органів внутрішніх справ як основи їх професійно важливих моральних якостей розроблено типологію особистостей правоохоронців.

Перспектива подальших досліджень пов'язана з вивченням духовної компоненти особистості та її вплив на вияв психологічних захистів у структурі професійної ідентичності не лише майбутніх українських правоохоронців, а й представників різних націй та етносів, а також пошук інноваційних шляхів корекції не адаптивної поведінки курсантської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

1. Абдулаева М. М. Профессиональная идентичность личности: психосемантический подход / М. М. Абдулаева // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – № 2. – С. 86–95.
2. Абульханова-Славская К. А. О субъекте психической деятельности / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1973. – 287 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 301 с.
4. Абульханова-Славская К.А. Типологический подход к личности профессионала / К. А. Абульханова-Славская // Психологические исследование проблемы формирования личности профессионала; под ред. В. А. Бодрова. – М.: Ин-т психологии АН СССР, 1991. – С. 27–42.
5. Александрова Т. Л. Методологические проблемы социализации профессий / Т. Л. Александрова // Социологическое исследование. – 2000. – № 8. – С. 11–17.
6. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
7. Антоненко І. Ю. Особливості механізмів психологічного захисту особистості в системі педагогічної взаємодії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / І. Ю. Антоненко. – Харків, 2010. – 20 с.
8. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н. В. Антонова // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 131–143.
9. Антонова Н. О. Особливості професійної ідентичності студентів психологічного факультету / Н. О. Антонова // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Т. XI. – Ч. 4. – К., 2009. – С. 16–28.
10. Ануфрієв М. І. Вищий заклад освіти МВС України: науково-практичний посібник / М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, О. Н. Ярмиш. – Х.: Ун-т внутр. справ, 1999. – 369 с.
11. Ануфрієв М. І. Професіографічна характеристика основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України (кваліфікаційні характеристики професій, професіограми основних спеціальностей):

Довідник. / М. І. Ануфрієв, Ю. Б. Ірхін, М. Н. Курко. – К.: МВС України; КІВС, 2003. – 80 с.

12. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуации и психологическая защита / Л. И. Анцыферова // Психол. журнал. – 1994. – № 1. – С. 3–18.

13. Асмолов А. Г. Психология личности / А. Г. Асмолов – М.: Академия, 2007. – 528 с.

14. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г. О. Балл. – К. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.

15. Бамбурак Н. Позитивне збагачення Я-концепції особистості у контексті інноваційного освітнього доквілля / Н. Бамбурак // Психологія і суспільство. – 2007. – № 2. – С. 16–24.

16. Бассин Ф. В. О силе Я и психологической защите / Ф. В. Бассин // Вопросы философии. – 1969. – № 2. – С. 118–126.

17. Басина Е. З. Идентификация с другими как механизм формирования смысловой сферы личности / Е. З. Басина – М.: Наука, 1985. – 194 с.

18. Белинская Е. П. Временные аспекты «Я» – концепции и идентичности / Е. П. Белинская // Мир психологии. – 1999. – № 3. – С. 140–147.

19. Бернс Р. Я-концепция и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.

20. Большой энциклопедический словарь. – М.: ПРОМТ, 1996. – 780 с.

21. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности: учебное пособие для вузов / В. А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 511 с. – (Современное образование).

22. Бондаренко Я. Г. Психологічна готовність фахівців спеціальних підрозділів МВС України до виконання професійних задач різного рівня складності: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.06 «Юридична психологія» / Я. Г. Бондаренко. – Харків, 2011. – 24 с.

23. Борисюк А. С. Анализ структуры идентичности в зарубежных и отечественных исследованиях / А. С. Борисюк // Современный научный вестник. – 2008. – № 20 (46). – С. 107–115. – (Серия «Педагогика, психология»).

24. Борисюк А. С. До характеристики феномену кризи ідентичності / А. С. Борисюк // Актуальні проблеми психології. Т. X. Частина 5; за ред. акад. С. Д. Максименка. – К.: Главник, 2008. – С. 50–56.

25. Борисюк А. С. Идентичность как психологический феномен / А. С. Борисюк // Оралдың ғылым жаршысы. – 2008. – № 3 (11). – С. 72–79.

26. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз: монографія / А. С. Борисюк – Ч.: Книги-XXI, 2010. – 440 с.
27. Брагина В. Д. Влияние представлений о выбранной профессии на профессиональное самоопределение учащейся молодежи: автореф. дис. на соискание уч. ступени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / В.Д. Брагина. – М., 1976. – 24 с.
28. Бродовська В. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові: словник. / В. Бродовська, І. Патрик, В. Яблонко. – 2-ге вид. – К.: Професіонал, 2005. – 224 с.
29. Василюк Ф.Е. Структура образа (К 90-летию со дня рождения А. Н. Леонтьева) / Ф. Е. Василюк // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 5–19.
30. Васильев В. Л. Юридическая психология: учебник для вузов / В. Л. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1991. – 464 с.
31. Вассерман Л. И. Методика для психологической диагностики способов совладания со стрессовыми и проблемными для личности ситуациями: пособие для врачей и мед. психологов / Л. И. Вассерман, Б. В. Иовлев, Е. Р. Исаева. – СПб.: Типография СПб НИПНИ им. В. М. Бехтерева, 2009. – 38 с.
32. Ващенко І. В., Завацька Н. Є., Ханенко І. І. Психологія професійного зростання жінок-керівників у правоохоронних органах України: монографія / І. В. Ващенко, Н. Є. Завацька, І. І. Ханенко; під ред. Н. Є. Завацької. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – 228 с.
33. Вірна Ж. П. Методологічна рефлексія проблеми професійного самовизначення особистості / Ж. П. Вірна // Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 35-річчю наукової та педагогічної діяльності академіка С. Д. Максименка (м. Київ, 17–18 грудня 2001 р.). – Т. 4. – К.: Міленіум, 2002. – С. 49–53.
34. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія / Ж. П. Вірна. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2003. – 320 с.
35. Вірна Ж. П. Основи професійної орієнтації / Ж. П. Вірна. – Луцьк: Вежа, 2003 – 156 с.
36. Вірна Ж. П. Професійно-прогностичні аспекти побудови моделі фахівця / Ж. П. Вірна // Соціалізація особистості. – К, 1998. – С. 8–12.
37. Волович В. Болонский процесс и новая парадигма образования в Украине / В. Волович // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 189–199.

38. Волошина В. В. Професійна ідентичність як детермінанта психологічного здоров'я майбутнього психолога / В. В. Волошина // Психологічні перспективи. – 2012. – № 20. – С. 13–20.
39. Гарбузова Г. В. Эмпирические критерии формирования профессиональной идентичности студентов / Г. В. Гарбузова // Управление общественными и экономическими системами. – 2007. – № 1. – С. 3–14.
40. Герасимова І. Тренінгова програма «Розвиток комунікативних умінь майбутнього менеджера готельно-туристичної індустрії» / І. Герасимова. – Черкаси: Вид. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2009. – 44 с.
41. Гірняк А. Психоаналіз Зигмунда Фрейда як теорія, система і соціокультурне явище/ А. Гірняк // Психологія і суспільство. – 2008. – № 4. – С. 33–45.
42. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. – К.: Наук. думка, 1988. – 144 с.
43. Горелова Г. Г. Кризисы личности и педагогическая профессия / Г. Г. Горелова – М.: Московский психолого-социальный институт, 2004. – 278 с.
44. Гофман Э. Стигма: Заметки об управлении испорченной идентичностью / Э. Гофман [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sociology.ru/forum/ogl3-4-2000.html>
45. Гошовська О. Я. Психологічний захист у структурі самоприйняття особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О. Я. Гошовська. – Луцьк, 2013. – 20 с.
46. Грандт В. В. Психологічний аналіз впливу екстремальних умов праці на професійне здоров'я особистості / В. В. Грандт // Вісник Одеського національного університету – Одеса, 2010. – Т. 15. – Вип. 11. – С. 52–57.
47. Грандт В. В. Особливості копінг-стратегій поведінки представників екстрених служб / В. В. Грандт // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України та Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет»; за ред. С. Д. Максименко, Н. Ф. Шевченко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012 – С. 4–10.
48. Грановская Р. М. Психологическая защита / Р. М. Грановская. – СПб.: Речь, 2007. – 476 с.
49. Грановская Р. М. Психологическая защита у детей / Р. М. Грановская, И. М. Никольская. – СПб.: Речь, 2006. – 342 с.
50. Грачов Г. В. Информационно-психологическая безопасность личности – состояние и возможности психологической защиты / Г. В. Грачов. – М.: Вид-во РАГС, 2003. – 125 с.

51. Грись А. М. До проблеми визначення психологічних механізмів гармонізації «образу Я» соціально дезадаптованих неповнолітніх / А. М. Грись // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. – 2011. – С. 57–65.
52. Губарева О. С. Психологічні особливості формування професійної компетентності працівників ОВС: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук 19.00.06 «Юридична психологія» / О. С. Губарева. – Харків, 2005. – 19 с.
53. Гуменюк Л. Й. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ: навч. посібник / Л. Й. Гуменюк, І. В. Сулятицький – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 648 с.
54. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: монографія / О. Є. Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 186 с.
55. Демина Л. Д. Психическое здоровье и защитные механизмы личности / Л. Д. Демина, И. А. Ральникова. – Барнаул.: Изд-во Алтайского государственного университета, 2000. – 123 с.
56. Дметерко Н. Психологічні захисти та їх деструктивний вплив на функціонування рефлексивного мислення суб'єкта / Н. Дметерко // Соціальна психологія. – 2012. – № 4. – С. 10–17.
57. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.
58. Дружилов С. А. Психология профессионализма. Инженерно-психологический подход / С. А. Дружилов – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2011. – 296 с.
59. Єгорова Є. Психологічні проблеми розвитку особистості у процесі набуття професії / Є. Єгорова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2007. – № 3. – С. 99–105.
60. Емельянова О. Я. Формирование профессиональной идентичности с целью адаптации работника к деятельности по специальности / О. Я. Емельянова // Вестник ВГУ. – 2005. – № 2. – С. 153–156. – (Серия: Экономика и управление).
61. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность / Е. П. Ермолаева // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 4. – С. 69–78.
62. Журбин В. И. Понятие психологической защиты в концепциях З. Фрейда и К. Роджерса / В. И. Журбин // Вопросы психологии, 1990. – № 4. – С. 14–23.
63. Про Національну поліцію: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41.
64. Про вищу освіту: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38.

65. Защитные механизмы личности: методические рекомендации; сост. проф. В. В. Деларю. – Волгоград: ВолгГАСА, 2004. – 48 с.
66. Зейгарник Б. В. Теории личности в зарубежной психологии / Б. В. Зейгарник. – М.: Изд-во Московского университета, 1982. – 128 с.
67. Зубрицька-Макота І. В. Психодіагностика: навч.-метод. посібник / І. В. Зубрицька-Макота. – Львів: СПОЛЮМ, 2013. – 346 с.
68. Иванова Е. М. Психология профессиональной деятельности / Е. М. Иванова. – М.: ПЕРСЭ, 2006. – 382 с.
69. Иванова Е. М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности / Е. М. Иванова – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 208 с.
70. Иванова Н. Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях / Н. Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2008. – № 1. – С. 89–100.
71. Идентичность: хрестоматия / сост. Л. Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2008. – 272 с.
72. Идентичность и организация в меняющемся мире: сб. науч. ст. / под ред. Н. М. Лебедевой, Н. Л. Ивановой, В. А. Штроо; Гос. ун-т; Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. – 328 с.
73. Іщук О. Становлення професійної ідентичності студентської молоді в процесі професіоналізації / О. Іщук // Психологічні перспективи. Спецвипуск. – К., 2012. – С. 133–139.
74. Йосипів Ю. Р. Психологічна готовність працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: 19.00.06 «Юридична психологія» / Ю. Р. Йосипів. – К., 2010. – 20 с.
75. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості / З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
76. Кернберг О. Ф. Агрессия при расстройствах личности и перверсиях / О. Ф. Кернберг; пер. с англ. А. Ф. Ускова. – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – 368 с.
77. Кирьянова Е. «Культурный шок», или Почему мы выбираем похожих сотрудников? / Е. Кирьянова // Управление персоналом. – 2000. – № 3. – С. 34–38.
78. Климчук В. О. Тренінг внутрішньої мотивації: результати апробації та структура / В. О. Климчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 10. – С. 52–59.
79. Климов Е. А. О становление профессионала: приближение к идеалам культуры и сотворение их (психологический взгляд): учеб. пособие / Е. А. Климов. – М.: МПСИ, 2006. – 176 с.

80. Ковальчук З. Я. Генетично-психологічні засади оптимізації педагогічної взаємодії: монографія / за ред. С. Д. Максименка. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 610 с.
81. Кованов А. Ю. Я профессиональное и Я в профессии / А. Ю. Кованов // Мир психологии. – 2002. – № 2. – С. 135–143.
82. Кон И. С. В поисках себя / И. С. Кон. Личность и ее самознание. – М.: Наука, 1984. – 128 с.
83. Кон И. С. Категория «Я» в психологии / И. С. Кон // Психологический журнал. – 1981. – Т. 2. – № 3. – С. 25–38.
84. Конфліктологія. Словник: поняття, категорії, терміни/ за ред.: М. П. Гетьманчука, П. П. Ткачука. – Львів: ЛІВС, 2007. – 205 с.
85. Конюхов Н. И. Словарь-справочник практического психолога / Н. И. Конюхов. – Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 1996. – 224 с.
86. Корольчук М. С. Психологічне забезпечення психічного та фізичного здоров'я / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, А. Ф. Косенко, Т. І. Кочергіна. – К.: Фірма «ІНККОС», 2002. – 272 с.
87. Коростелина К. В. Ідентичність як система: структура і смисловий зміст елементів / К. В. Коростелина // Проблеми загальної та педагогічної психології – 2001. – Т. III. – Ч. 7. – С. 118–124.
88. Костандов Э. А. О физиологических механизмах «психологической защиты» и безотчетных эмоциях / Э. А. Костандов // Бессознательное. – Тбилиси: Мецниереба, 1978. – Т. 1. – С. 633–651.
89. Котенева А. В. Психологическая защита с позиций христианской антропологии: автореф. дис. на соискание уч. ступени доктора психол. наук: спец. 19.00.01. «Общая психология, психология личности, история психологии» / А. В. Котенева – М., 2010. – 54 с.
90. Котляр Ю. В. Психологічні чинники адаптації працівників органів внутрішніх справ до професійної діяльності: автореф. на здобуття наук. ступеня кандидат психол. наук: спец. 19.00.09. «Психологія діяльності в особливих умовах» / Ю. В. Котляр. – К., 2012. – 22 с.
91. Кочкурова О. В. Роль професійної ідентичності у професійному розвитку особистості педагога / О. В. Кочкурова // Збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. – 2012.– Т. XIV. – Ч. 1. – С. 150–156.
92. Кубриченко Т. В. Психологічний аналіз феноменів ідентичності та ідентифікації / Т. В. Кубриченко // Психологічні аспекти національної безпеки: тези II Міжнародної наук.-практ. конф. – 2008. – С. 118–120.
93. Кудерміна О. І. Соціально-типовий профіль майбутнього правоохоронця як суб'єкта професійного спілкування / О. І. Кудерміна // Психологічні перспективи. – 2012. – № 20. – С. 125–134.

94. Кулезнева И. Н. Динамика развития профессиональной идентичности студентов среднего специального учебного заведения / И. Н. Кулезнева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.uspu.uar.ru/vestnik/pedagogika/39.6/htm.

95. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж. Б. Понталис. – М.: Высшая школа, 1996. – 623 с.

96. Левенець О. А. Психологічні чинники розвитку професійних умінь працівників органів внутрішніх справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О. А. Левенець – К., 2009. – 21 с.

97. Ложкін Г. В. Психологія: терміни, поняття, визначення: словник-довідник / Г. В. Ложкін, І. Я. Коцан, В. А. Бараннік, В. В. Подляшаник; за заг. ред. Г. В. Ложкіна. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2011. – 188 с.

98. Макаренко П. В. Професійна «Я-концепція» майбутніх фахівців правоохоронної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / П. В. Макаренко. – Харків, 2001. – 19 с.

99. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе / Н. Мак-Вильямс. – М.: Независимая фирма «Класс», 2007. – 480 с.

100. Максименко О. Г. Дослідження механізмів психологічного захисту особистості в залежності від рівня диференціації психіки / О. Г. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 5. – С. 45–50.

101. Максименко О. Г. Особливості функціонування механізмів психологічного захисту особистості в умовах родинної депривації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О. Г. Максименко. – Одеса, 2008. – 20 с.

102. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі: в 2 т. – К.: Форум, 2002. – Т. 2: Моделювання психологічних новоутворень: генетичний аспект / С. Д. Максименко. – К.: Форум, 2002. – 335 с.

103. Максименко С. Д. Психологія особистості: парадигма життєтворення / С. Д. Максименко // Психологія і суспільство. – Чернопіль, 2006. – № 4. – С. 8–52.

104. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

105. Максименко С. Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід: монографія / С. Д. Максименко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. – 592 с.

106. Малер М. Процесс сепарации-индивидуации и формирование идентичности // Журнал практической психологии и психоанализа, 2005. – № 2 / М. Малер, Дж. Б. Мак-Девитт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://psychol.ras.ru/ippp_pfr/j3p/vol.php?id=200502

107. Матеюк О. А. Професійний психологічний вплив військового керівника на підлеглих в особливих умовах діяльності: монографія / О. А. Матеюк. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2006. – 278 с.

108. Мацегора Я. В. Формування «образу Я» працівників ОВС у процесі професійного становлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. псих. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / Я. В. Мацегора. – Харків, 2008. – 20 с.

109. Мельников В. М. Психологическое обеспечение деятельности ОВД в экстремальных условиях несения службы / В. М. Мельников. – Улан-Удэ: Восточно-Сибирский институт МВД России, 2002. – 65 с.

110. Мечников В. В. Особенности государственной правоохранительной службы в органах внутренних дел (на примере подразделений департамента по борьбе с организованной преступностью и терроризмом): автореф. дис. на соискание уч. ступеня кандидат. юридич. наук: спец. 12.00.11. «судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности, адвокатура»: спец. 12.00.14. «Административное право, финансовое право, информационное право» / В. В. Мечников. – М., 2006. – 20 с.

111. Мещеряков Б. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко]. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 896 с.

112. Мілютіна К. Л. Теорія та практика психологічного тренінгу: навч. посібник / К. Л. Мілютіна. – К.: МАУП, 2004. – 192 с.

113. Митина Л. М. Психология развития конкурентноспособной личности / Л. М. Митина – М.: Московский психолого-социальный институт. – Воронеж: МОДЭК, 2002. – 400 с.

114. Мищенко Т. В. Становление профессиональной идентичности у студентов педагогического вуза: дис. на соискание уч. ступени кандидата психол. наук. спец. 19.00.07 / Т. В. Мищенко. – Ярославль, 2005. – С. 158–179.

115. Мороз Л. І. Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу в органах внутрішніх справ: монографія / Л. І. Мороз – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 228 с.

116. Мороз Л. І. Професійно-психологічний тренінг: підручник / Л. І. Мороз, С. І. Яковенко. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 252 с.

117. Москаль Ю. Ідентифікація й ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу / Ю. Москаль // Психологія і суспільство. – 2006. – № 1. – С. 96–112.

118. Мухамедьяров Н. Н. Образ фізичного Я-особистості як складова її Я-концепції / Н. Н. Мухамедьяров // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 1. – С. 84–91.
119. Назарова И. Э. Защитные механизмы / И. Э. Назарова // Библиотека «Звезды Ориона» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.psychology.vuzlib.org/book_z015.html
120. Про затвердження Програми психопрофілактичної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2008–2012 роки: Наказ МВС України від 07.04.2008 р.
121. Про затвердження Положення про практичну підготовку слухачів та курсантів вищих навчальних закладів МВС України: Наказ МВС України від 27.06.2013 р. № 621.
122. Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) / А. А. Налчаджян. – Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1988. – 238 с.
123. Нартова-Бочавер С. «Coping behavior» в системе понятий психологи личности / С. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 5. – С. 20–30.
124. Нечаева О. С. Шляхи формування мотивації досягнення успіху в обдарованих підлітків / О. С. Нечаева // Обдарована дитина. – 2007. – № 9. – С. 25–30; № 10. – С. 56–63; 2008. – № 2. – С. 29–35.
125. Новый тлумачний словник української мови / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – 2 т. (К-П). – К.: Аконті, 2004. – 927 с.
126. Носс И. Н. Профессиональная психодиагностика: Психологический отбор персонала: учеб.-метод. пособие для студентов и практических психологов / И. Н. Носс – М.: Психотерапия, 2009. – 464 с.
127. Нурлыбаева Г. К. Обучение профессиональной этике в полицейских вузах Европы: монография] / Г. К. Нурлыбаева; под ред. В. Я. Кикотя, А. М. Столяренко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 191 с.
128. Олійников О. А. Напрями дослідження психологічного захисту в сучасній психологічній науці / О. А. Олійников // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПНУ. – 2010. – № 56. – С. 178–182.
129. Омельянович В. Ю. Особенности функционирования механизмов психической адаптации к службе в органах внутренних дел: монография / В. Ю. Омельянович. – Донецк, 2012. – 365 с.
130. Орбан Л. Э. Становление личности: монография / Л. Э. Орбан. – М.: Луч, 1992. – 112 с.
131. Особистість в психологічних дослідженнях / упоряд. С. Д. Максименко, М. В. Папуча; за заг. ред. С. Д. Максименка. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя. – 2005. – С. 51–54; 112–113.

132. Остапйовський О. І. Професійна ідентичність в структурі економічної свідомості особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О. І. Остапйовський – Луцьк, 2011. – 19 с.

133. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості: [монографія] / В. Г. Панок, Г. В. Рудь. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 280 с.

134. Пилат Н. І. Становлення ідентичності студентської молоді шляхом соціально-психологічного тренінгу / Н. І. Пилат // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 1. – С. 119–132. – (Серія психологічна).

135. Поваренков Ю. П. Психологическая характеристика профессиональной идентичности / Ю. П. Поваренков // Кризис идентичности и проблемы становления гражданского общества: сборник научных трудов. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2003. – С. 154–163.

136. Пов'якель Н. І. Професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога: монографія / Н. І. Пов'якель. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 295 с.

137. Полякова О. Б. Психогигиена и профилактика профессиональных деформаций личности / О. Б. Полякова: учебное пособие. – М.: НОУ ВПО Московский психолого-социальный институт, 2008. – 304 с.

138. Потапчук Т. В. Ідентичність: основні підходи до визначення сутності поняття / Т. В. Потапчук // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 3. – С. 14–21.

139. Практикум по психодиагностике. Конкретные психодиагностические методики. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 141 с.

140. Програма стажування на посаді психолога відділу психологічного забезпечення та методичні рекомендації для курсантів 4 курсу факультету з підготовки фахівців для підрозділів кадрового забезпечення та міліції громадської безпеки за спеціальністю «Практична психологія» Львівського державного університету внутрішніх справ / С. С. Гнатюк, Н. О. Пряхіна, І. В. Сулятицький, В. Я. Марковський, О. М. Ковбич. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 60 с.

141. Професійно-психологічна підготовка працівників державної служби боротьби з економічною злочинністю: навч. посібник / за заг. ред. проф. В. Л. Ортинського; [кол. авторів]. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 388 с.

142. Професійна діагностика / упоряд. Т. Гончаренко. – 2-ге вид., стереот. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 120 с. – (Б-ка «Шкільний світ»).

143. Пряхников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряхников. – М.: Ин-т практ. психологи; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.

144. Психоаналитические термины и понятия: словарь / под ред. Э. Борнесса, Мура и Бернарда Д. Фаина; пер. с англ. А. М. Боковикова, И. Б. Гриншпуна, А. Фильца]. – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – 304 с.
145. Психиатрический энциклопедический словарь / Й. А. Стопменов, М. Й. Стопменова и др. – К.: МАУП, 2003. – 1200 с.
146. Психологическая энциклопедия / под ред. Р. Корсина, А. Ауэрбаха; 2-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 1096 с.
147. Психология: словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского; 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
148. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
149. Раджабова С. Вплив ідентифікації на формування глибинно-психологічного змісту психіки / С. Раджабова // Психологія і суспільство. – 2008. – № 2. – С. 153–156.
150. Раджабова С. Ортодоксальний психоаналіз З. Фрейда і психодинамічні теорія в розумінні феномена ідентифікації / С. Раджабова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2006. – № 5. – С. 95–105.
151. Радзімовська О. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх фахівців / О. Радзімовська // Соціальна психологія. – 2012. – № 3. – С. 3–11.
152. Ренке С. О. Захисні механізми особистості як фактор збереження цілісності «Я» – структури / С. О. Ренке // Проблеми сучасної психології. – 2010. – № 10. – С. 667–676.
153. Рибалка В. В. Психологічний аналіз і синтез цілісної характеристики особистості професіонала / В. В. Рибалка // Дидактика професійної школи: зб. наук. праць. – Вип. 3. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – С. 183–187.
154. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології: навч. посібник / В. В. Рибалка. – К.: ІППО АПН України, 2006. – 530 с.
155. Рибалка В. В. Психологія праці особистості: навчально-методичний посібник / В. В. Рибалка. – К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2006. – 60 с.
156. Рисинець Т. П. «Психологічний захист» та «поведінка подолання»: диференціація понять / Т. П. Рисинець // Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т. XIV. – Ч. 1. – 2012. – С. 290–297.
157. Родіна Н. В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Н. В. Родіна. – К., 2012. – 43 с.

158. Родыгина У. С. Психологические особенности развития профессиональной идентичности студентов-будущих психологов: дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07. «Педагогическая психология» / У. С. Родыгина. – Киров, 2007. – 215 с.
159. Романова Е. С. Механизмы психологической защиты: генезис, функционирование, диагностика / Е. С. Романова, Л. Р. Гребенников. – Мытищи: Изд-во «Талант», 1996. – 144 с.
160. Рось Л. М. Консультування в межах гештальтпсихології: теорія і практика / Л. М. Рось // Вісник Чернігівського національного педагогічного ун-ту. – № 126. – С. 143–147.
161. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 508 с.
162. Сахнік О. В. Психологічні чинники особистісно орієнтованої підготовки працівників ОВС України до управлінської діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О. В. Сахнік. – К., 2011. – 20 с.
163. Сивогракова З. А. Особливості Я-концепції студентів з різними характеристиками мотиваційно-регулятивних аспектів особистості / З. А. Сивогракова // Науковий часопис ім. М. П. Драгоманова. – Серія № 12. – Психологічні науки: зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 34 (58). – С. 276–285.
164. Сергієнко Н. П. Психолого-правові засади формування особистості майбутніх працівників ОВС у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / Н. П. Сергієнко. – Харків, 2005. – 21 с.
165. Сергеева А. В. Особливості трансформації інтегральної ідентичності особистості в процесі професійної перепідготовки / А. В. Сергеева // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка. – 2012. – Т. XIV. – Ч. 6. – С. 419–427.
166. Сергеева А. В. Психология интегральной идентичности личности: монография / А. В. Сергеева. – Одеса: Лерадрук, 2013. – 317 с.
167. Слівінський В. Р. Акмеологічний вимір професійної самореалізації працівника ОВС: філософсько-правовий аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / В. Р. Слівінський. – Львів, 2014. – 18 с.
168. Современный Энциклопедический словарь. – Изд-во «Большая Российская Энциклопедия», 1997 г. – 1160 с.
169. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 284 с.

170. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / авт.-упоряд.: Г. О. Андрощук, І. Б. Жилияєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко]. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.

171. Субботина Л. Ю. Психологическая защита и стресс / Л. Ю. Субботина. – Х.: Гуманитарный Центр, 2013. – 300 с.

172. Субботина Л. Ю. Структурно-функциональная организация психологической защиты личности: дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.03. «Психология труда, инженерная психология, эргономика» / Л. Ю. Субботина. – М.: РГБ, 2007. – 318 с.

173. Сурякова М. В. Уявлення студентів-психологів про майбутню професійну діяльність / М. В. Сурякова // Науковий часопис імені М. П. Драгоманова. – Серія № 12. – Психологічні науки: зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 34 (58). – С. 264–271.

174. Тавровецька Н. І. Різні підходи до дослідження складових Я-образу особистості / Н. І. Тавровецька // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 10. – С. 74–79.

175. Ташлыков В. А. Психология лечебного процесса / В. А. Ташлыков. – Л.: Медицина, 1984. – 341 с.

176. Ташлыков В. А. Личностные механизмы совладания (копинг-поведение) и защиты у больных неврозами в процессе психотерапии / В. А. Ташлыков // Медико-психологические аспекты охраны здоровья. – Томск, 1990. – С. 90–91.

177. Типологія: за даними вільної енциклопедії Вікіпедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

178. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки психологів: [монографія] / [В. Бочелюк, С. Білоусов, Г. Горбань та ін.]; за ред. В. Бочелюка. – Запоріжжя: КПУ, 2010. – 248 с.

179. Титаренко Д. С. Механізми психологічного захисту в ситуації екзистенційної загрози / Д. С. Титаренко // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2009. – Вип. № 6. – С. 182–192.

180. Туник Е. Психологические защиты (тестовая методика) / Е. Туник // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 3. – С. 55–62.

181. Туник Е. Психологические защиты. Тестовая методика / Е. Туник. – СПб.: Речь, 2010. – 119 с.

182. Турецька Х. І. Аналіз підходів до розуміння ідентичності в психологічній науці. / Х. І. Турецька // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2007. – Вип. 37. – С. 232–236.

183. Туркова Д. М. Вправи з ідентифікації механізмів психологічного захисту в контексті емпатійного розуміння особистості / Д. М. Туркова // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 8. – С. 42–45.
184. Ференци Ш. Теория и практика психоанализа / Ш. Ференци. – Изд-во: Университетская книга, ПЕРСЭ, 2000. – 320 с.
185. Фопель К. Психологические группы: Рабочие материалы для ведущего: практ. пособие / К. Фопель. – 6-е изд. – М.: Генезис, 2008. – 256 с.
186. Фромм Е. Мати чи бути? / Е. Фромм. – К.: Укр. письменник, 2010. – 222 с. – (Світло світогляду).
187. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: Прогресс, Универс, 1995. – 253 с.
188. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы / А. Фрейд. – М.: Педагогика- Пресс, 1993. – 144 с.
189. Фрейд З. «Я» и Оно // Очерки по психологии сексуальности / З. Фрейд. – М.: Попурри, 1999. – С. 455–478.
190. Фрейджер Р. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Р. Фрейджер, Д. Фрейдимен – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 608 с.
191. Чабан О. Психічне здоров'я: підручник / О. Чабан, В. Ящук, Я. Нестерович. – Тернопіль: ТДМУ, 2008. – 480 с.
192. Чайкіна Н. О. Методичні засади співвідношення Я-базового і Я-ситуаційного у структурі професійної адаптації / Н. О. Чайкіна // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 6. – С. 14–20.
193. Шадських Ю. Г. Психологія: короткий навчальний словник: терміни і поняття / Ю. Г. Шадських. – Львів: Магнолія-2006, 2008. – 276 с.
194. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Х.: Прапор, 2004. – 640 с.
195. Шиліна А. А. Особливості психологічного захисту у працівників органів внутрішніх справ із різним рівнем стресостійкості / А. А. Шиліна, Г. В. Борисенко // Право і безпека. – 2012. – № 4 (46). – С. 355–358.
196. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики / Л. Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та, 2007. – 128 с.
197. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления: дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Л. Б. Шнейдер. – М., 2001. – 325 с.
198. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: учебное пособие / Л. Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Мос-

ковського психолого-соціального інститута; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с.

199. Шнейдер Л. Б. Тренинг професійної ідентичності: керівництво для викладачів вузів і практикуючих психологів / Л. Б. Шнейдер – М.: Изд-во Московського психолого-соціального інститута; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2008. – 208 с.

200. Щадриков В. Д. Методологічні проблеми психології професійного навчання / В. Д. Щадриков // Методологія інженерної психології, психології праці і управління. – М.: Наука, 1981. – С. 43–58.

201. Щербатих Ю. В. Избавиться от страха? Это просто! / Ю. В. Щербатих. – М.: ЭКСМО, 2006. – 256 с.

202. Штроо В. А. Исследование групповых защитных механизмов / В. А. Штроо // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 5–15.

203. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. с англ. / общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.

204. Юрченко В. М. Теоретико-методологічні засади дослідження психічних станів людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. псих. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В. М. Юрченко. – К., 2009. – 36 с.

205. Яворська Г. Х. Соціально-професійна зрілість курсантів вищих закладів освіти МВС України: монографія / Г. Х. Яворська. – Одеса: ПЛАСКЕ ЗАТ, 2005. – 408 с.

206. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навч. посібник. – К.: Вища школа, 2004. – 679 с.

207. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посібник / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2006. – 382 с.

208. Bandura A. Self-regulation of motivation and action through internal standards and goals systems / A. Bandura. – Goal concepts in personality and social psychology. – Hillsdale, N. J.: Erlbaum. – P. 19–85.

209. Ego identity: A handbook for psychosocial research / J. E. Marcia. – New York: Springer. – Verlag Inc., 1993. – 245 p.

210. Erikson E. H. Identity: Youth and crisis / E. H. Erikson. – New York: McGraw-Hill, 1968. – 336 p.

211. Fenichel O. The psychoanalytic theory of neurosis / O. Fenichel. – New York: Norton, 1945. – 845 p.

212. Freud S. The defense neuro-psychoses / S. Freud; [the collected Papers: in 10 v.]. – N.Y.: Collier Books, 1963. – V. 2. – P. 67–81.

213. Marcia J.E. Identity in Adolescent. In Handbook of Adolescent Psychology / J. E. Marcia; ed. By J. Adelson. – New York: Wiley, 1985. – 157–180 p.
214. Mead G. The Social Self / George H. Mead. – 1913. – № 10 – P. 374–380 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/us/mead3.htm>.
215. Pagon M. Policing in Central and Eastern Europe: the role and importance of cooperation, training, education, and research / M. Pagon. – 1996 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.ncjrs.gov/policing/pol3.htm>
216. Plutchik, R. A. structural theory of ego defenses and emotions. Plutchik R., Kellerman H., Conte H. R. // Izard C. Emotions in personality and psychopathology. – New York: Plenum Press, 1979. – P. 229–257.
217. Rogers C. R. The theory of therapy, personality and interpersonal relationships, as developed in the client-centered framework / C. R. Rogers; [Koch S. (ed.)]. – Psychology: A study of a science. – N. Y., 1959. – V. 3. – P. 184–256.
218. Tajfel, H. The social identity theory of intergroup behavior / H. Tajfel, J.C. Turner // Psychology of intergroup relations. – Chicago: Nelson-Hall, 1986. – P. 7–24.
219. Cramer P. Defense mechanisms in psychology today. Further processes for adaptation / P. Cramer. – American Psychologist. – 2000. – Vol. 55. – № 6. – P. 637–646.
220. Cramer P. Longitudinal study of defense mechanisms: late childhood to late adolescence / P. Cramer. – Journal of Personality. – 2007. – Vol. 75. – № 1. – P. 1–24.
221. Haan N. Coping and defending. Process of self-environment organization / N. Haan. – New York-San Francisco London: Academic Press, 1977. – P. 12–24.
222. Trzebińska E. Regulacyjna rola JA w radzeniu sobie z nietypowymi wyzwaniami: po co wyobrażamy sobie, że nasze sprawy mogły potoczyć się inaczej? / E. Trzebińska // Psychologia: Edukacja i Społeczeństwo. – 2005. – Tom 2. – № 1. – P. 41–57.
223. Vaillant G. Adaptation to life / G. E. Vaillant. – Boston: Little, Brown, 1977. – P. 33–48.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1

Середні значення за основними даними досліджуваних (%)

Шкали	1 курс		2 курс		3 курс		4 курс		5 курс	
Стать	21% жінки	79% чоловіки	28% жінки	72% чоловіки	28% жінки	72% чоловіки	25% жінки	75% чоловіки	50% жінки	50% чоловіки
Середній навчальний бал	3,9	3,8	4,2	4,3	3,8	3,5	4,1	4,0	4,5	4,5
Загальний середній навчальний бал	3,8		4,2		3,8		4,0		4,5	
Факультет	Підготовки слідчих – 26%		Підготовки слідчих – 86%		100% Кримінальної міліції		Кримінальної міліції – 51%		Підготовки слідчих – 62%	
	Кримінальної міліції – 74%		14% Кримінальної міліції				28% Економічної безпеки		Кримінальна міліція – 38%	
							3 підготовки фахівців для підрозділів кадрового забезпечення та міліції громадської безпеки – 11%			
							Підготовки слідчих – 10%			
Вік	17,44		18,42		20,16		20,32		22,55	

Таблиця 2

Середні значення за параметрами опитувальників (у балах)

Шкали	Львівський державний університет внутрішніх справ				
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
1	2	3	4	5	6
Стать	21 ж; 79 ч	28 ж; 72 ч	28 ж; 94 ч	25 ж; 75 ч	50 ж; 50 ч
Вік	17,44	18,42	20,16	20,32	22,55
Середній навчальний бал	3,87	4,29	3,80	4,07	4,58
Задоволеність умовами ВНЗ	3	4,44	4,07	4,01	4,21
Задоволеність викладанням ВНЗ	4,15	4,39	4,36	4,17	4,29
Миролюбність	9,07	10,00	9,14	8,78	8,38
Уникнення	7,24	8,81	8,12	8,62	9,43
Агресія	7,69	5,19	6,75	6,61	6,19
Здобуття знань	8,64	7,88	8,74	8,49	8,73
Оволодіння професією	7,16	6,17	7,04	6,26	5,38
Отримання диплома	7,02	6,51	7,13	7,20	7,30
Внутрішня мотивація	4,34	4,26	4,39	4,19	4,26
Зовнішня позитивна мотивація	4,05	3,88	4,08	4,08	4,37
Зовнішня негативна мотивація	3,39	3,54	2,93	3,55	3,51
Статус «Професіонал»	19,83	15,08	20,37	21,54	22,40
Статус «Непрофесіонал»	6,63	5,69	6,33	6,99	7,14
Тип професійної ідентичності	3,79	3,69	3,80	3,86	4,05
A	4,58	4,67	5,50	5,63	6,50
B	3,52	3,92	4,11	4,40	4,74
C	5,24	5,42	6,32	6,58	8,64
E	6,18	6,19	6,43	7,21	7,45
F	5,76	5,72	5,60	5,78	6,07
G	5,45	5,03	6,27	6,45	7,43
H	5,29	4,97	5,80	6,39	6,38

<i>Продовження таблиці 2</i>					
1	2	3	4	5	6
L	6,88	7,03	6,16	5,50	5,57
M	4,98	4,75	5,06	4,69	4,88
N	6,04	5,83	6,55	5,96	6,19
O	5,97	6,08	5,16	4,89	5,14
Q1	3,85	4,42	3,58	3,87	4,81
Q2	5,32	5,72	4,83	4,73	4,52
Q3	6,03	6,08	6,95	7,41	7,71
Q4	5,21	5,03	4,46	4,10	3,67
Витіснення	41	48	37	35,50	35,24
Регресія	37	41	25	25,49	32,15
Заміщення	32	39	21	18,94	19,05
Заперечення	59	56	56	55,08	56,44
Проекція	63	63	52	53,31	54,21
Компенсація	64	67	57	55,50	52,86
Гіперкомпенсація	38	47	29	31,93	34,07
Раціоналізація	66	60	57	58,75	59,04
Адаптивні психозахисти	5,25	5,29	4,94	4,81	5,16
Неадаптивні психозахисти	3,73	4,07	3,40	3,43	3,54
Самопринижуючі психозахисти	4,51	4,58	4,26	4,25	4,25
Захисти, які викривляють образ	4,56	4,58	4,28	4,20	4,09

КОМПЛЕКСНА ПРОГРАМА
Особливості вияву психологічних захистів
у структурі професійної ідентичності
майбутнього правоохоронця

Мета курсу «Особливості вияву психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця»: дати майбутньому правоохоронцеві основи професійно-психологічних знань – підгрунття глибокого і усестороннього вивчення професійної психології, у тому числі практичних її аспектів.

Окрім цього сформувати фундаментальні теоретичні знання та практичні уміння і навички щодо активізації у курсантської молоді адекватних та зрілих механізмів захисту, які б сприяли формуванню позитивної професійної ідентичності.

Завдання вивчення курсу:

- ознайомити з поняттями «професійна ідентичність», «професіоналізація», «психологічні механізми захисту»;
- ознайомити із провідними теоріями щодо особливостей професійної психології майбутнього правоохоронця відповідно до різних психологічних напрямів, концепцій, шкіл тощо;
- розкрити специфіку використання захисних механізмів курсантської молоді у процесі їх професіоналізації;
- засвоєння навчальної літератури і першоджерел відповідно до тем курсу.

Місце курсу в професійній підготовці випускника:

Зміст лекційного курсу цієї дисципліни і практичні заняття, а також різні форми самостійної роботи дозволять майбутнім фахівцям – правоохоронцям опанувати систему знань про психологічні механізми захисту особистості та закономірності їх раціональної активізації під час професійної діяльності, а також вікові,

індивідуальні та соціальні особливості вияву адаптивних стратегій взаємодії з навколишньою дійсністю.

Курс має велике значення для підготовки майбутніх правоохоронців, оскільки від знання фундаментальних закономірностей активізації зрілих стилів захисту, зокрема адаптивних стратегій (раціоналізація, гумор, сублімація тощо) як найбільше зрілих вищих захисних механізмів, адже від цього значною мірою залежить формування психологічного професійного мислення професіонала у сфері правоохоронних органів, зокрема в складних трансформаційних умовах українського сьогодення, адже, як засвідчують сьогоднішні реалії, працівники МВС доволі часто страждають від посттравматичних стресових розладів (ПТСР), високої агресивності, емоційної не стійкості, мають високий рівень ситуативної тривожності, це може спричинити виникнення біполярних розладів особистості та інших дисфункцій пов'язаних з порушенням онтогенетичного розвитку особистості.

Вимоги до знань і умінь студентів

а) студенти повинні знати:

– сутнісні характеристики особистості професіонала у сфері правоохоронних органів;

– різні підходи у вітчизняній і зарубіжній психології до розуміння понять «професійна ідентичність», «механізми захисту особистості»;

– специфіку прояву психологічних механізмів захисту під час екстремальної роботи різних підрозділів МВС;

– чинники й засоби активізації адаптивних стратегій психологічного захисту у майбутніх правоохоронців;

б) студенти повинні вміти:

- вільно й адекватно користуватися термінологією;
- аналізувати першоджерела відповідно до програми;
- розрізняти основні принципи відмінності в підходах до трактування механізмів захисту особистості у різних напрямках психологічної науки.

- виявляти зміст і види комунікативних бар'єрів у правоохоронній діяльності;

- визначати систему детермінант, що сприяє формуванню професійної ідентичності правоохоронця та раціональному використанню стратегій захисту під час складних ситуацій;
- управляти своїми емоціями.

Міждисциплінарні зв'язки курсу:

Курс має тісний взаємозв'язок з психологією професіоналізму, психологією праці, педагогічною та віковою психологією, екстремальною психологією, психологією стресу, соціальною психологією, експериментальною психологією, психодіагностикою, психокорекцією, психотерапією та ін.

Тематичний план змістових модулів

Вимоги сьогодення до особистості справжнього професіонала є дуже високими, саме тому вивчення особливостей професійного мислення, використання адаптивних та ефективних стратегій захисту у міжособистісній взаємодії стоїть так гостро. Адже, майбутній працівник органів внутрішніх справ є особою статусною і соціально помітною, тому його діяльність та загальний образ мають бути досконалим або принаймні не виходити за рамки обраної професійної стезі.

Загалом вивчення проблеми механізмів психологічного захисту у ракурсі професіоналізації особистості, зокрема правоохоронця є актуальною особливо у нашій країні, оскільки свого часу відбулася дискредитація правоохоронної системи це в подальшому спровокувало підготовку якісно нових працівників, які б високоефективно виконували свою роботу і були психічно здоровими.

Як відзначає С. Дружилов, М. Ануфрієв та ін., під час професійної підготовки професіонала (правоохоронця в тому числі) важливим є взаємозв'язок сенсорно-перцептивних, когнітивних, мотиваційних та емотивних складових особистості, які впливають на первинний відбір кандидата на посаду та подальшу професіоналізацію особистості.

Багатовекторність вивчення запропонованої нами проблематики своїми межами сягає психодинамічного підходу. Однак, сучасні уявлення про психологічні механізми захисту є дещо іншими, адже розглядаються як компенсаторно-приспосувальні способи регуляції особистості в загальній структурі її психічної адаптації до мікро- і макродовкілля.

Модуль I. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПРАВООХОРОНЦЯ

Тема 1. Предмет та завдання курсу «Особливості вияву психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця»

Предмет, об'єкт і завдання професійної психології. Загальна характеристика курсу, його структурні параметри, види навчальних занять і форма атестації. Основні нормативні вимоги до вивчення курсу. Бібліографічний огляд літератури щодо специфіки використання психологічних захистів курсантською молоддю під час процесу професіоналізації та професійної ідентифікації.

Професіоналізм майбутнього правоохоронця як результат реалізації і розвитку особистісних ресурсів. Індивідуальний ресурс професіонального розвитку як системна властивість особистості. Психологічні особливості професійної діяльності майбутніх правоохоронців у екстремальних ситуаціях та їх вплив на психічний стан міліціонерів.

Тема 2. Теоретико-методологічні проблеми професійної психології майбутнього правоохоронця

Проблема формування світогляду правоохоронця в умовах сучасної трансформації українського суспільства. Концептуальна модель професійної ідентичності у відомчих вищих навчальних закладах. Проблеми діагностики професійної ідентичності у відомчих закладах країни. Стратегії конструювання та управління професійною ідентичністю майбутнього правоохоронця. Роль різноманітних видів ідентичності у професійному самовизначенні курсантської молоді.

Чинники редукції особистісних досягнень майбутніми працівниками ОВС. Проблемні питання професійно-психологічної підготовки персоналу в систему МВС. Психологічні чинники професійного самовизначення у сучасній молоді. Професійна орієнта-

ція з молоддю, яка має на меті вступ у вищий заклад освіти МВС на навчання. Професійний психологічний відбір кандидатів на навчання. Основні заходи психологічного супроводження навчального процесу у вищих закладах освіти МВС України.

Сучасна компаративістика як основа методології дослідження системи професійного навчання у вітчизняних та закордонних відомчих закладах. Нормативно-орієнтуюча основа викладання представникам курсантської молоді та його вплив на їх професійне становлення.

Тема 3. Загальна характеристика специфіки використання захисних механізмів курсантської молоді у процесі їх професіоналізації

Сутність характеристики поняття «психологічні механізми захисту». Функції психологічних захистів. Адаптаційна та регулююча функції захисних механізмів. Психічне здоров'я та механізми захисту.

Психологічні механізми захисту у парадигмі адаптаційних захисних стратегій особистості. Основні підходи і принципи аналізу психологічних захистів індивіда. Психоаналітичний та гуманістичний підходи до трактування захисних механізмів. Характеристика різноманітних видів психологічного захисту. Первинні (примітивні) захисні процеси. Вторинні (вищого розряду) захисні механізми. Усвідомлений захист. «Зупинитись». «Придивитись». «Прислухатись». Альтернативні форми захисту (молитва, мантри, релігія тощо).

Психологічні захисти у структурі професійної ідентичності курсанта. Теоретична модель психологічних захистів. Вікова динаміка захисних стратегій особистості.

Психологічні захисти у структурі професійної діяльності курсантської молоді. Роль захисних стилів у формуванні майбутнього професіонала-правоохоронця. Особливості використання психологічних захистів у правоохоронній діяльності. Соціальний аспект механізмів захисту. Стратегії особистісного захисту при організаційному спротиву. Механізми психологічного захисту при синдромі професійного вигорання.

Тема 4. Активізація адаптивних механізмів захисту курсантської молоді шляхом застосування психологічних методів впливу

Першопричини активізації адаптивних механізмів захисту курсантської молоді. Початок рефлексії. Важкі стани у прояві життєвої активності. Порушення у сфері професійної мотивації. Стани, викликані надмірною психологічною мобілізацією організму.

Психічна саморегуляція та стратегії захисту. Прийоми саморегуляції. Регуляція рівня психічної активності за рахунок інформаційно-енергетичного притоку. Емоційно-вольовий рівень саморегуляції життєдіяльності у представників курсантської молоді. Саморегуляція мотиваційних складових діяльності майбутніх правоохоронців. Автокорекція особистості. Самоорганізація. Самодетермінація. Самоактуалізація. Самоуправління у подоланні критичних та екстремальних ситуацій. Психотехніка самоздійснення. Невідкладна аутопсихотерапія. Первинний курс аутогенного тренування.

Тема 5. Психозахисні стратегії майбутнього правоохоронця як раціональна умова формування професійної ідентичності

Психологія професійної придатності. Особливості психологічного захисту у працівників органів внутрішніх справ з різним статусом професійної ідентичності. Стратегії подолання кризи професійної ідентичності у курсантської молоді. Трансформація захисних механізмів у копінг-стратегії в процесі професіоналізації майбутніх правоохоронців.

Взаємозв'язок домінуючих захисних стратегій із професійною деформацією співробітників ОВС. Шляхи корекції деформацій особистості правоохоронця.

Психологічні захисти з позицій професійної психології. Професійна Я-концепція майбутнього працівника ОВС. Особистісні та професійні ресурси та резерви професійної ідентичності курсантської молоді. Взаємозв'язок захисного механізму ідентифікації та професійної ідентичності.

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Модуль I. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПРАВООХОРОНЦЯ

Тема 1. Предмет і завдання курсу «Особливості вияву психологічних захистів у структурі професійної ідентичності майбутнього правоохоронця» (2 год.)

План

1. Предмет, об'єкт і завдання професійної психології. Загальна характеристика курсу, його структурні параметри, види навчальних занять і форма атестації. Основні нормативні вимоги до вивчення курсу. Бібліографічний огляд літератури щодо специфіки використання психологічних захистів курсантською молоддю під час процесу професіоналізації та професійної ідентифікації .

2. Професіоналізм майбутнього правоохоронця як результат реалізації і розвитку особистісних ресурсів.

3. Індивідуальний ресурс професіонального розвитку як системна властивість особистості.

4. Психологічні особливості професійної діяльності майбутніх правоохоронців у екстремальних ситуаціях та їх вплив на психічний стан міліціонерів.

Тема 2. Теоретико-методологічні проблеми професійної психології майбутнього правоохоронця (2 год.)

1. Проблема формування світогляду правоохоронця в умовах сучасної трансформації українського суспільства.

2. Концептуальна модель професійної ідентичності у відомчих вищих навчальних закладах. Проблеми діагностики професій-

ної ідентичності у відомчих закладах країни. Стратегії конструювання та управління професійною ідентичністю майбутнього правоохоронця. Роль різноманітних видів ідентичності у професійному самовизначенні курсантської молоді.

3. Проблемні питання професійно-психологічної підготовки персоналу в систему МВС. Психологічні чинники професійного самовизначення у сучасної молоді. Професійна орієнтація з молоддю, яка має на меті вступ у вищий заклад освіти МВС на навчання. Професійний психологічний відбір кандидатів на навчання. Основні заходи психологічного супроводження навчального процесу у вищих закладах освіти МВС України.

4. Чинники редукції особистісних досягнень майбутніми працівниками ОВС.

5. Сучасна компаративістика як основа методології дослідження системи професійного навчання у вітчизняних та закордонних відомчих закладах. Нормативно-орієнтуюча основа викладання представникам курсантської молоді та його вплив на їх професійне становлення.

Тема 3. Загальна характеристика специфіки використання захисних механізмів курсантської молоді у процесі їх професіоналізації (6 год.)

1. Сутність характеристики поняття «психологічні механізми захисту». Функції психологічних захистів. Адаптаційна та регулююча функції захисних механізмів. Психічне здоров'я та механізми захисту.

2. Психологічні механізми захисту у парадигмі адаптаційних захисних стратегій особистості. Основні підходи і принципи аналізу психологічних захистів індивіда. Психоаналітичний та гуманістичний підходи до трактування захисних механізмів.

3. Характеристика різноманітних видів психологічного захисту. Первинні (примітивні) захисні процеси. Вторинні (вищого розряду) захисні механізми. Усвідомлений захист. «Зупинитись». «Придивитись». «Прислухатись». Альтернативні форми захисту (молитва, мантри, релігія тощо).

4. Психологічні захисти у структурі професійної ідентичності курсанта. Теоретична модель психологічних захистів. Вікова динаміка захисних стратегій особистості.

5. Психологічні захисти у структурі професійної діяльності курсантської молоді. Роль захисних стилів у формуванні майбутнього професіонала-правоохоронця.

6. Особливості використання психологічних захистів у правоохоронній діяльності. Соціальний аспект механізмів захисту. Стратегії особистісного захисту при організаційному спротиві. Механізми психологічного захисту при синдромі професійного вигорання.

Тема 4. Активізація адаптивних механізмів захисту курсантської молоді шляхом застосування психологічних методів впливу (6 год.)

1. Першопричини активізації адаптивних механізмів захисту курсантської молоді. Початок рефлексії. Важкі стани у прояві життєвої активності. Порушення у сфері професійної мотивації. Стани, викликані надмірною психологічною мобілізацією організму.

2. Психічна саморегуляція та стратегії захисту.

3. Прийоми саморегуляції.

4. Регуляція рівня психічної активності за рахунок інформаційно-енергетичного притоку.

5. Емоційно-вольовий рівень саморегуляції життєдіяльності у представників курсантської молоді.

6. Саморегуляція мотиваційних складових діяльності майбутніх правоохоронців.

7. Автокорекція особистості.

8. Самоорганізація.

9. Самодетермінація.

10. Самоактуалізація.

11. Самоуправління у подоланні критичних та екстремальних ситуацій.

12. Психотехніка самоздійснення.

13. Невідкладна аутопсихотерапія.

14. Первинний курс аутогенного тренування.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Організація самостійної роботи

Самостійна робота – це самостійна діяльність-учіння курсанта, яка планується й виконується за завданнями, під методичним керівництвом і контролем науково-педагогічного працівника, але без його прямої участі.

Важливу роль при вивченні навчальної дисципліни відіграють раціональні засоби: методи організації самостійної роботи, умови праці, режим дня, техніка праці та ін.

Під час вивчення навчальної дисципліни «Практикум з психокорекції» виділяються такі види самостійного учіння курсанта:

- відпрацювання тем практичних занять студентами денної форми (ДФН);
- підготовка рефератів;
- підготовка до письмової та усної перевірки знань, заліку;
- робота з літературою та ін.

Кожен із зазначених видів потребує від курсантів наполегливої самостійної праці.

Самостійна робота проводиться в різних формах, які спрямовані на вирішення завдань навчання курсу, і повинна сприяти формуванню вмінь:

- бачити проблему психологічних захистів курсантської молоді та її взаємозв'язку з процесом професіоналізації;
- встановлювати суперечності, що породжують проблеми пов'язані з професійною ідентифікацією майбутнього правоохоронця;
- використовувати знання психологічної науки для застосування адаптивних психозахисних стратегій майбутнього правоохоронця як раціональної умови формування їх професійної ідентичності;
- розпізнавати не адаптивні, не зрілі механізми захисту курсантської молоді та знаходити шляхи їх корекції;
- активізувати вищі, зрілі механізми захисту майбутніх правоохоронців у різного роду екстремальних ситуаціях.

Форми організації самостійної роботи: реферування й анотування наукової та навчально-методичної літератури, вирішення психологічних завдань, моделювання проблемних ситуацій нормального й девіантного розвитку та їх аналіз за розробленим алгоритмом, узагальнення матеріалу у вигляді класифікаційних схем тощо.

Теми завдань для виконання самостійної роботи курсантами:

1. Класифікація механізмів захисту у різних напрямках психологічної науки.
2. Психологічний захист у структурі самоприйняття особистості.
3. Психогігієна та профілактика професійних деформацій працівників органів внутрішніх справ.
4. Психологічні захисти і стрес.
5. Теорія і методи діагностики психологічних захистів та професійної ідентичності у представників курсантської молоді.
6. Використання психологічних захистів у кризових умовах сучасного українського суспільства.
7. Проблема знаходження професійної ідентичності: шляхи досягнення.

Індивідуальні навчально-дослідні завдання:

1. У період вивчення спецкурсу курсантська молодь повинна провести самоспостереження, його результати записувати у особистому щоденнику (щоденник думок). Це стосується поведінкових, емоційних та когнітивних реакцій на будь-які ситуації у житті курсанта.
2. Здійснити оптимізацію власних домінуючих механізмів захисту за допомогою психологічних методів.
3. Змоделювати можливі типові та атипові реакції майбутнього правоохоронця у екстремальних ситуаціях (на основі досвіду).

4. Проаналізувати у творчій формі стимули та перешкоди щодо використання адаптивних психозахистів майбутніми правоохоронцями.

5. Розробити сценарій ділової/рольової гри на одну із таких тем:

- специфіка професіоналізації сучасного працівника правоохоронної сфери;
- психозахисні стратегії у конфліктних ситуаціях;
- особистісний досвід у використанні психологічних механізмів захисту;
- роль психологічних захисних стратегій у професійному становленні курсантської молоді;
- нетрадиційні методи виявлення психозахистів у майбутніх правоохоронців під час професійної діяльності.

Або ж запропонувати власний варіант теми.

Супровід і контроль за індивідуальною роботою:

Супровід індивідуальної роботи курсантів може бути організований у таких формах:

- узгодження індивідуальних планів самостійної роботи (види і теми завдань, терміни подання результатів) у межах часу, відведеного на самостійну роботу;
- консультації (індивідуальні і групові) з надання допомоги в розробці плану або програми виконання завдання;
- інструктаж за методикою виконання завдання;
- проміжний контроль ходу виконання завдань;
- оцінка результатів виконання завдань.

Методи навчання:

- традиційна лекція;
- лекція-диспут;
- тренінгові вправи;
- творчі завдання;
- інтерактивні ігри;

- методи невербальної взаємодії;
- групова рефлексія.

Методи оцінювання:

Оцінюванню підлягають:

- робота на практичних заняттях;
- самостійні роботи;
- тренінгова звітність;
- дотримання етичних принципів групової психологічної роботи;
- вчасність подання самостійної роботи;
- індивідуальні науково-дослідні завдання;
- своєчасність подання результатів виконання індивідуального завдання;
- оригінальність презентації індивідуально виконаного творчого завдання.

Методичне забезпечення:

- комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни (КНМЗД);
- нормативні документи;
- технічні засоби;
- ілюстративні матеріали тощо.

Питання до заліку:

1. Предмет, об'єкт і завдання професійної психології.
2. Виникнення, розвиток та основні сфери використання поняття «професіоналізація».
3. Змістово-функціональні зв'язки з іншими психологічними дисциплінами.
4. Генеза труднощів професійної ідентифікації особистості в професійній сфері.
5. Психологічний захист особистості: науково-прикладний аспект.

6. Особливості співвідношення понять «ідентичність», «професійна ідентичність» та «професія».

7. Структурні компоненти професійної ідентичності майбутнього працівника ОВС.

8. Сутність психологічних детермінант психологічних захистів особистості майбутнього правоохоронця.

9. Проблема професійного становлення та ідентифікації майбутнього правоохоронця.

10. Специфіка уявлень про механізми психологічного захисту курсантської молоді у психологічній науці.

11. Статуси професійної ідентичності: характеристики.

12. Професійна адаптація та професійне становлення.

14. Класифікація захисних механізмів особистості.

15. Психологічні захисти та копінг-поведінка.

16. Функціональні особливості психологічного захисту особистості майбутнього правоохоронця (адаптаційний і регулятивний компоненти)..

17. Методологічні проблеми у дослідженні професійної ідентичності особистості правоохоронця.

18. Вікова динаміка у прояві механізмів психологічного захисту.

19. Форми, види, типи професійної ідентичності особистості.

20. Особливості протікання кризи ідентичності у представників курсантської молоді.

21. Зарубіжні та вітчизняні засади професійного навчання майбутніх правоохоронців.

22. Інноваційні психотехнології оптимізації використання зрілих механізмів захисту.

23. Соціально-психологічні підходи до оптимізації процесу професіоналізації курсантської молоді.

24. Соціально-психологічні засоби стимулювання особистості курсанта до оволодіння професією правоохоронця.

25. Соціально-психологічні основи активізації вищих механізмів захисту у курсантської молоді як раціональної умови їх професійної ідентифікації.

Критерії оцінювання знань

Переведення підсумкових семестрових оцінок, виражених у балах за 100 шкалою, в оцінки за національною шкалою та шкалою ECTS здійснюється відповідно до наведеної нижче таблиці:

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
		оцінка	пояснення
91–100	Відмінно	A	Відмінне виконання
82–90	Добре	B	Вище середнього рівня
76–81		C	Загалом хороша робота
67–75		D	Непогано
56–66	Задовільно	E	Виконання відповідає мінімальним критеріям
35–55	Незадовільно	F	Необхідне повторне складання

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Абдулаева М. М. Профессиональная идентичность личности: психосемантический подход / М. М. Абдулаева // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – № 2. – С. 86–95.
2. Ануфрієв М. І. Вищий заклад освіти МВС України: науково-практичний посібник / М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, О. Н. Ярмиш. – Х.: Ун-т внутр. справ, 1999. – 369 с.
3. Анциферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуации и психологическая защита / Л. И. Анциферова // Психологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 3–18.
4. Асмолов А. Г. Психология личности / А. Г. Асмолов. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 528 с.
5. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности: учебное пособие для вузов / В. А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 511 с. – (Современное образование).
6. Брагина В. Д. Влияние представлений о выбранной профессии на профессиональное самоопределение учащейся молодежи: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук / В. Д. Брагина. – М., 1976. – 19 с.
7. Васильев В. Л. Юридическая психология: учебник для вузов / В. Л. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1991. – 464 с.
8. Ващенко І. В., Завацька Н. Є., Ханенко І. І. Психологія професійного зростання жінок-керівників у правоохоронних органах України: монографія / І. В. Ващенко, Н. Є. Завацька, І. І. Ханенко; під ред. Н. Є. Завацької. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – 228 с.
9. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія / Ж. П. Вірна. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2003. – 320 с.
10. Вірна Ж. П. Основи професійної орієнтації / Ж. П. Вірна. – Луцьк: Вежа, 2003. – 156 с.
11. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982.
12. Грановская Р. М. Психологическая защита / Р. М. Грановская. – СПб.: Речь, 2007. – 476 с.
13. Грановская Р. М. Элементы практической психологии / Р. М. Грановская. – 5-е изд, испр и доп. – СПб.: Речь, 2003. – 635 с.

14. Гримак Л. П. Психология активности человека: Психологические механизмы и приемы саморегуляции / Л. П. Гримак – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 368 с.

15. Губарева О. С. Психологічні особливості формування професійної компетентності працівників ОВС: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.06 / О. С. Губарева // Харківськ. нац. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2005. – 19 с.

16. Демина Л. Д. Психическое здоровье и защитные механизмы личности / Л. Д. Демина, И. А. Ральникова. – Барнаул: Изд-во Алтайского государственного университета, 2000. – 123 с.

17. Дружилов С. А. Психология профессионализма. Инженерно-психологический поход / С. А. Дружилов. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2011. – 296 с.

18. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі: в 2 т. / С. Д. Максименко. – К.: Форум, 2002. – Т. 1. – 319 с.; Т. 2. – 335 с.

19. Мороз Л. І. Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу в органах внутрішніх справ: монографія / Л. І. Мороз. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 228 с.

20. Субботина Л.Ю. Психологическая защита и стресс. – Х.: «Гуманитарный Центр», 2013. – 300 с.

21. Субботина Л. Ю. Структурно-функциональная организация психологической защиты личности: дисс. ... доктора психол. наук / Л. Ю. Субботина. – М.: РГБ, 2007. – 283 с.

22. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления: дисс. ... доктора психол. наук / Л. Б. Шнейдер. – М., 2001. – 325 с.

23. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: учебное пособие / Л. Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с.

Допоміжна

1. Адлер А. Пізнання людської природи / А. Адлер. – К.: Рута, 1999. – 234 с.

2. Альтшуллер А. А. Стрессоустойчивый менеджер / А. А. Альтшуллер. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 2004. – 160 с.

3. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г. О. Балл. – К.–Рівне: Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.

4. Грабовська С. Конфлікти без насильства / С. Грабовська, Т. Рвчина. – Львів: Фонд «Україна-Європа», 2003. – 276 с.
5. Журбин В. И. Понятие психологической защиты в концепциях З. Фрейда и К. Роджерса / В. И. Журбин // Вопросы психологии. – 1990. – № 4. – С. 14–23.
6. Карпенко Є. В. Самоактуалізація і адаптація: від конфронтації до кооперації: монографія / Є. В. Карпенко. – 2013. – 272 с.
7. Климов Е. А. О становление профессионала: приближение к идеалам культуры и сотворение их (психологический взгляд): учеб. пособие / Е. А. Климов. – М.: МПСИ, 2006. – 176 с.
8. Кованов А. Ю. Я профессиональное и Я в профессии / А. Ю. Кованов // Мир психологии. – 2002. – № 2. – С. 135–143.
9. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М.: Наука, 1984. – 128 с.
10. Кон И. С. Категория «Я» в психологии / И. С. Кон // Психологический журнал. – 1981. – Т. 2. – № 3. – С. 25–38.
11. Конфліктологія. Словник: поняття, категорії, терміни; за ред.: М. П. Гетьманчука, П. П. Ткачука. – Львів: ЛьвДУВС, 2007. – 205 с.
12. Конюхов Н. И. Словарь-справочник практического психолога / Н. И. Конюхов. – Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 1996. – 224 с.
13. Куттер П. Современный психоанализ. Введение в психологию бессознательных процессов / П. Куттер. – СПб.: Политизд, 1997. – 196 с.
14. Ложкін Г. В. Психологія: терміни, поняття, визначення: словник-довідник / Г. В. Ложкін, І. Я. Коцан, В. А. Бараннік, В. В. Подляшаник; за заг. ред. Г. В. Ложкіна. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2011. – 188 с.
15. Макаренко П. В. Професійна «Я-концепція» майбутніх фахівців правоохоронної діяльності: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук / П. В. Макаренко. – Х., 2001. – 19 с.
16. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе / Н. Мак-Вильямс; пер. с англ. – М.: Независимая фирма «Класс», 2007. – 480 с.
17. Мельников В. М. Психологическое обеспечение деятельности ОВД в экстремальных условиях несения службы / В. М. Мельников. – Улан-Удэ, 2002. – 65 с.
18. Носс И. Н. Профессиональная психодиагностика: Психологический отбор персонала: учебно-методическое пособие для студентов и практических психологов / И. Н. Носс. – М.: Психотерапия, 2009. – 464 с.
19. Нурлыбаева Г. К. Обучение профессиональной этике в полицейских вузах Европы: монография / Г. К. Нурлыбаева; под ред. В. Я. Кикотя, А. М. Столяренко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 191 с.

20. Общая психология. Возрастная психология (Психология развития). Педагогическая психология: учеб. планы и программы курсов. – М.: Флинта, 1998. – 72 с. – (Библиотека студента).
21. Полякова О. Б. Психогигиена и профилактика профессиональных деформаций личности: учебное пособие / О. Б. Полякова. – М.: НОУ ВПО Московский психолого-социальный институт, 2008. – 304 с.
22. Практикум по психологии здоровья: учебник для вузов / под ред. Г. С. Никифорова. – СПб.: Питер, 2006. – 350 с.: ил. – (Серия «Учебник для вузов»).
23. Професійно-психологічна підготовка працівників державної служби боротьби з економічною злочинністю: навч. посібник / за заг. ред. проф. В. Л. Ортинського, кол. авторів. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 388 с.
24. Професійна діагностика / упор. Т. Гончаренко. – 2-ге вид., стереот. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 120 с. – (Б-ка «Шк. світу»).
25. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.
26. Психологічна енциклопедія / автор-упор. О. М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с. – (Енциклопедія ерудита).
27. Психология развития информационной культуры будущего специалиста: учебно-методическое пособие; СОФ БелГУ; СОФ БелГУ. – Старый Оскол: Квадрат, 2009. – 103 с.
28. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека / под ред. А. А. Реана. – М.: АСТ; СПб.: Прайм-Еврознак, 2010. – 651 с.
29. Психология. Программы-минимум кандидатских экзаменов. – М.: Икар, 2004. – 206 с. – Библиогр. к главам.
30. Психология: учебник для отделений и фактов средних педагогических учебных заведений; под ред. И. В. Дубровиной. – М.: Академия, 2003. – 462 с. – Библиогр.: с. 453–454.
31. Психология: учебник для средних пед. учеб. заведений; под ред. И. В. Дудровиной; М-во образования РФ. – М.: Академия, 1999. – 464 с. – (Педагогическое образование). – Библиогр.: с. 453–454.
32. Развитие в психоанализе; авт.: М. Кляйн, С. Айзекс, Дж. Райвери, П. Хайманн; пер. с англ.: Д. В. Полтавец, С. Г. Дураса, И. А. Перельгина. – М.: Академический Проект, 2001. – 512 с. – (Психология детства). – Библиогр.: с. 491–498.
33. Сборник задач по социальной психологии и психологии развития: учеб. пособие для студентов. – М.: Академия, 1999. – 144 с. – (Высшее образование).

34. Сборник задач по социальной психологии и психологии развития: учеб. пос. для студ. вузов. – М.: Академия, 1999. – 144 с.
35. Сергієнко Н. П. Психолого-правові засади формування особистості майбутніх працівників ОВС у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.06 / Н. П. Сергієнко // Харківськ. нац. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2005. – 21 с.
36. Тайсон Ф. Психоаналитические теории развития / Ф. Тайсон, Р. Тайсон. – Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 528 с.
37. Титаренко Д. С. Механізми психологічного захисту в ситуації екзистенційної загрози / Д. С. Титаренко // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2009. – Вип. № 6. – С. 182–192.
38. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
39. Титаренко Т. М. Психологія життєвої кризи / Т. М. Титаренко. – К.: ІЗМН, 1998. – 360 с.
40. Туник Е. Психологические защиты. Тестовая методика / Е. Туник. – СПб.: Речь, 2010. – 119 с.
41. Туркова Д. М. Вправи з ідентифікації механізмів психологічного захисту в контексті емпатійного розуміння особистості / Д. М. Туркова // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 8. – С. 42–45.
42. Фирсова А. В. Изучение и профилактика эмоционального выгорания у педагогов. / А. В. Фирсова, А. М. Павлова // Психология сегодня: материалы XI региональной научно-практической конференции студентов и аспирантов. – Екатеринбург, 2009. – 261 с.
43. Фромм Е. Мати чи бути?: пер. з англ. / Еріх Фромм. – К.: Укр. письменник, 2010. – 222 с. – (Світло світогляду).
44. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: Прогресс, Универс, 1995. – 253 с.
45. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы / А. Фрейд. – М.: Педагогика-Пресс, 1993. – 144 с.
46. Чабан О. Психічне здоров'я: підручник/ О. Чабан, В. Яшук, Я. Нестерович. – Тернопіль: ТДМУ, 2008. – 480 с.
47. Шиліна А. А. Особливості психологічного захисту у працівників органів внутрішніх справ із різним рівнем стресостійкості / А. А. Шиліна, Г. В. Борисенко // Право і безпека. – 2012. – № 4 (46). – С. 355–358.
48. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики / Л. Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та, 2007. – 128 с.

49. Шнейдер Л. Б. Тренинг професійної ідентичності: керівництво для преподавателей вузов и практикующих психологов / Л. Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2008. – 208 с.

50. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. с англ. / общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.

51. Яворська Г. Х. Соціально-професійна зрілість курсантів вищих закладів освіти МВС України: монографія / Г. Х. Яворська. – Одеса: ПЛАСКЕ ЗАТ, 2005. – 408 с.

52. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання: навч. посібник / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2004. – 679 с.

53. Ego identity: A handbook for psychosocial research / James E. Marcia. – New York: Springer – Verlag Inc., 1993. – 245 p.

54. Plutchik R., Kellerman H., Conte H. R. A structural theory of ego defenses and emotions. // Izard C. Emotions in personality and psychopathology. – New York: Plenum Press, 1979. – P. 229–257.

Соціально-психологічний тренінг

Блок 1. Тренінг комунікативності

Цільова аудиторія: люди віком від 18 років, майбутні правоохоронці, різної статі. Кількість учасників в групі – 12–15 людей.

Мета тренінгу: розвиток навичок міжособистісного спілкування у представників курсантської молоді.

Завдання:

1. Формування і розвиток здібностей у встановленні і підтримці психологічного контакту у спілкуванні.
2. Усвідомлення і зняття внутрішніх бар'єрів, які заважають ефективній комунікації при виконанні професійних обов'язків майбутнім правоохоронцем.

Практичні завдання тренінгу: Ессе на тему: «Бесіда: основа комунікації»; продумати способи вдалої взаємодії.

Тема 1. Встановлення контакту на всіх рівнях взаємодії. Підвищення рівня перцепції

Завдання дня: розвиток здібностей у встановленні і підтримці психологічного контакту спілкуванні; розвиток здібностей до самоаналізу і розумінню інших людей під час комунікації; пізнання своїх можливостей і обмежень при взаємодії з іншими людьми.

Заняття 1. Вступна частина

Вправа «Привітайся по особливому». Кожному учаснику необхідно оригінально привітатися з кожним учасником групи (наприклад: потертись носами тощо).

Час виконання: 5–10 хвилин.

Вправа «Техніки встановлення контакту». Опираючись на зазначені прийоми встановлення контакту необхідно апробувати їх у парах.

Прийоми встановлення контакту: 1) привітання: посмішка, звертання по імені, рукостискання; 2) встановлення візуального контакту; 3) змінення дистанції – соціальної і фізичної: бажано встати, вітаючи співбесідника, вийти з-за столу, зустрічаючи і про-воджаючи до місця; 4) дати зрозуміти, що готувалися, тощо.

Колективне обговорення. Час виконання: 30 хвилин.

Дискусія «Вміння знайомитись: особливості встановлення контакту». Час проведення: 50 хвилин.

Озвучення попередньо написаних есе «Бесіда: основна комунікації».

Перерва: 20 хв.

Заняття 2. Встановлення контакту на всіх рівнях взаємодії

Розминка «Буква в імені». Група розподіляється по третій букві в імені.

Час виконання: 2–3 хвилини.

Рольова гра «Конференція». Необхідно 12 (мінімум 9) учасників. Якщо учасників більше, можна частину зробити спостерігачами. Три людини виходить за двері, решта діляться на три групи по троє/двоє/четверо. Інструкції для груп: «Ви на конференції. Зараз перерва, ви стоїте в групі і розмовляєте на будь-яку тему. Ті люди, що вийшли – це ваші знайомі. Зараз вони повернуться, і в них буде завдання вступити в контакт з кожною групою. Час перебування в групі 2 хвилини. Учасники змінюються за часо-вою стрілкою. У вас строге завдання: незалежно від того, хто до вас підійде, першу не приймати – ви ставитесь до цієї людини негативно, до другої відносно нейтрально, а до третьої – позитивно. Домовтеся, як ви дасте їм зрозуміти це». Інструкція для учасників за дверима: «Ви вийшли по справам і зараз повернетесь в конференц-зал, де перебувають ваші знайомі.

Ваше завдання: вибрати певну групу і вступити з ними в контакт, включитись в бесіду. Це потрібно робити інтенсивно, оскільки у вас всього 2 хвилини. Потім, за команду тренера ви переходите в іншу групу за часовою стрілкою з тим же завданням, тобто проходитье 3 групи по черзі». Після завершення гри всі сідають в коло і обговорюють, аналізують гру. Зворотній зв'язок: перші

висловлюються ті, що виходили за двері, потім представники груп, і спостерігачі.

Час виконання: 25–30 хвилин.

Вправа «Атоми і молекули». Всі встають в коло. Тренер дає інструкцію: «Стільці, які стоять по колу, означають стінки посудини. Всі учасники всередині кола – «атоми», які постійно рухаються, об'єднуються в молекули. Вони рухаються залежно від температури (низька – повільно, висока – швидко). За моєю командою ви почнете рухатися, дотикатися, а коли я почну називати цифру, то об'єднуються в групи та кількість людей, яку я назву. Потім роз'єднуються, почнуть знову рухатися». Починати об'єднувати з 2–3 людей, а закінчити збором всієї групи. Ця гра добре знімає агресивність, після «Конференції».

Час виконання: 3 хвилини.

Перерва – обід: 1 год.

Заняття 3. Приєднання до партнера в комунікативному процесі

Ігри в асоціації. Загадуємо людину. Потрібно задати запитання, наприклад: «Якщо це квітка, то яка?». Одна людина виходить за двері. Група поділяється на дві частини за певною ознакою: імпульсивні – врівноважені; енергійні – апатичні; екстраверти – інтроверти та ін. Час виконання: 5–10 хвилин.

Вправа «Приєднання». Ціль: розвинути здатність ненав'язливо приєднатися до партнера по спілкуванню. Учасники діляться по троє. Потім кожен (таємно від інших) отримує інструкції: партнер А – приєднається до партнера В, партнер В – приєднається до партнера С, партнер С – поводитися природно. Після чого ці трійки бесіднують. В обговоренні кожен учасник спочатку намагається визначити завдання інших, потім розповідає про свій досвід і дає зворотній зв'язок двом партнерам. Час виконання: 20 хвилин.

Вправа «Свідомість, що інтегрується». Ціль: навчитись гнучко змінювати погляд через розширення орієнтації. Інструкція: «Спробуйте на основі усвідомлення любої ситуації вимовляти фразу, яка адекватна конкретній ситуації з позиції тіла, відчуттів, мовних звичок, соціальних стосунків.

Наприклад: «Я стискаю челюсті..., я серджусь, але не даю гніву виразитися... мій голос дрижить, але він м'який і стриманий...»».

Час виконання: 10 хвилин.

Вправа «Сіамські близнюки». Ціль: підвищити здатність до ідентифікації. Учасники розподіляються по парам. Задача полягає в тому, щоб зробити якомога більше кроків в положенні, при якому 2 учасники демонструють сіамських близнюків. Для цього вони встають разом, плечем до плеча, розставивши ноги на ширині плечей так, щоб стопа однієї дотикалась з стопою партнера. Потім учасники слідкують, щоб позиція збереглась, поки вони будуть йти. Кожен учасник групи повинен здійснити такі дії з кожним учасником групи, щоб порівняти. Суть обговорення зводиться до розповіді про способи, які використовували учасники для досягнення цілі.

Час виконання: 5–7 хвилин.

Тема 2. Розвиток комунікативних вмінь

Завдання: освоєння концепції комунікативної компетентності; відпрацювання навичок активного слухання: формулювання правильних питань, уточнення та спонукання до розгортання відповіді, перефразування, інтерпретації; відпрацювання однієї з технік зниження емоційної напруги – вербалізації емоційних станів; відпрацювання навичок вступу в контакт з використанням мають до контакту невербальних сигналів;

Заняття 1. Техніки активного слухання

Тренер пропонує ознайомитися з визначеннями ділової взаємодії, ділової бесіди, комунікативної компетентності, комунікативних умінь та комунікативних технік. Після цього пропонується сконцентруватися на першій групі умінь – на активному слуханні. На дошці тренер замальовує схему технік активного слухання. І переходить до відпрацювання першої техніки активного слухання – **техніки повторення**.

Мета: відпрацювання вміння дослівно повторювати сказане партнером. **Вправа «Детектив».** Учасникам пропонують зіграти

в детектив, в якому кожен буде автором цього детектива. Тренер придумує першу фразу, наприклад: «Рано вранці міс Марпл почула телефонний дзвінок», після чого передає м'яч одному з учасників, який повинен буде продовжити складати цей детектив. Але перш ніж вимовити наступну фразу він повинен точно повторити те, що сказав тренер. Наступний учасник повинен буде повторити те, що сказав попередній, а потім вимовити свою фразу.

Після того як вправа буде виконано, тренер переходить до обговорення вправи: Що було важче – складати свою фразу або повторювати чужу?, Чому?

Далі учасникам пропонується звернутися до роздатковим матеріалами та обговорити значимість техніки повторення.

Час виконання: 30–40 хвилин.

Вправа «Обмін фраз»: учасники діляться на пари. Один з партнерів вимовляє певні тези (на будь-яку тему), а завдання іншого – вставити цитати з висловлювань партнера у власні фрази. Потім вони міняються ролями.

Далі обговорення, що викликало труднощі і пропозиція спільно виділити переваги вміння дослівно повторювати сказане партнером.

Час виконання: 15 хвилин.

Відпрацювання техніки перефразування. Мета: відпрацювання вміння передавати суть сказаного своїми словами.

Тренер об'єднує учасників у команди. Кожна команда згадає яке-небудь чотиривірш з відомого вірша Потрібно перефразувати строфу таким чином, щоб кожне слово в ньому передавалося іншим словом або словосполученням. Наприклад, «я» можна перетворити на «автора», «дорогу» – «в дорогу» і т. д. Важливо, щоб інші змогли здогадатися, що за вірш було перефразована.

Обговорення вправи: Яким має бути перефразування, щоб він найточніше відображало суть первинного тексту?

Після обговорення пропонується звернутися до роздаткових матеріалів і поговорити про те, що дає нам вміння перефразувати сказане партнером.

Час виконання: 30 хвилин.

Рольова гра «У чому справа?». Учасникам пропонується розділитися на три групи, кожна з яких повинна придумати про-

блемну ситуацію. Група повинна повідомити учаснику з іншої групи певне неприємне для нього звістку. Наприклад, повідомити, що в проектну команду буде включено не він, а інший кандидат. Завдання партнера: домогтися максимально повного розуміння позиції свого співрозмовника. Він повинен намагатися зробити це за допомогою технік перефразування і повторення.

Після передбачається обговорення результатів, труднощів і відчуттів від гри.

Час виконання: 25 хвилин.

Відпрацювання техніки інтерпретації

Мета: відпрацювання вміння формулювати свої припущення про причини або цілях висловлювання партнера.

Учасникам пропонується потренуватися в умінні формулювати пробні гіпотези. Один з учасників повинен розповісти про якийсь свій вчинок, можливо, про такий, який він сам до кінця не розуміє. Потім кожен з учасників може поставити йому пробний питання, який буде починатися зі слів: «А може бути, що ти ...». Коли учасник відчує, що його правильно зрозуміли, сесія інтерпретації закінчиться.

Обговорення вправи: Які питання були найбільш вдалим для прояснення причин або цілей висловлювання іншої людини?

Час виконання: 30 хвилин.

Перерва: 20 хв.

Заняття 2. Відкриті запитання та вербалізація почуттів

Вправа «Пум-пум-пум». Мета: надати можливість переконатися у цінності відкритих питань для розуміння партнера. Суть гри полягає у тому, що учасники шляхом задавання відкритих питань повинні відгадати якусь об'єктивну ознаку (пум-пум-пум), наявну у деяких членів групи, загадану ведучим. Не можна задавати тільки одне питання: «Що таке пум-пум-пум?».

Після закінчення вправи тренер ставить запитання про те, які переваги і недоліки відкритих питань. Результати обговорення можна представити у вигляді схеми на дошці.

Час виконання: 15 хвилин.

Далі учасникам пропонується роздатковий матеріал, в якому описані всі нюанси заданих запитань. Можливо, для більшої структурованості тренеру варто дати класифікацію питань (закриті, відкриті та альтернативні).

Рольова гра «Претендент». Серед учасників вибирається претендент на роботу в агенції, а решта членів групи є як би наймачами на роботу. Завдання учасників, які грають роль менеджерів з персоналу, шляхом задавання відкритих питань встановити істинні мотиви вступу претендента до даної організації. Зазвичай, з'ясовується, що найбільш інформативні відкриті і нейтральні питання.

Час виконання: 25 хвилин.

Пропонується виконання наступної **вправи «Комунікація»:**

Учасники повинні розділитися на групи (група позитивних констатацій, група інформування, група цікавого оповідання і група цитування). Кожна з груп повинна вибрати собі цільову персону з протилежної групи та підготувати сценарій бесіди з нею у своїй техніці. Через хвилин 15 починаються презентації.

Після закінчення розмови тренер задає питання цільової персони: «Чи була ця розмова приємна і цікава для тебе?», «Чи хотілося продовжити розмову?», «Що саме було цікавим і приємним?»

Після чого пропонує підвести підсумок: «Що допомагає розташувати партнера до бесіди?».

Час виконання: 45 хвилин.

Відпрацювання техніки вербалізації почуттів

Вправа «Шаноблива вербалізація». Мета: розвиток уміння використовувати більш шанобливі формулювання для вербалізації емоційних станів.

Учасники об'єднуються в пари по колу. Ті, хто в парі сидять праворуч, будуть нападниками. Ті, хто зліва – регулюючими напруга (їхнє завдання – знизити напругу з допомогою шанобливою вербалізації почуттів).

Кожній парі дається кілька хвилин на підготовку, після чого кожна пара повинна по черзі повинні продемонструвати свої сценки. Після закінчення сценки тренер запитує у групи, чи було це зроблено шанобливо, ефективно.

Після закінчення вправи тренер обговорює з групою, які формулювання виявилися найбільш ефективними і записує їх на дошці.

Далі тренер роздає матеріали з менш (і більше) поважними формулюваннями для вербалізації почуттів.

Час виконання: 35 хвилин.

Вправа «Розшарування по полюсах». Для виконання вправи знадобиться два ведучих, які повинні будуть за спостережуваними ознаками визначати особистісні властивості інших людей. Ведучі вийдуть з кімнати на кілька хвилин, а коли повернутися буде сформовано дві групи людей, які представляють два полюси (два полярних якості), наприклад: надмірно обережні – необачні / агресивні – податливі і т.д. Завдання ведучих – дати обом групам якісь завдання. Треба придумати такі завдання, щоб їх виконували всією командою, і по тому, як команди будуть виконувати завдання, ведучі зможуть зрозуміти, у чому відмінність між ними. Після виконання вправи група обговорює те, що вийшло.

Час виконання: 25 хвилин

Перерва-обід: 1 год.

Заняття 3. Невербальні компоненти спілкування

Варто підняти в групі питання про значення невербальних компонентів спілкування. Учасників просять перерахувати невербальні компоненти спілкування. Після цього тренер пропонує тому, хто хоче, поділитися своїм особистим досвідом і згадати будь-які ситуації, у яких вочевидь виявлялася б значимість даного компонента спілкування.

Далі пропонується **невербальна вправа**. Двоє йдуть з кімнати, група ділиться на дві команди. Однією команді пропонується не посміхатися, коли ведучий буде вітатися з ними, а інший – навпаки, посміхатися. Завдання ведучих – вступити в контакт зі своїми командами. Наступним завданням для команд буде дивитися для однієї і не дивитися для іншої команди в очі ведучого. Після вправи в колі учасники, як правило, спочатку обговорюють, що вийшло і що не вийшло. Резюмуючи, група розмовляє про те, що встановити контакт допомагають такі сигнали, як посмішка,

погляд в очі, асиметрична поза, нахил вперед, оптимальна для партнерів дистанція. Відсутність їх викликає дискомфорт і ускладнює контакт.

Час виконання: 15 хвилин.

Вправа «Вийти з кола»: група поділяється порівну. Від кожної групи вибирається один доброволець. І вони обидва виходять за двері. Решта встають в 2 окремих кола, тримаючись за руки. Їм завдається інструкція: «Зараз в центр кожного кола встане учасник із іншого кола. Його завдання – вийти з кола всіма можливими способами, але без слів. Ваше завдання – випустити тільки тоді, коли виховано, культурно попросять». Інструкція для тих хто вийшов: «Зараз Ви зайдете і побачите, що ваші команди стоять кожна в своєму колі. Ви повинні вийти в центр кола іншої команди. Ваше завдання – всіма можливими способами вийти з кола і повернутися в своє коло, але при цьому, не промовивши жодного слова». Суть: попросити жестами пропустити в своє коло.

Час виконання: 5 хвилин

Вправа «Чарівне дзеркало»

За допомогою цієї вправи учасники:

- розвивають уміння невербального спілкування;
- одержують зворотний зв'язок;
- розвивають спостережливість.

Інструкція. Доброволець, який виявив бажання виконувати вправу, повинен вийти в коло і «дивитися в дзеркало».

Завдання – тільки за відображенням у «дзеркалі» (можна у двох) визначити, хто із членів групи стоїть у тебе за спиною. Це «дзеркало» буде живим. Воно буде пояснювати, що це за людина, звичайно, не називаючи її імені». Після того, як доброволець вибрав «дзеркало», керівник дає йому інструкцію: «дзеркало» стає перед основним гравцем. Решта учасників групи стають за його спиною і по одному тихо підходять. Його завдання: за допомогою міміки й жестів пояснити, хто стоїть за спиною добровольця. Якщо основний гравець не може визначити людину за своєю спиною, в ролі «дзеркала» може виступити хтось інший з групи.

Для «дзеркала» є певні обмеження:

- заборонено називати ім'я людини за спиною гравця;
- слід уникати опису зовнішності;

- під час опису людини, яка стоїть за спиною гравця, використовувати спогади подій і вчинків, які відбулися у групі.

Через певний проміжок часу керівник пропонує замінити основного гравця, а той має право замінити «дзеркало».

Такі цикли повторюються залежно від активності учасників групи. Після завершення вправи доцільно обговорити такі запитання:

- Кому легко було «прочитати» зображення в «дзеркалі»? Який тут секрет?

- Кого з учасників здивувало зображення в «дзеркалі»?
- Хто з учасників був найталановитішим «дзеркалом»? Що йому в цьому допомогло?

- Що ви відчули, коли побачили своє відображення?
- Як у реальному житті ми відображаємося у своєму близькому оточенні?

Час виконання: 15 хвилин

Тема 3. Підвищення рівня інтеракції в міжособистісному спілкуванні.

Завдання дня: вирішення внутрішньо групових конфліктів; згуртування групи при прийнятті спільного рішення; підвищення рівня взаємодії в міжособистісному спілкуванні; розвиток впевненості в собі під час комунікації.

Заняття 1. Вирішення комунікативних конфліктів

Вправа «Звірі»: всі встають в коло, тренер роздає карточки з назвами тварин. Всі «звірі» беруться за руки. Потім ведучий говорить голосно назву звіра. Завдання названого «звіра» присісти, а всіх інших – не дати йому цього зробити. Вправа спрямована на емоційну розрядку, включення позитивних емоцій, сміху тощо.

Час виконання: 5 хвилин

Вправа «Стаття». Беруть участь 2 учасників, інструкції зачитуються обом. Ви разом написали статтю. Один залишився роздруковувати, а інший пішов додому на півгодини швидше. Зайшов начальник і сказав, що стаття дуже допоможе на атестації,

що допоможуть підвищити, і людина прибрала інше прізвище. ерез декілька днів вийшов журнал з статтею і одним прізвищем. Інструкція учасникам: «Ви зустрілись в коридорі. Ваші дії?»

Емоційна напруга в конфлікті. Повторення вербалізації. Розповісти, що робили вчора, вербалізація слів сусіда. Техніки зняття емоційної напруги; стратегії поведінки в конфлікті. Відпрацювання технік. Час виконання: 25 хвилин

Перерва: 20 хв.

Заняття 2. Пошук і прийняття спільного рішення

Вправа «Корабель зазнав аварії»

Відомо, що аналогом цієї гри є «Катастрофа в пустелі», «Ви-садка на Місяці». Вправа має широкий діапазон завдань: відпрацювання навичок поведінки в дискусії, уміння вести диспут, бути переконливим, вивчати на конкретному матеріалі динаміку групової дискусії, відкрити для себе традиційні помилки, які здійснюють люди в полеміці, тренувати здібності виділяти основне і відкидати «полову», бачити суттєві ознаки предметів, навчитися усвідомлювати стратегічні завдання й саме їм підкоряти тактичні кроки тощо.

Гра дозволяє хоч на деякий час «відключити» механізм психологічного захисту і стати самим собою.

Час виконання: 1,5 год.

Інструкція. Ви дрейфуйте на яхті в південній частині Тихого океану. В результаті пожежі велика частина яхти та її вантажу знищена. Яхта повільно тоне. Ваше місцеперебування невідоме через пошкодження основних навігаційних приладів, але ви знаходитесь на відстані приблизно 2000 км від суходолу.

Нижче подано список з 14 предметів, які залишилися цілими і неушкодженими після пожежі.

Крім цих предметів, ви маєте міцний надувний рятувальний пліт із веслами, досить великий, щоб витримати вас, усю вашу групу та всі перераховані нижче предмети. Майно людей, які залишилися живими, таке: пачка цигарок, декілька коробок сірників і п'ять, десять гривневих банкнот...

Ваше завдання – класифікувати цих 14 предметів відповідно до їхнього значення для виживання. Поставте цифру 1 біля найважливішого предмета, цифру 2 – біля другого за значенням і так далі до 14-го, найменш важливого для вас.

Після того, як завершиться індивідуальна класифікація, групі дається приблизно 45 хвилин для виконання спільного завдання. Група повинна прийти до єдиної точки зору стосовно місця кожного предмета в класифікації. Необхідно наголосити групі на тому, що потрібно дати таку оцінку, щоб усі члени групи погодилися з нею (хоча б частково).

Для досягнення згоди даються такі рекомендації:

- підходьте до завдання логічно;
- підтримуйте тільки ті рішення, з якими ви можете погодитися хоча б частково;
- уникайте голосування;
- розглядайте різні думки як допомогу, а не як перешкоду для прийняття рішень.

Після завершення роботи групі надається інформація про правильну класифікацію, складену експертами, про що записується у лист для відповідей.

Спочатку підраховуються результати. Керівник підраховує бал групової роботи. Члени групи порівнюють свої індивідуальні відповіді з експертною оцінкою, вираховуючи, таким чином, свою індивідуальну оцінку.

Керівник записує для себе індивідуальні оцінки учасників групи і порівнює їх з одержаною ним груповою оцінкою для визначення ефективності групової роботи.

Якщо групова оцінка менша за індивідуальні оцінки, групове обговорення було ефективним.

Потім визначаються окремі члени групи, які були найбільш успішні. Таким чином, можна зробити висновок про те, чи успішним було групове обговорення; чи зуміла група виявити значущого; чи достатньо він аргументував свою точку зору; хто мав найбільший вплив на прийняття рішення групою, тобто був лідером; хто брав участь, а хто ні; які види поведінки допомогли досягненню згоди, а які заважали; якою була загальна атмосфера; як поліпшити прийняття рішення групою.

Аркуш для відповідей

	Моя відповідь	Моя оцінка	Оцінка експертів	Відповідь групи
Дзеркало				
Каністра з водою				
Сітка від москітів				
Одна коробка із солдатським раціоном				
Карта Чорного моря				
Подушка (засіб для плавання)				
Каністра з нафтогазовою сумішшю				
Маленький транзисторний радіоприймач				
Репелент, який відлякує акул				
6 м ² непрозорого пластику				
Одна пляшка рому міцністю 80%				
5 м нейлонового канату				
Дві коробки шоколаду				
Сітка для риболовлі				
Усього				

Оцінка експертів

За оцінками експертів, основними речами, необхідними людині, яка потрапила в аварію корабля в океані, є предмети, які служать для привертання уваги, і предмети, які допомагають вижити до прибуття рятувальників.

Без засобів сигналізації майже немає шансів бути виявленими й врятованими. У більшості випадків рятувальники приходять у перші 36 годин, а людина може прожити цей період без їжі і води, тому вони менш цінні.

Коротка інформація, яка дається для оцінки кожного предмета, не перераховує всі можливі способи використання даного предмета, але вказує на значення кожного предмета для виживання.

1. Дзеркало для гоління. Важливе для сигналізації повітряним і морським рятувальникам.

2. Дванадцятилітрова каністра нафтогазової суміші. Важлива для сигналізації.

3. Нафтогазову суміш можна підпалити банкнотами й сірниками (поза плотом), і вона буде пливти по воді, привертаючи увагу рятувальників.

4. П'ятилітрова каністра з водою. Необхідна для втамування спраги.

6. Одна коробка з солдатським раціоном. Забезпечує основну їжу.

7. 6 м² непрозорого пластику. Використовується для збирання дощової води, забезпечує захист від стихії.

8. Дві коробки шоколаду. Резервний запас їжі.

9. Сітка для риболовлі. Оцінюється нижче, ніж шоколад, тому що в цій ситуації «синиця у руці краще, ніж журавель у небі». Немає впевненості, що ви зловите рибу.

10. П'ять метрів нейлонового канату. Можна використовувати для зв'язування знаряддя, щоб воно не впало за борт.

11. Подушка для плавання. Якщо хтось впаде за борт, вона може послужити засобом для рятування.

12. Репелент, яким можна відлякувати акул. Призначення очевидне.

13. Одна пляшка рому міцністю 80%. 80% алкоголю достатньо для використання замість антисептика при будь-яких травмах; має малу цінність, бо його використання може призвести до зневоднення.

14. Маленький транзисторний приймач. Має незначну цінність, оскільки немає передавача.

12. Карта Чорного моря. Без навігаційних приладів не має ніякої користі. Для вас важливіше знати не те, де ви знаходитесь, а місцезнаходження рятувальників.

13. Протимоскітна сітка. У Чорному морі немає москітів.

Зразок заповнення аркуша відповідей

	Моя відповідь	Моя оцінка	Оцінка експертів	Відповідь групи
Дзеркало	4	$4-1 = 3$	1	1
Каністра з водою	2	1	3	2
Сітка від комарів	6	$14-6 = 8$	14	8

Перерва – обід: 1 год.

Заняття 3. Спілкування як воно є

Вправа «Маєвтика» розвиває вміння чітко висловлювати свою думку. Слово «маєвтика» означає «відведення в бік». Уявіть собі певну життєву історію, яка була коли-небудь для вас значущою і спробуйте донести її до співрозмовника. Співрозмовник повинен відвести вас у бік від проблеми. Наприклад, один говорить: «У школі у мене був друг Вася. Ми часто прогулювали уроки, особливо ми не любили географію». Другий учасник запитує: «Що ти найкраще запам'ятав зі шкільної географії?» тощо. Потім з'ясовується, чи вдалося зберегти розпочату тему або, чи зумів співрозмовник маніпулювати вами. А може бути так, що ви говорили кожний про своє?

Час виконання: 15 хвилин.

Вправа «Впевненість – схвильованість». Іде ознайомлення з роздатковим матеріалом (див. таблицю 1). Обирають по черзі двох охочих для виконання ролей. Завдання полягає в тому, щоб розіграти таку сцену: журналіст-початківець бере інтерв'ю в найвпливовішого імовірного претендента на посаду президента країни. Якщо журналіст вдало поставити запитання, він (чи вона) прославиться; якщо вдало відповідь на запитання претендент – він стане президентом. Це випробовування для обох. Журналісту важливо, долаючи хвилювання, збити наліт самовпевненості з великого політичного діяча, претенденту – не піддатися на провокації та

показати свою силу, характер. Члени групи фіксують прояви невербальної поведінки за допомогою роздаткового матеріалу «впевненість-схвильованість». Учасники тренінгу обговорюють, які з жестів вони вважають найбільш значущими для розкриття внутрішнього спокою чи хвилювання співрозмовників. Потім обговорюються результати.

Час виконання: 15 хвилин.

Рольова гра. По парам – виробити 3 якості професійного працівника органів внутрішніх справ, погодити якості в парах. Пара вибирає свого представника на коло. Погодження якостей професіонала-міліціонера в колі.

Час виконання: 25 хвилин.

Вправа «Спільний малюнок»: учасники тренінгу використовуючи олівці малюють своїх колег у образі тварин. Після завершення процесу малювання зображене пояснюється кожним членом групи по черзі. Вправа спрямована на емоційне розвантаження, вивільнення з свідомості особистості несвідомих аспектів, розвиток установки на взаєморозуміння та взаємодію в цілому. Час виконання: 25 хвилин.

Вправа «Валіза». Кожен з учасників тренінгу, по черзі, виходить за двері. Йому потрібно зібрати «валізу» якостей. Решта учасників вирішують, які якості варто покласти у «валізу» (по 2 кожному учаснику: одне яке йому допомагає, інше – заважає).

Час виконання: 15 хвилин.

Завершення дня. Підведення підсумків: Що запам'яталося?, Що сподобалося, а що ні?, Що нового ви дізналися, витягли з цього тренінгу?, Які очікування справдилися?, Що б ви запропонували додати (або прибрати)?

Тренер дякує групі за спільну роботу і ділиться своїми враженнями про процес роботи з даною групою.

Блок 2. ПРОФЕСІЙНО СПРЯМОВАНИЙ ТРЕНІНГ

Тема 1. Вербальна і невербальна демонстрація особистості курсанта в системі правоохоронних органів

Знайомство (форма звертання; представлення, цілі занять, введення правил групи). Представлення: ім'я, 2 позитивні і 2 негативні риси особистості.

Час виконання: 10 хвилин.

Вправа «Побаження». *Інструкція.* Розпочнемо цей день із того, що висловимо один одному побажання на сьогодні. Виконаємо це так. Перший учасник встане, підійде до когось іншого, привітається з ним і висловить йому побажання на сьогодні. Той, до кого підійшов перший учасник, у свою чергу, підійде до наступного і так далі, доки кожний не одержить побажання на день. Під час обговорення виконаної вправи можна піти коротким шляхом, поставивши запитання: «Як ви почуваетесь?», можна – довшим, запитавши: «Розкажіть, що ви відчували, коли висловлювали побажання на день». Можливо, під час виконання вправи керівник помічас, що хтось із учасників групи переживає труднощі. В такому випадку після завершення вправи можна запитати саме про це. Запитання може звучати так: «Які у вас були труднощі під час виконання завдання?»

Таке і подібні запитання виконують подвійну функцію: з одного боку, відповідаючи на них, людина одержує можливість відкоригувати негативні емоції, зняти напруження, яке виникло під час виконання вправи, з іншого боку, відповіді на ці запитання дозволяють усвідомити свій досвід і розширити його за рахунок інших учасників. Усвідомлення свого досвіду в цьому випадку – це усвідомлення тих бар'єрів, які заважають людям бути більш відкритими, щирими, краще розуміти й відчувати інших людей, їхні справжні потреби.

Час виконання: 15 хвилин.

Примітка: Кожну вправу ми завершуємо аплодисментами!

Вправа на встановлення професійно важливих норм для майбутнього правоохоронця. Для проведення цієї вправи необхідний великий ватман (можна замінити дошкою з крейдою), олівці/фломастери. Кожен учасник групи по черзі підходить до ватману і записує 1–2 норми, які на його думку повинні бути у процесі роботи правоохоронця. Після того, як останній учасник завершив процедуру ватман вивішується на стіну і тренер зачитує всі норми. Після чого йде обговорення по колу і приймається остаточне рішення щодо запропонованих норм.

Час виконання: 30–40 хвилин. На наступний день (і аж до останнього дня) узгоджені норми вивішуються на стіну, щоб всі учасники бачили з чим вони матимуть справу.

Розминка «Стрибок на 3». Всі учасники стоять в колі і рахують від 1 до... Кожен по черзі називає число, замість числа, яке включає 3, або яке поділяє на 3, потрібно підстрибнути. Через якийсь час, ті, хто помилився, можна відсторонювати. Так триває до перемоги одного.

Час виконання: 10 хвилин.

Вправа «Взаємна презентація». *Інструкція:* «Учасники діляться на пари і протягом 10–15 хв. проводять взаємне інтерв'ю. Після цього кожен представляє свого співрозмовника (стає у нього за спиною і від його імені говорить все, що вдалося дізнатися під час спілкування)». Ця вправа має значний навчальний ефект, оскільки дає можливість проаналізувати, на що звернув увагу інтерв'юер, чи вдалося йому достовірно подати психологічний портрет свого партнера. Аналіз запитань, які ставили учасники тренінгу один одному, дозволяє зробити висновок про їх уміння вести інтерв'ю.

Час виконання: 30 хвилин.

Керівникові варто звернути увагу учасників тренінгу на постановку взаємних запитань, за допомогою яких можна більш глибоко й різнобічно подати психологічний портрет один одного.

Бажано, щоб під час самопрезентації було висвітлено такі запитання:

– Чого я чекаю від участі в тренінгу?

- Що я ціную в самому собі?
- Що я вмію робити найкраще?
- Що я найбільше ціную в людях?
- Моя заповітна мрія.

Вправа «Дружня пародія». *Цілі:* розвиток вмінь користування мовою жестів, мімікою, тілом для ефективної комунікації і виконання професійно поставлених завдань, а також представлення одного з учасників групи.

Розмір групи: 12–15 людей. *Ресурси:* стільці для кожного учасника.

Час виконання: 20 хвилин.

Хід вправи. Інструкція: ця вправа має таку назву, оскільки вам необхідно продемонструвати групі (презентувати) характерні невербальні знаки, звички, штампи, які вдалося зауважити у товаришів за весь проведений час разом. Група повинна вгадати людину, яку продемонстрували.

Погляньте на учасників, виберіть об'єкт для представлення і підготуйтеся до демонстрації. Через 10 хвилин я запрошу вас для показу завдань.

Обговорення. Перевіряємо, наскільки спостережливі, довірливі, точні, здатні презентувати партнерів по тренінгу були учасники.

Вправа «Професія правоохоронця – це ...»

Цілі: поглиблення уявлень про майбутню професію; тренування асоціативного мислення, креативності, вміння структурувати знання; саморефлексія. *Ресурси:* ватмани (2–5), різнокольорові маркери.

Час виконання: 1–1,5 година.

Хід гри. Інструкція: ми з вами, друзі, зібрались на професійно спрямований тренінг. Тема актуальна і важлива для вас як випускників та майбутніх міліціонерів. Перед тим, як ми приступимо до формування образу правоохоронця, давайте визначимо для себе: що ви очікуєте від цього тренінгу; що привело вас сюди; що для вас означає саме поняття «Правоохоронець»; що це; як це; для чого це; чому це так.

Не лякайтеся! Пропонувати можна найрізноманітніші трактування: від словникових визначень до сленгових. Вперед! Всі ваші пропозиції будуть записані на цьому ватмані, в центрі якого, поки ви роздумуєте над відповіддю, я пишу великими літерами: «Правоохоронець – це...»

...Зчитуємо все, що записано на листі. З чим ви згодні, а з чим – ні. Чому? Як ви думаєте, чому розмову про професію міліціонера я розпочала із запитання про те, як ви розумієте значення слова, і з запитання про ваші очікування?

Вправа-психогімнастика «Плутанка». Всі встають в коло. Тренер дає завдання: «Закрийте очі. Підніміть руки вгору під кутом 45 градусів і йдіть в центр кола назустріч один одному. Найдіть і візьміть в кожен свою руку – руку іншого». Тренер чекає, доки учасники виконають завдання, інколи допомагає їм знайти руки. В результаті утворюється заплутана маса людей. Тоді тренер говорить: «Не розмикаючи руки, не відкриваючи очі і не говорячи ні слова, потрібно розплутатися, тобто встати в рівне коло, тримаючись за руки».

Час виконання: 10 хвилин.

Вправа «Закриття». *Ціль:* відпрацювати навички найбільш точного вираження свого внутрішнього стану (можна на основі відчуттів за весь тренінговий день).

Час виконання: 10 хвилин.

Інструкція: «Зробіть приватний жест (індивідуальний), який відповідає стану закритості і фразі: «Я хочу залишитися на самоті». Погляньте на інших і відмітьте, що існує безліч окрасок у одного ж стану (байдужість, настирливість, сум та ін.). Я буду давати команди для змінення поз, а ви, виконуючи їх, прислухайтеся до відчуттів у власному тілі: легенько нахиліть голову вниз... легенько зігніть коліно правої ноги... з хрестіть руки... підніміть схрещенні руки до підборіддя... підніміть підборіддя догори... поверніть долоні від себе...»

Тема 2. Розвиток професійних вмінь і навичок в процесі спілкування

Психогімнастика «Зоопарк прокидається». Всі встають в коло. Одна людина встає посередині кола і показує яку-небудь тварину, але у тому вигляді, в якому вона прокидається. А решта учасників за ним повторюють. В центр кола заходять всі по черзі.

Час виконання: 10 хвилин.

Вправа «Послання світу». *Цілі:* потренувати навички самопрезентації; інтенсифікувати увагу на партнерові; можливість побачити себе зі сторони.

Ресурси: наклейки, олівці, фломастери, ножиці, клей, ілюстровані журнали... *Час виконання:* 1 година.

Хід гри: кожен учасник отримує паперову білу наклейку розміром четверть машинописного листочка. Ведучий повинен забезпечити, крім цього, великий вибір олівців, фломастерів, журналів, газет...

Інструкція: кожен учасник повинен подумати, якою фразою, малюнком, емблемою або іншою візуальною формою він міг би виразити своє послання світу. На обдумування і виготовлення «фірмового знаку» дається близько 20 хвилин. Після цього всі наклейки наклеюються на груди і певний час необхідно дати групі просто для прогулянки по кімнаті і знайомства з отриманими «вигорами».

Обговорення: чи легко було сформулювати своє кредо, а знайти візуальний образ, наскільки вам вдалося втілити свій задум, чи задоволені ви отриманим результатом, з чим пов'язане ваше рішення, які стікери здались вам найбільш цікавими і чому, чи хочете щось уточнити.

Домашнє завдання: складіть власне резюме.

Вправа «Прийом гостей». *Цілі:* проявити особистий та професійний потенціал, здатність презентувати інших, правильно аналізувати та подавати інформацію.

Час виконання: залежно від розміру групи.

Інструкція: для цієї гри нам потрібно 4 добровольці. Спасибі сміливим, зустрічаємо їх аплодисментами.

Один з вас буде хазяїном будинку. Йому потрібно прийняти 3 гостей. Хто вони? В цьому і полягає проблема. Справа в тому, що коли хазяїн вийде за двері, ми з вами визначимо, що за роль дісталась кожному з 3 акторів. Вони можуть бути ким і чим завгодно: родичами господаря квартири, його друзями, ворогами, працівниками сфери обслуговування, президентами, нематеріальними предметами, почуттями, порами року... – фантазія без меж. Визначивши ролі гостей, ми запрошуємо господаря квартири повернутися в кімнату і за 5–10 хвилин, визначити, що ж за гості завітали сьогодні до нього.

Як визначити образ гостя? По-перше, актори, які грають гостей, повинні будуть придумати для свого персонажу певний пластичний образ, так що характер рухів буде вже підказкою. Окрім цього, подумайте про використання голосових засобів виразності. В ході гри господар може задавати запитання гостям різноманітні запитання – всім або комусь окремо. Відповідаючи на запитання, гості продовжують грати свої ролі і намагаються зберегти інкогніто (відповідати не прямо).

Якщо за відведений час хазяїну вдається визначити образи гостей, він виходить з гри переможцем і стає одним з гостей в наступному турі гри.

Завершення: обговорення гри і її результатів.

Вправа «Каруселі вражень». *Цілі:* навчити учасників концентрувати увагу на партнері; надати їм можливість поглянути на себе зі сторони; дозволити попрактикуватися в контакті з партнером у форматі «зворотній зв'язок».

Час виконання: 30 хвилин.

Хід гри: група сидить, утворивши 2 (зовнішній і внутрішній) кола. Учасники сидять обличчям до обличчя, утворюючи пари (зовнішнє-внутрішнє коло). Ведучий пояснює важливість зворотного зв'язку між людьми. Потім він задає напрямок діалогу темою:

- я думаю, що відповідальність для тебе – це ...
- я думаю, що твоя роль в групі...
- коли я бачу тебе, то відчуваю...

- мені здається, що в складній ситуації ти...
- я пам'ятаю одну з тренінгових зустрічей, коли ти...
- я думаю, що ти як майбутній правоохоронець... Тощо.

Кожний тур – це обговорення однієї теми, одного запитання. На кожную пропозицію надається 3-5 хвилин для обговорення. Потім – хлопок ведучого, і внутрішнє коло зсувається на одну людину. Новій парі надається наступна тема для обговорення.

Запитання для обговорення: які твої відчуття після вправи, чи було тобі важко надавати зворотній зв'язок товаришам, в чому це проявлялося, що давалося найважче, який зворотній зв'язок отримав ти, чи згоден ти з тим, що почув від товаришів, як збираєшся вчиняти з тим, що почув, чи значний для тебе отриманий зворотній зв'язок.

Відпрацювання навичок публічної самопрезентації за допомогою **вправи «Експромт на тему»** дозволяє осмислити значущість певних самопрезентаційних тактик. *Хід гри:* кожен учасник по колу задає тему виступу людині, що сидить поруч (бажано професійного характеру або про профільну освіту). Цей експромт повинен вміщувати до 10 речень, але розкрити тему. *Час виконання:* 30 хвилин.

Дискусія «Особистісний профіль майбутнього правоохоронця: реальність та ідеал».

Час виконання: 30–40 хвилин.

Вправа-руханка «Жмурки». Одному учаснику зав'язують очі. Зловивши людину, заводило повинен назвати її, описати одяг. *Час виконання:* 10 хвилин.

Вправа «Охоронці вогню». *Цілі:* зняти напругу учасників групи шляхом їхнього залучення у фізичну взаємодію; налагодити партнерські стосунки в групі; викликати позитивні емоції в учасників.

Ресурси: на кожную пару учасників – по свічці. Гру краще проводити не в приміщенні і в вечірню пору. Якщо вона проводиться в кімнаті, то потрібно забезпечити можливість затемнення.

Час виконання: 20 хвилин.

Хід гри: 1) Тренер визначає межі старту і фінішу на відстані 50 метрів (або на максимальній відстані один від одного, якщо гра проходить в приміщенні); 2) Гра проводиться в парах. На старт кожен раз запрошується 1–2 пари, решта – вболівальники; 3) Кожна пара отримує свічку, що палає. Однією рукою кожен учасник тримає свічку, інша лежить на плечі партнера. Положення рук протягом гри змінювати не можна. Захищати вогнище свічки можна лише зміною положення тіла, щоб прикрити вогонь від вітру; 4) По команді тренера пара починає рухатися. Завдання: якомога швидше досягнути лінії фінішу, не погасивши свічки. Якщо вогонь гасне, пара повертається на старт, запалює свічку і повертається в гру. За результатами оголошується пара-переможців, в яких час від старту до фінішу виявився мінімальним.

Обговорення: Що порадувало мене в ході гри?; що замутило?; чи змінилось моє ставлення до партнера?

Та вірив я – не все ще втрачено,

Допоки не погасне світло, поки горить свічка...

Знайомі слова цієї пісні? Згадайте випадки з вашого життя, коли для вас такою «свічкою» були друзі, родичі, близькі люди, які допомогли перемогти страх, відчай, кризу... Чи готовий хтось з групи поділитися своїми спогадами?

Тема 3. Формування образу правоохоронця

Після групового обговорення виконаного домашнього завдання проводиться експертний аналіз резюме та оголошень про пошук роботи.

Експерт-тренер (чи учасники, запрошена людина) виділяє ті резюме та оголошення, які вибрані ним за критерієм привабливості для роботодавця, і потім, в процесі групового обговорення, декларуються загальні правила ефективної опосередкованої самопрезентації курсантської молоді.

Час виконання: 30–40 хвилин.

Вправа «Пусте місце». Всі встають у коло. Вибирається людина-поводир, котрий біжить по колу (із зовнішньої сторони) і доторкається до одного із гравців. Після цього він біжить в іншу

сторону, а той, хто викликаний на змагання, біжить йому на зустріч. Зустрівшись, вони привітати один одного, пожавши руки. Після цього, продовжуючи біг, вони прагнуть зайняти вільне місце в колі. Хто прибіжить другим – залишається бігати.

Час виконання: 10 хвилин.

Гра «Телевізійне представлення образу правоохоронця», яка дозволяє обговорити психологічні аспекти профілю особистості міліціонера, ефективності використання ним стратегій і тактик під час міжособистісної взаємодії.

Глядачі вступають в обговорення пізніше: вони висловлюють свою думку або задають питання учасникам бесіди. Ток-шоу дає можливість чітко виразити різні точки зору за заданою темою, але для цього основні учасники обговорення повинні бути добре підготовлені. У всіх рівні умови – 3–5 хвилин.

Ведучий повинен слідкувати, щоб учасники не відхилялись від заданої теми. Ток-шоу добре проводити спареними уроками (1,5 год.). Є одне «але», все знімається на відео і після завершення йде обговорення поведінки учасників ток-шоу, висвітлюються всі моменти.

Методика проведення:

1. Ведучий визначає тему, запрошує основних учасників, виробляє основні правила проведення гри, регламент виступів.
2. Учасників потрібно розсадити так, щоб «глядачі» були навколо стола основних діючих осіб.
3. Ведучий починає: представляє основних учасників і оголошує тему.
4. Першими виступають основні учасники (20 хв.), після чого ведучий запрошує «глядачів» прийняти участь у обговоренні.
5. По закінченню ведучий підводить підсумки, дає короткий аналіз висловлювань основних учасників.

Вправа «Ти і життя». *Інструкція:* всі по черзі говорять, після однохвилинної підготовки, свій девіз і продовжують 2 фрази: «Я живу для...», «Я працюю/навчаюсь для...», «Я хочу бути правоохоронцем...».

Час виконання: 20–25 хвилин.

Вправа «Презентація». Учасникам пропонується підготувати і зробити презентацію будь якого виду діяльності правоохоронця. На підготовку відводиться 10 хвилин. Після цього кожен член групи робить презентацію з використанням допоміжних матеріалів (плакати, міні-фільми, слайди тощо).

Рекомендації. Під час виступів ведеться відеозапис. Після виступу всіх членів групи доцільно приступити до обговорення, використовуючи відеозаписи і орієнтовні основи. Обговорення можна почати з відповіді на питання про загальне враження від виступу, а потім перейти до аналізу того, яку інформацію висвітлено особою, що доповідала (сильне враження, зацікавив, переконав тощо). І навпаки, чому викликав негативні відчуття, не хотілося слухати, не зацікавив, не переконав.

Час виконання: 1 година.

Вправа «Три запитання». Цілі: навчитися підтримувати бесіду; попрактикуватись в логіці викладення матеріалу; публічне представлення себе.

Ресурси: ручка/олівець кожному учаснику і по три кольорових листочка для записів: білий, голубий, зелений.

Час виконання: 30 хвилин.

Хід вправи. Вся група отримує матеріали.

Інструкція: на зеленому листочку потрібно (не підписуючись) написати запитання, яке хвилює вас. Він може стосуватися особистої проблеми, пошуку виходу з складної ситуації тощо. Голубий листочок призначений для запитання, яке стосується роботи вашої групи.

Можна запитувати групу про програму, почути оцінку тої чи іншої зустрічі, попросити прокоментувати участь когось з товаришів в тренінгу. Зелений листочок допоможе вам відповісти на яке завгодно запитання, що не стосується конкретно ні вас, ні тренінгу. Хочете дізнатися щось новеньке? Допитливість потребує виходу? Це – матеріал для запитання на зеленому листочку.

Кожен заповнює три листочка відповідними запитаннями, звертає їх в трубочку і закидає в капелюх.

Зібравши всі записки, ведучий підходить до якого-небудь гравця і просить витягнути три листочки різного кольору з капелю-

ха і відповіді на поставленні запитання. (Якщо гравець витягнув випадково свої записки, він може повернути їх в капелюшок).

Гра проходить звичайно з великим інтересом. Можна запропонувати групі прийняти участь – додавати, уточнювати гравцям. Також можна дати можливість говорити тільки тому учаснику, який відповідає по порядку.

На домашнє завдання: згадай, коли останній раз ви були ображені/засмучені/принижені? З ким ви поділилися своїми почуттями? Чи намагались вас втішити? Як? Чи допомогло це вам? Так? Ні? Чому? Чому ви можете навчитись на цьому прикладі, щоб самому бути готовим прийти на допомогу, підтримати? Використовується для загальних роздумів, на майбутнє.

Вправа «Вміння слухати». Цілі: тренувати вміння знаходити і використовувати інструменти для успішної взаємодії та спілкування з різними категоріями населення.

Ресурси: фрагмент статті Тоні Бюзена для кожного учасника групи, дошка для записів, фломастери.

Час виконання: 1–1,5 години.

Інструкція: у кожного з вас є фрагмент тексту англійського психолога і дослідника проблем головного мозку і його функцій Тоні Бюзена. Зараз вся група розподілиться на пари, і протягом 15 хвилин кожна пара пропрацює свої фрагменти тексту (зазвичай, пари отримують 2, а то і 3 фрагмента). Окрім розуміння статті необхідні ще й акторські здібності. Тому що, зібравшись через чверть години, кожна пара (по порядку відзначених номерами фрагментів тексту) повинна буде представити міні-сцену, яка ілюструє поради англійського психолога з вигаданим текстом (не використовувати текст статті) або без нього.

Після кожної сцени глядачі запропонують свої варіанти назви цього фрагменту. Ми запишемо найцікавіші і часті пропозиції на дошці. Коли всі зіграють свої сцени, а зміст статті буде відображений на дошці, перевіримо, наскільки адекватними були передача інформації і її прийом. Тобто, прочитаємо всі разом статтю Т. Бюзена і звернемо увагу, чи співпало сприйняття глядачів з тим, що збирались передати їм пари, користуючись мовою інсценування.

Обговорення: які рекомендації Т. Бюзена здалися вам найбільш цікавими, щоб ви додали, що нового ви відкрили в процесі колективної роботи, що заважало бути зрозумілим тощо.

Рольова гра «Виступ за і проти». *Хід гри:* група поділяється на 2 частини. Тема виступу може модифікуватися з урахуванням інтересів учасників тренінгу, при одному незмінному положенні – половина учасників виступає з позиції «за», інша частина – з позиції «проти».

Час виконання: 30 хвилин.

Вправа «Похвали себе». *Обладнання:* листочки і ручка. Учасники сидять в загальному колі і отримують інструкцію: «Подумайте і запишіть: 1) що нового ви дізналися в процесі тренінгу; 2) в чому подолали себе; 3) яку нову форму поведінки набули; 4) які нові для себе емоції відчули; 5) що вже готові перенести в реальне життя».

Потім всі по черзі хваляться своїми досягненнями в тренінговій роботі. Обговорюються почуття учасників.

Час виконання: 20–30 хвилин.

Вправа «Різними мовами про одне». Кожен з учасників тренінгу, по черзі, виходить в центр кола і говорить «своєю мовою» слова прощання.

Час виконання: 10 хвилин.

Завершення дня. Підведення підсумків: Що запам'яталося?, Що сподобалося, а що ні?, Що нового ви дізналися, витягли з цього тренінгу?, Які очікування справдилися?, Що б ви запропонували додати (або прибрати)?

Тренер дякує групі за спільну роботу і ділиться своїми враженнями про процес роботи з даною групою.

Блок 3. Тренінг подолання конфліктної поведінки

Метою тренінгу є навчання адекватним способам реагування на конфлікт шляхом осмислення змісту конфліктної ситуації та оптимізації особистої поведінки. Він розрахований на вирішення

проблем та непорозумінь, які можуть виникнути у професійній діяльності та міжособистісному спілкуванні майбутнього працівника ОВС.

Загальновідомо, що кожна людина неповторна. Кожен в більшій або меншій мірі усвідомлює та признає свою індивідуальність. Людина може радіти тому, що її поведінка та вчинки відрізняються від загальноприйнятих, іншу частину людства може турбувати, що у них все «не як у людей». Всі ми в різній мірі терплячі та уважні до індивідуальних відмінностей. Але чи завжди ми вибираємо правильну лінію поведінки, намагаючись вирішити виникаючі непорозуміння? Чи завжди можлива ефективна взаємодія людей, які добре знають один одного та навіть можуть розрахувати зворотну реакцію партнера по спілкуванню? Ці питання людина задає собі постійно, змінюючи своє відношення до колег по роботі, співробітників, та до друзів, змінюючи погляд на ситуацію чи проблему та поведінку в цілому.

Цілі тренінгу: 1) обговорення ідеї, яка стосується закономірностей передачі інформації в процесі конфлікту або при вирішенні дилеми, вирішення проблемної ситуації. 2) сприяти формуванню атмосфери доброзичливості і концентрації на партнері. 3) розвиток навичок спонтанної взаємодії з партнером.

Первинна діагностика за допомогою методики дослідження стилю поведінки в конфлікті К. Томаса (адаптація Н. В. Гришиної). Ціль – визначення основних способів поведінки людей в конфліктній ситуації, за допомогою психодіагностичного інструментарію.

Тема 1. Поняття про конфлікт та конфліктну ситуацію

Вправа «Ринкова площа». *Інструкція.* Хочу вам запропонувати невеличку гру для знайомства між собою і вільного самопочуття. Будь ласка, підведіться. Уявіть собі, що ви знаходитесь на ринковій площі міста, на якій ви вперше. Навколо вас люди, яких ви не знаєте, мову яких не розумієте. Причому люди ці взагалі не звикли розмовляти. Впродовж усієї гри ви не повинні говорити жодного слова. Походіть площею без мети. Дивіться перед собою, на підлогу. Уникайте контактів очима, не дивіться ні на кого.

Поводьтеся так, ніби ви ходите в чужому місті, заглибившись у свої думки. Дотримуйтеся безпеки переміщення по кімнаті. Фіксуйте свої почуття, їхні зміни На це дається 2 хв. Такий початок з ізоляцією один від одного, безперечно, провокує потребу поговорити один з одним.

Я хотіла б, щоб ви підвели очі й помітили, що поряд ходять інші люди (хвилина). Подивіться один одному в очі. Можливо, ви зафіксуєте їхній колір (хвилина). Легенько торкніть іншого за плече, навіть можна ледь ляснути, але не розмовляйте (хвилина). *(Учасники цей елемент виконують з бажанням і досить жваво.)*

Хочу вам запропонувати таке: потягніть легенько один одного за мочку вуха. В чужій країні – це жест привітання. Кого б ви хотіли пошарпати за вухо? (2 хв.) «Крига» відчуження тане. Дистанція скорочується, зараз візьміть один одного за плече і трішки потрясіть (дві хвилини). Зафіксуйте, кому б ви дозволили зробити це. У вас багато вражень один від одного. Пройдіть ще раз один біля одного та знайдіть собі партнера, який зацікавив вас. Присядьте з ним збоку, поки всі не знайдуть собі партнера. Поділіться враженнями.

Потім усі члени групи сідають у коло і діляться враженнями з групою. Дають зворотний зв'язок від одержаних вражень на різних стадіях виконання вправи. Завдяки цій вправі можна зменшити кількість бар'єрів, які стоять на шляху взаємодії першого дня тренінгу.

Час виконання: 10–12 хвилин.

Вправа «Конфлікт». Ціль – розвиток уявлень про конфлікт та усвідомлення власних шляхів виходу з конфліктної ситуації.

Інструкція: «Опишіть, будь ласка, які асоціації виникають у вас при слові «конфлікт», з якою твариною, погодою, кольором він у вас асоціюється? А тепер опишіть, будь ласка, свою типову поведінку в конфлікті. Яка ваша роль в його розв'язуванні? А у врегулюванні?»

Час виконання: 20 хвилин.

Вправа «Конфліктні риси». Ціль – усвідомити риси, які можуть спровокувати конфлікт.

Інструкція: «Давайте з вами назвемо та проаналізуємо риси особистості, які можуть виявитися передумовами виникнення конфліктної ситуації (демонстративність, ригідність, некерованість, педантичність, безконфліктна і цілеспрямовано конфліктна особистість). А тепер подумаймо, які шляхи вирішення конфлікту обере кожна з цих особистостей – уникнення, пристосування, співробітництво, компроміс, конкуренція».

Час виконання: 15 хвилин.

Вправа «Конфронтація». *Ціль* – розвиток вмінь конфронтації.

Інструкція – «Між вашими підлеглими «розгорівся» конфлікт, який заважає їм ефективно працювати. Ваше завдання викликати цю агресію на себе так, щоб учасники перестали сваритись і почали працювати».

Опис процедури проведення – Обирається один учасник, який приміром виконуватиме роль керівника. Інші учасники будуть підлеглими, між якими «розгорівся» конфлікт, і вони не виконують своєї роботи.

Учасник, що грає керівника повинен викликати агресію на себе, щоб підлегли не сварились між собою.

Час виконання: 20 хвилин.

Вправа «Контроверзи». Контроверза (франц. *controverse*, лат. *controversia*) – суперечка, розбіжність; боротьба думок.

Інструкція: «Стосовно кожного твердження необхідно висловити свою точку зору, погодитись або не погодитись і пояснити чому».

- Дозвіл на всиновлення дитини в іншій державі – шлях до «розбазарювання» цінного людського фонду, прихована форма новітньої работоргівлі.
- Смертна кара – це помста суспільства людині, доведений ним же до крайнощів.
- Потрібно, щоб одна людина була вище від будь-якого закону.
- Сутність демократії не у владі більшості, а в захисті меншості від більшості.
- Справжня охорона дитинства полягає у створенні могутньої держави соціалістичного типу. Зі зростанням її економічного

потенціалу збільшується можливість приділяти дітям стільки уваги, скільки вони заслуговують.

- У дітей є лише одне право – виконувати те, що їм наказують батьки, вчителі. Інші права з'являються в міру того, як вони дорослішають.

Обговорення у колі.

Час виконання: 40–50 хвилин.

Вправа «Як чхає слон». Ведучий задає учасникам питання: «Чи чули ви, як чхає слон. Напевно більшість дадуть негативну відповідь. Тоді ведучий пропонує об'єднатися учасникам в три групи. Одна група по команді повинна крикнути слово «ящички», інша «хрящички», третя «потягли». По команді ведучого всі вигукують потрібне слово, і виходить звук чхання слона.

Час виконання: 5 хвилин.

Тема 2. Стратегії поведінки у конфліктній ситуації

Вправа «Обзивалки». Учасники передають по колу м'яч, називаючи один одного різними необразливими словами. Це можуть бути назви дерев, квітів, фруктів, грибів тощо. Кожне звернення повинно починатися зі слів: «А ти...» Наприклад: «А ти – морквинка!» В заключному колі учасники кажуть сусідові щось приємне, наприклад: «А ти – моя радість!»

Після завершення проводиться обговорення.

Час виконання: 5 хвилин.

Вправа «Поведінка в конфлікті». Ціль – змоделювати способи поведінки в конфлікті.

Інструкція: «Розбиваємося на пари. Один з вас – друг, який забув повернути борг в обіцяний термін. Інший – друг, якому відповідно, цей борг не повернули. Другі номери повинні відповісти трьома способами на виправдання винуватця – впевнено, невпевнено, агресивно. Пам'ятайте, що правильних відповідей тут не існує! Потім обмінюємося ролями.» обговорення проводиться про те, кому в якій ролі було комфортніше.

Час виконання: 20 хвилин.

Вправа «Продовжити речення». Всі учасники сидять в колі, кожен по черзі починає висловлювати свою думку та продовжуючи речення «моя поведінка у конфлікті». Після цієї вправи продовжується **дискусія на тему: «Моя поведінка в конфліктній ситуації».**

Час виконання: 25 хвилин.

Рольова гра «Прийомний день». Ціль – розвиток вмінь **конфронтації.**

Інструкція: учасники працюють в парах; один з них – важливий керівник, інший – рядовий громадянин, який прийшов на прийом з надією вирішити свої проблеми. Між ними виникає суперечка. «Розбийтесь, будь ласка, на пари. Домовтесь, хто з вас – поважний керівник, а хто – звичайний громадянин, який просить допомоги у вирішенні проблеми. Громадяни, ваше завдання – придумати собі проблему, яку вам може допомогти вирішити чиновник, до якого ви прийшли на прийом. (Інструкція керівникам подається, коли громадяни виходять за двері). Керівники, ви повинні всіма силами провокувати громадян до конфлікту, відмовляючись їм допомогти, відправляючи їх до своїх підлеглих, вимагаючи непотрібних довідок.

Після вирішення ситуації, яке пропонують громадяни, учасники обмінюються ролями».

Час виконання: 5 хвилин.

Вправа «Хвіст до хвоста». Всі учасники стоять в загальному колі. *Інструкція:* «Зараз я буду давати Вам команди (наприклад, «Хвіст до хвоста», «Ніс до носа», «Права рука до лівої ноги...»), і Ви у відповідності до моїх слів, повинні дуже швидко утворити пари, доторкнувшись до напарника потрібною частиною тіла». На 2 етапі надається наступна *інструкція:* «Зараз ми продовжимо гру, але тепер Ви спробуйте змінити модель своєї поведінки. Ті учасники, які займали активну позицію, почекайте, поки Вас виберуть; ті, хто вибирав тих, хто стояв поруч, розширте свій ареал і т. д.

Прослідкуйте, як Ви себе почуваете в новій ролі».

Час виконання: 7–10 хвилин.

Вправа «Небезпечні ситуації». Ціль – визначити способи поведінки в небезпечних ситуаціях.

Інструкція: « Розбившись на підгрупи, учасники складають перелік небезпечних людей та ситуацій, наприклад:

1. група підлітків у стані наркотичного сп'яніння;
2. хлопець, з яким ти щойно познайомилась;
3. агресивний алкоголік;
4. маніяк у ліфті.

Коли перелік створено і записано, група поділяється на три підгрупи: обережні, герої, майстри спілкування. Кожна з підгруп пропонує власні варіанти поведінки в таких ситуаціях; наприклад, зустрівши групу підлітків в стані наркотичного сп'яніння, я поведжуся так: переходжу на другий бік вулиці, ігнорую їх, швидко йду своїм шляхом, у разі нападу застосовую навички самозахисту».

Час виконання: 30 хвилин.

Тема 3. Усвідомлення власної ролі у конфліктній ситуації

Вправа «Три мудреці». Три мудреці сперечались про те, що важливіше для людини – її минули, теперішнє чи майбутнє.

Час виконання: 50 хвилин.

Моє минуле робить мене тим, ким я є. Я вмію те, чому я навчився в минулому. Я вірю в себе, оскільки в мене гарно виходили справи, за які брався. Мені подобаються люди, з якими раніше було добре і які на них схожі. Я дивлюся зараз на вас, бачу ваші посмішки і чекаю заперечень, оскільки ми вже не один раз сперечалися. Я знаю, що ви не звикли з будь-чим погоджуватись без заперечень.

З цим неможливо погодитися – сказав інший, – коли б ти мав рацію, то людина була б приречена, як павук, сидіти день за днем у павутині своїх звичок. Людину творить її майбутнє. Немає великого значення, що я знаю і вмію зараз, – я буду навчатися тому, що знадобиться мені в майбутньому. Моє уявлення про те, яким я хочу стати через два роки більш реальне, ніж спогади про те, яким я був два роки тому. Мої дії залежать не від того, яким я був,

а від того яким я хочу стати. Мені подобаються люди необов'язково схожі на тих, кого я знав раніше. Розмова з вами цікава не тому, що ми вже звикли сперечатися один з одним, а тому, що я передбачаю ту захоплюючу боротьбу і несподівані повороти думок.

Ви зовсім не звертає те увагу на те, – сказав третій, – що минуле і майбутнє існують в наших думках. Минулого вже нема. Майбутнього ще нема. І незалежно від того, чи згадуєте ви про минуле, чи мрієте про майбутнє, дієте ви тільки в теперішньому. Лише в теперішньому можна щось змінювати у своєму житті – ні минуле, ні майбутнє нам не підвладні. Тільки в теперішньому можна бути щасливим: спогади про минуле щастя сумні, очікування майбутнього щастя тривожне. Коли я беру участь у суперечці, то повинен враховувати співвідношення сил і набір аргументів, що є в теперішній момент. Це як у грі в шахи: я можу утримувати в пам'яті скільки завгодно партій, я можу уявляти собі, як хотів би завершити партію, можу планувати комбінації, але перемога залежатиме від того, на скільки точно я відповім на ситуацію, що склалася в теперішній момент, на ситуацію, що змінюється щохвилини.

Продовжте аргументи кожного з мудреців. Хто з них вам ближчий?

Уявіть цю суперечку так, ніби це – епізод художнього фільму. Як виглядає кожен з героїв? Як він одягнений? Як рухається? Як звучить голос? Кому зі знайомих Ви могли б запропонувати ролі в цьому фільмі? Уявіть себе почергово в кожній з цих ролей. Що змінюється у вашому сприйнятті навколишнього світу? Що змінюється у вашому відчутті себе? Що нового про сутність суперечки Ви зрозуміли?

Вправа «Сороконіжка». Учасники розбиваються на дві підгрупи. Всі встають у дві колони, тримаючись за талію того, хто попереду. За сигналом тренера «Сороконіжка» починає спочатку рухатися вперед, потім присідати, стрибати на одній нозі, повзати між перешкодами та виконувати інші завдання. Мета – не розірвати єдиний «ланцюжок».

Час виконання: 5 хвилин.

Вправа «Роздвоєння особистості». *Цілі:* здобути навички спонтанної взаємодії з партнером; удосконалити вміння підстроювання.

Ресурси: невеличкий стіл, декілька стільців як елементи декорації.

Час виконання: від 5 хвилин до півгодини.

Хід гри. Ведучий запрошує на площадку 3 учасників. Пропонується певна конфліктна ситуація, сценка. Визначаються герої і окреслюються основні рамки дії.

Наприклад, спір матери і сина, стосовно його постійного повернення додому в пізню пору. Мати хвилюється і хоче заборонити сину вечірні прогулянки. Розмова відбувається вдома, після чергового повернення додому за північ...

Як бачимо, сама ситуація особливих складностей не викликає. Вся проблема полягає не в характері, а в формі дії. Ролі між 3 учасниками розподіляються так: роль матері – 1 учасник; роль сина виконують 2 учасники. Весь текст, всі репліки сина вони повинні проголошувати буквально послівно: одне слово говорить один актор, його думки наступним словом продовжує інший, потім знову перший, і так, по слову додаючи, герої промовляють репліки. Двоє виконавців повинні виглядати однаково, грати один образ. Повинне відбутися підлаштування до невербальної комунікації партнера.

Вправа «Межа». Ціль – визначити межі свого особистого простору, після втручання в який розгортається конфлікт

Інструкція: « Учасники групи розділяються на пари і розходяться на відстань 3–4 метри. Перший учасник подумки визначає, де саме він хоче зупинити партнера, і не вербально демонструє команди «стоп», коли партнер намагається перетнути межу. Другий учасник тренує спостережливість, щоб чітко визначити, де саме пролягає межа».

Час виконання: 10 хвилин.

Вправа «Посередник». Ціль – розвиток навичок посередництва у вирішенні конфліктів.

Час виконання: 20 хвилин.

Інструкція: «Двоє співробітників відмовляються разом брати участь в проєкті, наводячи переконливі аргументи. Завдання консультанта – вирішити цю ситуацію, використовуючи наступний алгоритм: вислуховування однієї сторони, повторення цієї точки зору іншій стороні, потім проведення цієї ж процедури з точкою зору другої сторони, прояснення консультантом співпадінь точок зору, знаходження спільного і вирішення конфлікту». Обговорення відбувається з приводу того, чи вдалося вирішити конфлікт, що було найскладніше.

Вправа на завершення . Учасники тренінгу встають у коло і кожен по черзі прощається якимось жестом. Кожен жест повинен бути унікальним і не повинен повторюватись. Розпочинає хтось один з учасників, а всі інші повинні повторити цей жест. І так далі по колу.

Час виконання: 5 хвилин.

Тема 4. Подолання конфліктних ситуацій через підвищення/зниження напруги

Вправа «Нападаючий, той, хто захищається, миротворець». Ціль – формування навиків вирішення конфліктних ситуацій з вибором конкретних стратегій та зняття внутрішньо групової напруги.

Час виконання: 20 хвилин.

Інструкція: «Потрібні 3 добровольці. Група обирає якусь довільну конфліктну ситуацію, яку б вона хотіла відтворити. Добровольці ділять між собою ролі: нападаючий, той, хто захищається, миротворець. Учасники намагаються розв'язати конфлікт відповідно до своїх ролей. При цьому нападаючий провокує, розпалює конфлікт, той, хто захищається, повинен виправдовуватися, намагатись уникати конфлікту, а миротворець повинен допомогти їм знайти компроміс».

Вправа «Конспект». В грі бере участь 2 людей (можна щоб всі по черзі).

Час виконання: 15 хвилин.

Інструкція 1-му учаснику: «Ви разом навчались на курсах підвищення кваліфікації, і одна людина писала конспект, а інша ні. На екзамені викладач вимагав конспект. Ти здаєш екзамен сьогодні, і тому попрохав конспект у товариша, оскільки він здає завтра. Ти здав екзамен на 5, дуже зрадив, і, йдучи з аудиторії, забув захопити конспект. А коли згадав і повернувся, то в аудиторії не було ні людей, ні конспекту».

Інструкція обом учасникам: «Ви зустрілись в коридорі і повинні поводитись так, як звичайно поводитесь в житті».

Після гри проводиться класичний аналіз: спочатку, висловлюються спостерігачі, а потім учасники. В кінці обговорення тренер запитує намагаючись прояснити стосунки між учасниками гри після взаємодії «Ти попросиш, наступного разу, в нього конспект?» «А ти дав би знову конспект?». При аналізі важко показати, що якщо хтось з учасників намагався тиснути на іншого, то інший може у відповідь образитись і просто піти, переклавши відповідальність. Але важливим є отримання конспекту, а не сварка відповідача. І останнє: якщо ситуація вирішилась позитивно, то потерпілий може допомогти зняти почуття провини з відповідача, якщо воно є.

Вправа «Шарфик». Учасники 2 – обов'язково жінки.

Інструкція: «Тобі вчора твій коханий подарував шарфик, який він привіз з Індії. Шарфик дуже красивий, дуже незвичайний. Подруга в тебе попросила цей шарф на вечірку, і на вечірці він потрапив на свічку і згорів. Ти, не знаючи цього, пообіцяла другові, що завтра його одягнеш в театр. Ви зустрічається з подругою. Ваші дії?».

Час виконання: 15 хвилин.

Вправа «Лікарня». Учасникам пропонується уявити лікарню, яка спеціалізується на пересадці донорського серця. До лікарні поступає донорське серце. В черзі на його пересадку знаходиться чотири людини: професор похилого віку, який займається розробкою вакцини проти онкологічних захворювань, і робота якого близька до завершення; 16-річна вагітна дівчина, сирота; молода симпатична жінка, яка користується симпатією з боку співробіт-

ників, лікар цієї ж лікарні; вчителька, мати двох дітей, яка щойно поховала чоловіка, що загинув в автомобільній катастрофі. В усіх ситуація критична, оскільки кожному залишилось жити не більше місяця. Проблема: кому віддати перевагу в пересадці донорського серця?

Учасники діляться на малі підгрупи, щоб обговорити, запропонувати і відстояти свою версію вирішення проблемної ситуації. Кожна підгрупа може висловити нові оригінальні ідеї. Також створюється група експертів, завдання яких оцінити: хто в кожній групі був лідером і чому; яка з груп запропонувала найбільш вагомий аргумент, правильний підхід до проблеми.

Час виконання: 30 хвилин.

Вправа «Список проблем». *Ціль* – вирішення конфліктів у групі.

Час виконання: 25 хвилин.

Інструкція – «Напишіть на аркуші паперу свою проблему», «Вам роздані аркуші з чужими проблемами, розкажіть про цю проблему так, ніби це ваша проблема або конфлікт та розкажіть про можливі шляхи її вирішення».

Опис процедури проведення – Учасники пишуть на аркушах паперу якусь свою проблему або конфлікт. Тренер збирає аркуші, перемішує і роздає учасникам, намагаючись, щоб кожному «попав» чужий аркуш. Кожен член групи розповідає про проблему, яка написана на аркуші, що йому дістався таким чином, ніби це його власна проблема або конфлікт і пропонує свій власний варіант розв'язання. В кінці вправи проводиться обговорення, під час якого звертається увага на те, чи почули учасники відповідь на своє питання, чи побачили нові шляхи вирішення проблемної або конфліктної ситуації.

Вправа «Розв'язання проблем». *Ціль* – вирішення конфліктів у групі.

Час виконання: 15 хвилин.

Інструкція – «По центрі кола стоїть стілець, який символізує якусь вашу проблему. Ваше завдання – показати яким способом ви вирішуватимете її».

Опис процедури проведення – У центрі кола ставиться стілець, який символізує якусь проблему або конфлікт для кожного учасника. Всі члени групи по черзі виходять у центр і виконують якісь дії із стільцем, демонструючи свій спосіб розв’язання проблеми. Потім усі по колу розповідають, чому вони саме у такий спосіб вирішують проблеми. Обговорюється виконання вправи.

Вправа «Дерево». *Ціль* – зниження емоційного напруження в учасників.

Час виконання: 7–10 хвилин.

Інструкція – «Уявіть, що на підлозі є дерево. Встаньте на це дерево наступним чином: ті, хто вважає, що вони добре справляються з конфліктами, стають ближче до крони дерева. Чим краще, тим вище, ближче до листя. А ті, хто погано справляється з конфліктними ситуаціями – ближче до коріння. Чим гірше – тим глибше і нижче».

Опис – після того як учасники стануть по своїх місцях, потрібно розділити їх на 2 групи – тих, хто над рівнем землі, і тих, хто нижче. Далі тих учасників, які опинилися знизу просять вийти в коридор. Вони будуть підлеглими, а ті, що залишилися – керівниками. Підлеглим потрібно змодельовати ситуацію, в якій вони відчують напруження, незадоволення своїм керівником. Вони довго терпіли і нарешті не витримали і вирішили все висказати. Тренер допомагає викликати емоційну злість, агресію у підлеглих. Після цього група підлеглих входить в кімнату, де сидять керівники, які нічого не підозрюють, і вибравши «жертву», висказують все своє незадоволення.

Після того проводиться обговорення чи знизилось внутрішнє напруження.

Інтелектуальна розминка. З метою розвитку уміння ідентифікувати механізми психологічного захисту, які виступають одними з основних провокаторів виникнення конфліктних ситуацій, пропонується ряд ситуацій, які наводяться нижче. Д. Туркова розробила практичні завдання для визначення домінуючих психологічних стратегій захисту.

Завдання 1. Людина, яка втратила роботу починає шукати радість у пияцтві (регресія).

Завдання 2. Підприємець не соромиться приховувати свої прибутки, тому що «всі так роблять» (раціоналізація).

Завдання 3. Демосфен, який був шепелявим з дитинства, виправив дикцію, багато тренувався, виголошуючи промови з камінням у роті. Він зумів досягти досконалості у мовній техніці (компенсація).

Завдання 4. При стримуванні гніву індивід підтискує губи, стискає кулаки, приймає «бійцівську позу», зводить брови, роздуває крила носа.

У таких індивідів завжди незадоволений, сердитий вираз обличчя, формується сутулість, затвердіння характеру, зникає психічна гнучкість (закам'яніння).

Завдання 5. Людина, яка переживає агресивні почуття щодо інших, відмовляється визнати у себе наявність подібних відчуттів. Вона заявляє, що оточуючі відчувають агресивні відчуття по відношенню до неї (проекція).

Завдання 6. Який механізм відображений в одній з картин Бітсрупа: бос прийшов у поганому настрої на роботу і вилаяв заступника, заступник – клерка, клерк – розсильного, розсильний, виходячи з офісу, штовхнув собаку, собака вкусив боса, що виходить у той час з офісу (заміщення).

Обговорення в колі.

Час виконання: 25 хвилин.

Рольова гра «Вихід з конфлікту». Ціль – конструктивний вихід з конфліктної ситуації.

Час виконання: 35 хвилин.

Опис – у менеджера виникають проблеми при роботі з людьми, які не бояться різко відповідати і хамити. Він не може гідно протистояти грубошам, і «заривається головою в пісок».

Інструкція підлеглому – «Поводитись впевнено і нагло».

Інструкція менеджеру – «Поставити підлеглому на місце конструктивним способом (аргументація, встановлення контакту)».

Вправа «Останній монолог». Учасники сидять в загальному колі. Їм надається інструкція: «Сядьте зручно, закрийте очі, розслабтесь... Згадайте весь час проведений на цьому тренінгу...

Подумки обведіть очима всіх учасників групи, її ведучого... Подумайте, що ви хотіли, але не встигли сказати групі... Зробіть це». Обговорюються почуття учасників.

Час виконання: 10 хвилин.

Вправа «Подарунок». Ціль – ефективне закінчення тренінгу.

Час виконання: 5 хвилин.

Інструкція – «Подаруйте один одному подарунок, але нематеріальний (зірка на небі, схід сонця, вдача, талант тощо)».

Опис – членам групи пропонується подарувати щось один одному (нематеріальне!). Це може бути зірка на небі, схід сонця, вдача, талант тощо. Тобто те, що не можна покласти в кишеню, але можна забрати з собою «в себе».

Підведення підсумків: Що запам'яталось?, Що сподобалося, а що ні?, Що нового ви дізналися, витягли з цього тренінгу?, Які очікування справдилися?, Що б ви запропонували додати (або прибрати)?

Тренер дякує групі за спільну роботу і ділиться своїми враженнями про процес роботи з даною групою.

Очікувані результати тренінгу: вміння запобігати, вирішувати конфлікти, що виникають з максимальним конструктивізмом та ефективністю; використовувати на благо усі конфліктні ситуації, що виникають; знання основ науки – психології конфлікту.

Додаткові вправи, які можуть використатися в тренінгу: Мозковий штурм: «Можливості та обмеження кожної моделі поведінки»; програвання реальних ситуацій; Вправа «Робота над помилками»; Вправа «Я та Анти-Я»; психогімнастика («Атоми і молекули», «Рух до...»).

Проблемні теми для дискусії:

- Причини конфліктів
- Психологічні засоби попередження конфліктів на роботі
- Що відчувають в ситуації конфлікту ображений і той, хто ображає?
  - Яка поведінка допомагає з гідністю вийти з конфлікту або не допустити його розгортання?

Блок 4. Тренінг професійної мотивації

Завдання тренінгу:

- Знайомство курсантської молоді з поняттями «успіх», «мета», «досягнення»;
- Діагностика потреби досягнення успіху та запобігання невдачі;
- Засвоєння основних принципів встановлення мети;
- Усвідомлення майбутніми правоохоронцями власних ресурсів та можливостей для досягнення успіху;
- Усвідомлення власних перешкод на шляху до досягнень;
- Набуття навичок планування й прогнозування власних досягнень;
- Знайомство з технікою візуалізації (цілеспрямованого уявлення).

Тема 1. Внутрішня вмотивованість особистості. Саморефлексія в обраній професії

Психогімнастика «Привіт». Привітайтеся з кожним учасником користуючись руками, колінами, плечима.

Час виконання: 5 хвилин.

Гра «Асоціації». Мета: визначити особисте ставлення курсантської молоді до поняття «професія».

Учасникам гри дають інструкцію: «Назвіть 1–2 поняття, які спадають вам на думку, коли чуєте слово «професія»». Усі названі асоціації записують на ватман і обговорюють.

Слід звернути увагу учнів на те, що асоціації в усіх різні і найчастіше вони відображають особисте ставлення людини до проблеми (професії), яка їх хвилює. З'ясовують причини виникнення асоціацій.

Час виконання: 7 хвилин.

Вправа «Я хочу стати правоохоронцем...»

Кожен з учасників гри має сказати «Я хочу стати правоохоронцем...» і обґрунтувати свою відповідь. Гра дає змогу курсантській молоді продемонструвати і проаналізувати переваги та недоліки обраної професії, актуалізувати проблему професійного самовизначення.

Час виконання: 10–15 хвилин.

Вправа «За і проти»

Учасники поділяються на три групи 1 – підбирає аргументи «За» до теми: «Чи потрібно в житті ставити перед собою цілі?», 2 – аргументи «проти» цієї тези, 3 – знаходить сфери життя, в яких непотрібно планування, означення мети, і сфери – для яких це обов'язково.

Час виконання: 25 хвилин.

Вправа «Гра в десятку». Мета: формування вміння реалізувати поставлені цілі. Учасники пробують паперовою кулею влучити в «Десятку».

Обговорення: Чи було застереження, що кидати кулю можна лише не рухаючись з місця?

Чи було застереження, що ні в в якому разі не можна підходити до дошки, не можна повторювати кидок?

Чи згодні Ви з наступними висловами «Недостатньо мріяти, варто конкретизувати свої цілі і шукати шляхи їх досягнення». «Якщо щось із задуманого не вдалося, потрібно вчитися знаходити плюси в тому, що відбулося».

Час виконання: 15 хвилин.

Вправа «Пошук позитиву»

Мета: сформулювати позитивне відношення до своїх помилок.

Час виконання: 20 хвилин.

Учасники згадують якусь свою невдачу і формулюють її позитивні наслідки.

Потім спілкуються у колі обговорюють свої висновки, шукаючи своїх однодумців. В колі зачитуються найпоширеніші висновки, обговорюються.

Вправа-роздум «Розбилось горнятко»

Тренер розбиває склянку й запитує...Чи може склянка знову стати цілою? А якщо довго чекати?А якщо заплакати? А якщо закричати?

Висновок: ситуацію змінити не можна, але можна змінити наше ставлення до неї.

Час виконання: 5 хвилин.

Вправа «День із життя». Мета: збагатити уявлення курсантів про світ обраної професії і їх особливості.

Час виконання: 15 хвилин.

Тренер дає завдання: скласти розповідь про типовий робочий день правоохоронця. Завдання виконується в групах. Ця розповідь має бути лише зі слів-іменників.

Наприклад, розповідь про робочий день учителя може бути такою: дзвінок – сніданок – дзвінок – урок – двічники – запитання – відповідь – трійка – перерва – вчительська – скандал – директор – урок – відмінники – дзвінок – дім – ліжко.

Висновок «Усе залежить від тебе»

Колись давно у Стародавньому Китаї жив розумний, але дуже пихатий мандарин. Щодня він лише приміряв убрання та розмовляв з підданими про свій розум і згадував про давню зустріч з імператором. Так минали дні за днями, роки за роками... Аж ось пройшов по всій країні поголос, що неподалік від кордону з'явився мудрець, розумніший за всіх на світі. Дійшов той поголос і до нашого мандарина.

Дуже він розлютився: хто може називати якогось ченця найрозумнішою людиною у світі?! Але нікому не виказав свого обурення, а запросив мудреця до себе в палац, задумавши обдурити ченця: «Я візьму в руки метелика, сховаю його за спиною і питаю, що в мене в руках – живе чи мертве. І якщо чернець скаже, що живе – я задушу метелика, а якщо мертве – я випущу його».

...І ось настав день зустрічі. У пишній залі зібрались багато людей, усім хотілось подивитись на двобій найрозумніших людей у світі.

Мандарин сидів на своєму троні, тримав за спиною метелика і з нетерпінням чекав приходу ченця. Аж ось двері відчинились, і до зали увійшов невеличкий худорлявий чоловік. Він підійшов до мандарину привітався і сказав, готовий відповісти на будь-яке його запитання. І тоді, зло всміхаючись мандарин сказав: «Скажи мені, що я тримаю в руках – живе чи мертве?». Мудрець трохи подумав, усміхнувся й відповів: «Все у твоїх руках!» Збентежений мандарин випустив метелика з рук, той полетів на волю, радісно тріпочучи своїми яскравими крильцями.

Час виконання: 7 хвилин.

Вправа «Робота в уяві»

Час виконання: 10 хвилин.

1. Уявіть якомога яскравіше, що ви досягли своєї мети, що ваша мрія здійснилася, що успіх, слава, багатство і щасливе життя нарешті стали реальністю. Створіть картинку приємного, щасливого майбутнього.

2. Уявіть, як ви наполегливо (але із задоволенням) багато працюєте задля вашої мети. Слід якомога яскравіше «прокрутити» в уяві картинку, де ви з величезною насолодою займаєтеся певною діяльністю (наприклад, це може бути навчання чи професійна діяльність). Часом ця діяльність є досить складною, ви відчуваєте труднощі, але вам цікаво і ви прагнете подолати перешкоди і будь-що досягти своєї мети.

3. Спробуйте ці дві картинки пов'язати одну з одною. Наприклад, як результат тривалої роботи і значних зусиль – успіх, щастя, багатство і слава. Намагайтесь поєднати ці картинки у певній послідовності.

Робота з технікою SWOT-аналіз. Широко застосовується у процесі стратегічного планування, що полягає в розділенні чинників і явищ на чотири категорії: сильних (Strengths), слабких (Weaknesses) сторін проекту, можливостей (Opportunities), що відкриваються при його реалізації, та загроз (Threats), пов'язаних з його здійсненням.

Цей акронім може бути представлений візуально у вигляді таблиці.

Компоненти SWOT-аналізу

	Позитивний вплив	Негативний вплив
Внутрішнє середовище	Strengths (сильні сторони)	Weaknesses (слабкі сторони)
Зовнішнє середовище	Opportunities (можливості)	Threats (загрози)

Сильні сторони підприємства покликані забезпечити його прискорене просування до досягнення стратегічних цілей, у той час як його «слабості» викликають гальмування. Тут також природно враховувати можливості й погрози зовнішнього середовища, без яких неможливо вірно визначити сценарії розвитку організації.

Чинність – це властивість організаційної системи, що за умови синтезу з можливостями зовнішнього середовища забезпечує прискорене просування системи до досягнення стратегічних цілей. Особливий інтерес при цьому представляє утворення «спіралі розвитку» – траєкторії, що формується внаслідок «накладення» (синтезу) сильних сторін організаційної системи на сприятливі можливості зовнішнього середовища (з урахуванням слабких сторін організаційної системи й погроз зовнішнього середовища).

Слабкість – негативна властивість організації, що визначає її гальмування в процесі руху до досягнення стратегічних цілей. Гальмування стає істотним при злитті (синтезі) основних слабостей організаційної системи з істотними погрозами зовнішнього середовища. При цьому також не можна ігнорувати сильні сторони підприємства й можливості зовнішнього середовища. Так формується варіант песимістичного сценарію розвитку організації. Такий сценарій може трансформуватися в «спіраль краху», якщо має місце тенденція («ефект доміно») до ослаблення можливостей і сильних сторін, з одного боку, і посиленню погроз зовнішнього середовища в сполученні з наростанням слабких сторін організації.

Можливості – це тенденції або події в зовнішньому середовищі, при правильній відповідній реакції на які організація домагається істотного просування до поставлених стратегічних цілей.

Загрози – це тенденції або події в зовнішньому середовищі, які під час відсутності відповідної реакції організації спричиняють значне погіршення стану організації на шляху до виконання своїх планів.

Хід роботи: учасникам тренінгу пропонується скласти таблицю SWOT-аналізу щодо вибору власної професії правоохоронця. Після того, як всі оформлять відповідні таблиці вони обговорюються спочатку у менших групах, а пізніше у тренінговій групі аби звести загальну таблицю SWOT-аналізу. *Час виконання:* 1-1,5 години.

Тема 2. Мотивація досягнення у спіху у професійній діяльності

Вправа 1 «Мотивація досягнення»

Час виконання: 15 хвилин.

1. Уявіть, що ви людина з високою мотивацією досягнення (прагнете досягати значних успіхів). Придумайте девіз (гасло), який би орієнтував, спонукав і надихав вас на досягнення певної мети. Девіз повинен подобатися вам, надихати на подолання труднощів і проблем, налаштувати на наполегливу роботу.

2. Доберіть кілька варіантів девізу, щоб згодом вибрати найкращий з них. Різноманітність девізів необхідна також для того, щоб були відображені різні аспекти мотивації досягнення:

1-й варіант (на формування наполегливості і здатності долати труднощі й перешкоди); 2-й варіант (на формування цілеспрямованої, тобто систематичної роботи заради досягнення мети); 3-й варіант (на розвиток упевненості в собі); 4-й варіант (на розвиток прагнення вдосконалювати, поліпшувати свою майстерність).

3. Зробіть табличку з написом свого девізу. Доберіть відповідний колір та малюнок-символ. Помістіть табличку на робочому столі (або стіні), щоб ви могли постійно її бачити.

4. Час від часу змінюйте деякі слова (для різноманітності, щоб уникати механічного сприймання). Певний ефект справляє і переформулювання девізу (і зміна малюнка-символу), зберігаючи зміст і спрямованість девізу. Придумайте чотири варіанти девізу, виразіть цю ідею різними способами.

5. На окремому аркуші паперу напишіть оповідання на тему, пов'язану з вашим девізом. Спробуйте якомога яскравіше уявити ситуації відповідно до девізу, обставини, людей та виразити своє ставлення і почуття.

Вправа 2. «Мотивація досягнення-2»

Час виконання: 15 хвилин.

1. Згадайте подію, коли ви досягли успіху, проявивши наполегливість, цілеспрямованість, кмітливість тощо. Згадайте емоційний стан (задоволення, піднесення), в якому перебували в ситуації успіху і перемоги.

2. Похваліть самого себе. Скажіть самому собі кілька приємних слів. Наприклад: «Молодець! Чудова робота! Так і далі тримати!».

3. Зобов'яжіть себе і надалі так працювати (наприклад, проявити наполегливість, цілеспрямованість тощо).

Вправа 3 «Впевненість та її значення для досягнення мети». Чи зможете ви стати успішними? Залежить це не від того, яка ви людина, хто ваші батьки і навіть не від того, які цікаві й оригінальні ідеї ви зможете вигадати і запропонувати... Це залежить від того, наскільки ви впевнені у собі.

Від вашої впевненості залежить:

- вважаєте ви себе на щось здатним чи ні;
- чи вірите ви в себе і свою удачу.

Завдання «Як я себе оцінюю?»

Спробуйте зараз визначити, як ви самі оцінюєте свої здібності й особистісні якості за наступними шкалами:

Успішний ----- 0 ----- неуспішний
Оригінальний----- 0 ----- нетворчий
Розумний ----- 0 ----- обмежений
Зацікавлений----- 0 ----- байдужий
Товариський----- 0 ----- мовчазний
Дружній----- 0 ----- конфліктний
Поблажливий ----- 0 ----- нетерпимий
Вольовий ----- 0 ----- безвольний
Впевнений ----- 0 ----- невпевнений

А тепер подивіться, що вийшло... Чи можете ви назвати себе впевненою і цілеспрямованою людиною?

Рефлексія: хто хотів би прокоментувати свої результати?

Час виконання: 25 хвилин.

Завдання. Для того, щоб розвивати в собі, впевненість, необхідно обов'язково пам'ятати і виконувати наступні правила:

Десять кроків впевненості

1) Визначте переваги і недоліки свого характеру і чітко з'ясуйте, чого ви прагнете в житті;

2) Ніколи не кажіть про себе погано, за вас це зроблять інші;

3) Дозвольте собі розслабитися, прислухайтеся до своїх думок, спробуйте зайнятися тим, що вам насправді до вподоби;

4) Ваші друзі й близькі теж відчувають невпевненість – спробуйте їм допомогти;

5) Визначте для себе одну (або декілька) головну мету на майбутнє життя;

6) Подумайте, які проміжні цілі необхідно досягти, щоб наблизитися до головної;

7) Вирішіть, що необхідно зробити для їхнього досягнення, і виконуйте своє рішення;

8) Навчіться радіти кожному успіху на шляху до своєї мети, не бійтесь і не соромтесь хвалити й заохочувати себе за кожную маленьку удачу;

9) Пам'ятайте, ви самі будете своє життя, ваш успіх залежить лише від вас;

10) Якщо ви впевнені у собі, то перешкоди стануть для вас викликом, а виклик спонукає до дії.

Час виконання: 30 хвилин.

Вправа 4 «Журнал Успіху».

Час виконання: 35 хвилин.

Ваша впевненість досить тісно пов'язана з вашим успіхом. Якщо ви не вірите в себе, то так ніколи нічого й не розпочнете, а якщо не розпочнете, то нічого й не відбудеться, і абсолютно точно нічого не вийде; ви так і не зрозумієте і не перевірите, наскільки ви здібні і наполегливі.

Існує один простий і надійний спосіб, за допомогою якого легко розвивати в собі впевненість. Візьміть чистий зошит або щоденник і назвіть його журналом успіху. Записуйте у цей зошит усе, що вам добре вдалося зробити за день. Краще за все, якщо ви кожного дня робитимете у вашому журналі щонайменше п'ять записів. Це можуть бути як дуже значні досягнення, так і зовсім маленькі справи. Спочатку вести такий журнал вам буде нелегко. Ви нерідко запитуватимете себе, чи якусь певну справу справді можна вважати успіхом. У такому разі завжди слід приймати рішення «за». Краще, щоб у вас був надлишок впевненості, ніж потерпати від того, що її не вистачає. І краще за все розпочати заповнення журналу прямо сьогодні.

Найбільшу складність завжди викликає перший крок. У вас, напевно, знайдеться безліч причин пояснень, через які ви не зможете, не пригадаєте, полінуєтесь завести журнал успіху. Але, як тільки ви розпочнете над ним працювати, ваша впевненість буде зростати. І дуже скоро ви відчуєте як змінюєтесь. Звичайно, зміни не відбудуться за один день, повинен пройти певний час. Але, якщо ви налаштовані на серйозний успіх, такий журнал стане для вас найкращим помічником. Він виявиться незамінним у ті хвилини, коли ви особливо хвилюєтесь, переживаєте чи боїтесь чогось, наприклад, на контрольних, публічних виступах, коли вам доводиться знайомитись або спілкуватися з новими людьми і в багатьох інших життєвих ситуаціях. Але переконатися ви зможете лише тоді, коли самі спробуєте!

Існують два важливі застереження, пам'ятаючи про які, ви зможете уникнути деяких помилок:

I. Ви завжди повинні робити те, про що мали намір, навіть коли у вас зненацька виникають проблеми

Адже, якщо справи йдуть добре, зробити це може будь-хто. А ось якщо з'являються справжні проблеми, все стає значно складніше, і, скоріше за все, ви часто кажете собі: «Мені зараз не до цього...». Лише одиницям із нас вистачає послідовності, щоб здійснити те, що вони замислили. А ті особистості, яких ми вважаємо успішними, виявилися здатними найкраще працювати саме тоді, коли у них було найбільше всього проблем.

Проблеми будуть завжди, але незважаючи на це, ви повинні кожного дня робити те, що важливо для вашого майбутнього. На заповнення Журналу Успіху ви витратите зовсім небагато часу – кожного дня вам треба буде на це лише десять хвилин, але ці десять хвилин зможуть багато чого змінити. Більшість людей залишаться такими, якими вони є, тому що не можуть знайти цих десять хвилин. Вони чекають на зміну обставин, але при цьому не враховують, що спочатку самі повинні змінитися. Ці десять хвилин треба лише для того, щоб змінити самого себе. Краще за все, якщо ви пообіцяєте собі з сьогоднішнього дня регулярно заповнювати свій Журнал Успіху і уявляти, який вигляд буде мати ваша мета, а точніше результат, до якого ви прагнете. До того ж не лише пообіцяєте, а справді виконуватимете своє рішення кожного дня, байдуже, що відбувається у вашому житті.

II. Все важливе, що ви будете робити для вашого майбутнього, ви повинні робити і тоді, коли вам здається, що все і без того складається добре.

Коли все йде добре, і ви насправді радієте своїм успіхам, виникає велика імовірність того, що найімовірніше ви навіть не пригадаєте про свій журнал. Існує безліч речей, здатних відвернути увагу людини.

Тому ви повинні встановити собі точний час впродовж доби, коли будете займатися саме цією справою.

Вправа 5 «Я-теперішнє, Я-майбутнє»

Розділіть аркуш паперу навпіл. З лівої сторони намалюйте й опишіть себе, таким яким ви є у даний період часу. Описуючи, намагайтесь висвітлити такі питання: про що ви мрієте, до чого прагнете, що заважає здійсненню вашої мрії, що стримує вашу активність на шляху до досягнень, які особистісні риси зможуть виявитися найбільш корисними для досягнення успіху. Можливо ви завжди прогнозуєте лише негативні результати, а тому боїтесь починати діяти, можливо ви не вірите в те, що у вас може вийти так, як ви плануєте, а можливо ви занадто концентруєтесь на одній справі, не помічаючи іншого або навпаки, намагаєтесь зробити всі справи одночасно і в результаті нічого не виходить...

А тепер уявіть, що ви вже досягли своєї мети...З правого боку намалюйте і опишіть себе за тими самими питаннями, але враховуючи зміни, які мали б відбутися з вами на шляху до успіху.

Рефлексія. Подивіться уважно на ваші малюнки...помітили різницю? Які зміни відбулися між першим і другим зображенням? Як би ви могли їх прокоментувати?

Час виконання: 15 хвилин.

Вправа 6 «Мої ресурси»

Складні ситуації зустрічаються майже кожного дня, але не кожна з них закінчується поразкою. Завдяки чому ми знаходимо вихід із складних життєвих обставин?

Розділіть ще раз аркуш паперу навпіл. Перша колонка матиме назву «зовнішні ресурси», друга – «внутрішні ресурси». А тепер максимально сконцентруйтеся на собі і спробуйте виявити те, що завжди вас підтримує і допомагає запобігти невдачі у будь-яких життєвих ситуаціях. У першій колонці запишіть тих людей, на допомогу або пораду яких ви завжди можете розраховувати. У другій – найсильніші риси вашого характеру й темпераменту, які підтримують вас вже сьогодні.

Рефлексія. Хто хотів би поділитися своїм відкриттям. На які власні ресурси ви можете розраховувати на шляху до досягнень. Як ви зрозуміли, що саме ці якості для вас є найбільш важливі.

Час виконання: 25 хвилин.

Вправа 7 «А ще я можу...»

Зараз вам необхідно звернутися до кожного учасника тренінгу, промовляючи в голос комплімент або якусь приємну характеристику, яка насправді його стосується. Наприклад: «Олена, ти дуже життєрадісна й оптимістична людина». Відповідати на звернення можна лише наступним чином: «Так, я дійсно життєрадісна й оптимістична» і обов'язково доповнити ще однією позитивною рисою, яка вам властива. Наприклад: «А ще я розумна й талановита» або «А ще я можу допомогти людині, яка цього потребує» або «А ще в мене є почуття гумору» тощо. Пам'ятайте основну вимогу даної вправи – дуже важливо звернутися до кожного!

Час виконання: 5–10 хвилин.

Вправа 8 «Секрети успіху»

Технологія («секрети») створення ситуації успіху може бути такою:

1. Сплануйте досягнення певної мети (або етапу її досягнення). Мету слід вибрати середньої складності, оскільки досягнення легких цілей не переживається як успіх, а досягнення надто складних часто є неможливим. Якої мети ви хотіли б досягнути?

2. Докладіть усіх зусиль, щоб досягти бодай однієї мети або успішно виконати поставлені перед собою завдання. Чи досягай цієї конкретної мети? Які труднощі відчували?

3. Розбийте мету на ряд конкретних проміжних етапів і усвідомте важливість досягнення кожного з них. Ставте перед собою якомога більше конкретних (і реальних) цілей і прагніть досягти їх. Які конкретні етапи досягнення мети?

4. Визначте кількісні показники, за якими ви могли б фіксувати навіть незначні позитивні зрушення у вашій справі. Це надасть вам азарту і додаткової спонукальної сили (як у спорті, де кількість набраних очок стимулює).

5. Похваліть самого себе за те, що досягай навіть незначного успіху («Який я молодець!»). Позитивні емоції, пов'язані з досягненням успіхів, ніколи не завадять.

6. Відзначте себе за досягнення навіть незначного успіху, «нагородіть» себе чимось за цей успіх. Який приз чи винагороду ви собі приготували?

Час виконання: 15 хвилин.

Вправа 9 «Картинки в уяві»

Під спокійну музику тренер тихим голосом повільно говорить:

Сядьте зручно, плечі опущені, руки вільно лежать на колінах, голова трохи нахилена вниз. Дихаємо рівно та вільно. Уявіть, що ви впорались із важкою ситуацією. Ви відчули гордість, вам приємно, і ви говорите собі: «Я впорався». Вам приємно відчувати себе сильнішим за ситуацію. Ви подумки говорите: «Я вмію володіти собою». Від цих слів сили переповнюють вас ще більше і плечі ваші випрямляються, голова гордо піднімається, ви ніби стаєте вищим. Відкрийте очі й скажіть тричі: «Я вмію досягати свого», «Я можу».

Час виконання: 5–7 хвилин.

Тема 3. Матеріальне та не матеріальне стимулювання діяльності особистості

Завдання 1. Аналіз життя [Климчук]

Ведучий: «Ми можемо багато чому навчитися у природи. Саме в природі ми спостерігаємо постійні циклічні зміни. Всі рослини і тварини проходять через цикл пір року. Зима дарує всім спокій. Весною життя знову прокидається. Літом воно повністю розквітає. Осінь дозволяє збирати врожай, а потім починається новий цикл народження і смерті. Якщо ми хочемо зібрати врожай, то постійність змін пір року повинна нас заспокоювати. Якщо ж ми прив'язуємося лише до мрій про цвітіння, то це коло буде нас лише засмучувати. Так само і в житті ми можемо досягти зрілості і зібрати врожай лише тоді, коли зрозуміємо і приймемо, що багато чого йде, зникає чи змінюється, цим самим створюючи передумови для виникнення чогось нового.

Нехай ця думка стане нам відправною точкою для роздумів. Візьміть альбоми і складіть список того, що у вашому житті відмирає, стає слабшим, втрачає значимість, відходить на другий план. Можливо, закінчується дружба чи робота. Можливо, змінюється внутрішня позиція, життєва філософія, політичні погляди. Зосередьтеся на тому, що змінюється, але ще не зникло до кінця...

А тепер складіть ще один список – перелік того, що знаходиться в стадії розвитку, того, що ще не стало повноцінною частиною вашого життя. Це може бути те, що тільки-но з'являється, стає все важливішою частиною вашого життя. Можливо, це нова дружба, новий інтерес, якесь бажання. Пишіть якомога конкретніше...

Виберіть тепер з другого списку той пункт, який вам особливо цікавий, важливий та значимий. Напишіть до нього невелике пояснення:

1. Яка передісторія появи?
2. Що допомагає становленню?
3. Що заважає?
4. Чи може це стати важливою життєвою ціллю?
5. Яким буде Ваше життя, якщо це буде розвиватися далі?

Обговорення результатів завдання.

Час виконання: 25 хвилин.

Завдання 2. Вплив винагороди на мотивацію.

Ведучий: «Давайте обговоримо таке питання: що більш спонукає людей до здійснення певної діяльності – винагорода чи покарання?» (йде обговорення)

Ведучий: «А тепер я пропоную нам подумати над рядом реальних експериментальних ситуацій. Давайте розіб'ємося на три групи. Кожній групі буде дано по одній картці з описом експерименту. Однак, там не буде вказано найголовнішого – результату експерименту. Вам необхідно буде за 30 хвилин спрогнозувати його результат, а також сформулювати аргументи на захист своєї думки».

ЕКСПЕРИМЕНТ № 1 (M. R. Lepper, D. Greene, R. E. Nisbett, 1973):

Для участі в експерименті були відібрані дошкільники, які проявляли

помітний інтерес до малювання кольоровими фломастерами. Після цього одним дітям за малювання наперед обіцялась винагорода (грамота с печаткою, кольорова стрічка), інші винагороджувались не очікувано після малювання, а третім не давалось ні обіцянок, ні винагород. Потім на протязі двох тижнів велось приховане спостереження за вільною ігровою діяльністю дітей в дитячому садку.

Як ви гадаєте, які діти продовжували малювати фломастером, а які майже перестали цим займатися? Обґрунтуйте відповідь. (Відбулося зниження часу, витраченого на малювання в першій групі).

ЕКСПЕРИМЕНТ № 2 (K. E. Weick, 1964):

Учням, які брали участь в експерименті на вивчення процесу утворення понять задля отримання необхідної для них довідки, недружелюбним тоном повідомлялося, що вони цієї довідки не отримають. Другій групі учнів нічого не говорили, і вони як і очікували, отримали свої довідки. Після створеної таким чином ситуації проводили запланований експеримент, під час якого вимірюва-

ли ступінь прикладених зусиль, рівень досягнень, інтерес до завдань. Як ви гадаєте, в якій групі студентів названі показники виявилися вищими?

Обґрунтуйте відповідь. (В першій групі)

ЕКСПЕРИМЕНТ № 3 (J. Garbarino, 1975):

В одній зі шкіл була традиція: учні IV і V класів допомагали в заняттях учням I і II класів. Одна група «наставників» не отримувала за це ніякої винагороди, інша ж отримувала білети в кінотеатр. Між обома групами спостерігалися певні відмінності у взаємодії зі своїми «учнями».

Як ви гадаєте, в чому полягали ці відмінності? Чи відрізнялася між собою успішність «учнів» різних груп «наставників»? Обґрунтуйте відповідь.

(Друга група наставників була більш жорсткішою, а їх учні мали нижчий рівень успішності)

Ведучий: «Якщо всі готові, давайте по черзі кожна група представить свою ситуацію, її вирішення та обґрунтування. У нас в кожній групі по декілька осіб, тому нехай у кожній групі хтось один презентує ситуацію, хтось інший – її вирішення, а ще хтось – обґрунтування. Почнемо з першої групи...»

Давайте тепер обговоримо. Може, хтось незгоден з вирішення ситуації однією з груп? А тепер я представлю вам реальні результати експериментів...

Отже, ми з'ясували, що винагороди та покарання не такі уже й важливі для мотивації. І при цьому чинять вони скоріше гальмуючий, ніж підсилюючий вплив».

Час виконання: 45 хвилин.

Міні-лекція (Ведучий). Висновки Р. де Чармса

Дослідник Р. де Чармс зробив такі висновки:

1. Якщо людина винагороджується за щось, що вона робить чи зробила за власним бажанням, то така винагорода призведе до послаблення внутрішньої мотивації.
2. Якщо людина не винагороджується за нецікаву діяльність, яку вона почала робити лише задля винагороди, то внутрішня мотивація до неї може зрости.

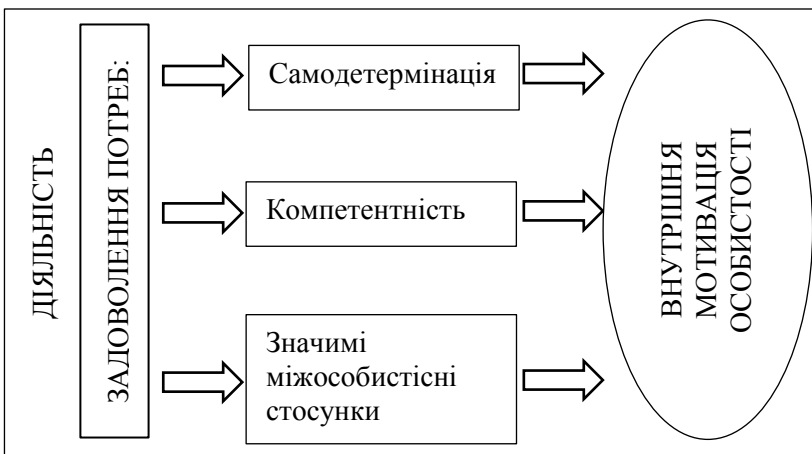

Ці висновки нам кажуть, що відбувається з внутрішньою мотивацією при дії на неї винагород, однак вони не кажуть, де вона береться, в чому її джерело. Дослідження з цього приводу проводилися і проводяться зараз іншими вченими: Е. Дісі, Р. Раян та багато інших, фотографії яких ви бачите зараз перед собою.

Давайте повернемося до тих відчуттів, які супроводжували вашу внутрішню мотивовану діяльність. Подивимося на них ще раз, але дещо з іншої точки зору. Чи можемо ми сказати, про задоволення якої потреби говорить кожне з записаних почуттів?

Справа у тому, що кожну із названих вами потреб можна віднести до однієї із трьох базових потреб, виділених Е. Дісі: 1) у самодетермінації (потреба відчувати себе джерелом власної активності); 2) у компетентності (потреба відчувати себе компетентним, знаючим та вміючим дещо); 3) у значимих міжособистісних стосунках (потреба бути включеним у значимі стосунки з іншими людьми в процесі діяльності).

Саме задоволення цих потреб у певній діяльності і може зробити її мотивованою внутрішню, це і є основні фактори внутрішньої мотивації. Як це відбувається? Приблизно ось так:

Рис. Чинники появи внутрішньої мотивації у особистості в певній діяльності (за Климчук В. О., 2006)

Завдання 3. Створення нарису самохарактеристики [Фрейдджер].

Ведучий: «В літературі є таке поняття як нарис. Зараз ми будемо писати нариси. Але особливі нариси – нариси самохарактеристики в навчальній діяльності. Як вони пишуться? Вони пишуться про себе у вільній формі, причому в третій особі. Тобто, якби я писав нарис самохарактеристики про себе, то я написав би: «Андрій Іванців– це... Він навчається ...».

Пишіть цей нарис, використовуючи не лише свої ранні знання про себе, але і використовуючи всі ті знання про себе, які ви отримали впродовж наших занять. Обов'язково зробіть аналіз цінностей та якостей особистості, які проявляються в навчанні тощо.

Час – 30 хв., обсяг – 2–3 ст.».

Ведучий: «Давайте представимо їх та обговоримо». Після завершення роботи тренер збирає нариси самохарактеристик, репертуарні та рангові решітки досліджуваних.

До наступного етапу варто провести факторний аналіз репертуарних решіток учасників тренінгу – це дасть змогу більш глибоко пізнати учасників та корегувати нариси фіксованих ролей.

Час виконання: 25 хвилин.

Вправа 1. «Як собі допомогти?». Використовується дві баночки з надписами: «Я впорався», «Я не впорався», фішки. Пропонується людині різні ситуації, наприклад: «Тебе дражнять», «Друзі з посмішкою реагують на твої слова», «Не розуміють оточуючі» тощо. Якщо людині вдалось впоратися з ситуацією, то вона кидає фішку в баночку «Я впорався», якщо ні – то в баночку «Я не впорався».

Людині пропонується завести вдома баночки і фіксувати свої удачі та невдачі.

Час виконання: 15 хвилин.

Завдання 4. Що я отримав?

Ведучий: «Щоб нам легше було попроситися, давайте зробимо так: нехай кожен зосередиться на тому, що він тут отримав. Подумайте декілька хвилин про таке: який досвід я отримав в цій

групі і як він допоможе мені справлятися з негараздами повсякденного життя? Закрийте очі, і не відкривайте їх, поки не знайдете відповіді на це питання. Поділіться з іншими своїми думками».

Час виконання: 10 хвилин.

Завдання 5. Прощання. Ведучий: «Станемо в тісне коло. Покладемо руки на плечі один одному. Закриємо на хвилину очі і мислено передамо один одному усі можливі позитивні емоції, почуття, побажання».

Час виконання: 5 хвилин.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АНДРУШКО Ярина Степанівна,
кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАХИСТИ
В СТРУКТУРІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ПРАЦІВНИКА
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Монографія

Видано в авторській редакції

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *А. М. Радченко*

Підписано до друку 20.07.2016 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 16,04.
Тираж 300 прим. Зам. № 33-16.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.